

У цій монографії здійснено порівняльно-правове дослідження форм імплементації міжнародних договорів європейськими державами та запропоновано певні вдосконалення для України, що особливо актуально з огляду на її євроінтеграційний курс. Також окремий підрозділ у монографії присвячено особливостям імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

◆ ФОРМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У ЄВРОПІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ◆

Наталія ГАЛЕЦЬКА

ФОРМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У ЄВРОПІ:

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Монографія

НАТАЛІЯ ГАЛЕЦЬКА

**ФОРМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ
ДОГОВОРІВ У ЄВРОПІ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Львів
СПОЛОМ
2016

УДК 340.147.
ББК 65.5(4Укр)
Гал 15

Галецька, Наталія Богданівна.

Форми імплементації міжнародних договорів у Європі: теорія і практика [Текст] : монографія / Н. Галецька. – Львів : Сполом, 2016. – 232 с.

Бібліогр.: с. 210-230 (249 назв).

Подано порівняльно-правове дослідження форм імплементації міжнародних договорів європейськими державами та, на основі цього дослідження пропонуються деякі вдосконалення для України. Розглянуто особливості імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Висновки та рекомендації можуть бути використані як практикуючими юристами, так і у науково-дослідницькій діяльності для поглиблення знань про основні форми національної імплементації міжнародних договорів та особливості їх використання в європейських державах. Також ця книжка може бути корисна суддям, адвокатам, правозахисникам, аспірантам, студентам.

Рецензенти:

Стеценко Семен Григорович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, перший заступник начальника Інституту кримінально-виконавчої служби;

Бурлай Євген Володимирович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник керівника Секретаріату – керівник Управління правової експертизи Конституційного Суду України.

ISBN 978-966-919-220-2

© Галецька Н., 2016
© В-во «СПОЛОМ», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ	9
1.1 Концепції співвідношення міжнародного і національного права	9
1.2 Статус міжнародного договору в правовій системі європейських держав	16
1.3 Характер дії міжнародного договору в правовій системі європейських держав (пряма/непряма дія).....	31
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ЗМІСТ І ФОРМИ	40
2.1 Зміст національної імплементації міжнародних договорів	40
2.2 Форми національної імплементації міжнародних договорів: поняття і види.....	53
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ФОРМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В ЄВРОПІ	81
3.1 Форми національної імплементаційної правотворчості	81
3.2 Форми національного імплементаційного правотлумачення	84
3.3 Форми національного імплементаційного правозастосування	91
РОЗДІЛ 4. ФАКТОРИ ЗУМОВЛЕНОСТІ ФОРМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	97
4.1 Зовнішні фактори	97
4.2 Внутрішні фактори.....	116
РОЗДІЛ 5. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ	122
5.1 Напрями удосконалення імплементації міжнародних договорів Україною	122

5.2 Особливості імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.....	152
ДОДАТОК “А”	161
ДОДАТОК “Б”	194
БІБЛІОГРАФІЯ	210

ПЕРЕДМОВА

Ця книга є підсумком і результатом мого дисертаційного дослідження на здобуття ступеня кандидата юридичних наук протягом 2011-2016 рр. Революція Гідності та інші важливі події, що відбуваються в Україні з 2013 р. утвердили в мені думку про те, що національна імплементація міжнародних договорів важлива для кожного: бізнесу, урядовців, суддів і правоохоронців, пересічних громадян. Так відбувається, оскільки положення міжнародних договорів після виконання необхідних внутрішніх процедур, стають частиною національного законодавства, а, отже, і правил, що регламентують наше щоденне життя. Це дослідження – спроба зрозуміти і порівняти європейську практику національної імплементації міжнародних договорів, а також знайти той корисний досвід, котрий можна запозичити для удосконалення імплементаційної практики України. Для цього було досліджено імплементаційну, а передусім конституційну, практику близько сорока дев'яти (49) європейських держав. При цьому географія досліджень є досить широкою і охопила аналіз конституційної практики навіть таких рідко згадуваних у літературі держав, як Боснія і Герцеговина, Албанія, Мальта, Кіпр тощо.

Написання цієї книги було би неможливим без допомоги багатьох людей. Хотіла би подякувати моєму науковому керівнику доц. к.ю.н. Раданович Наталі Миколаївні, проф. д.ю.н. Рабіновичу П.М., а також моїм опонентам к.ю.н. Бурлаю Є.В. та д.ю.н., проф. Стеценко С.Г. Також окрема подяка колективу кафедри теорії та філософії права юридичного факультету ЛНУ імені Івана Франка за численні формальні та неформальні обговорення мого дослідження. Велике дякую усім моїм друзям, колегам, знайомим які підтримували мене протягом усього процесу підготовки цієї монографії. Також безмежна подяка моїм батькам та чоловіку за повсякчасну підтримку та допомогу, адже без них написання цієї монографії не було би можливим.

**З повагою,
Наталія Галецька, к.ю.н., адвокат**

ВСТУП

Події в Україні, що відбувалися протягом 2014-2016 рр., а саме Революція Гідності, анексія Росією Криму, укладення Мінських домовленостей про припинення вогню на Донбасі, міжнародні судові суперечки між Україною та РФ на різних міжнародних судових форумах свідчать про важливість міжнародного права для української правової системи. В той же час розвиток і наслідки цих подій вказують на необхідність переосмислення ролі міжнародного права для держави, для її правової системи. Проте ці події є лише частиною більшої картини, а саме світових подій, які безумовно впливають на розуміння ролі міжнародного права для держави. Так, війна в Сирії, збільшення кількості мігрантів до ЄС, результати референдуму щодо виходу Британії зі складу ЄС – продемонстрували наскільки важливим є міжнародне право і, водночас, як багато удосконалень воно потребує. Внаслідок цього давнє питання взаємодії міжнародного і національного права знову набуває актуальності.

З розширенням сфери дії міжнародного права змінився підхід до його статусу й характеру дії в національних правових системах. Норми міжнародних договорів регулювали переважно відносини між державами та розглядались як необхідні для нормального функціонування відносин між державами. Проте з часом чітко простежується підвищення статусу норм міжнародного права в конституційному праві, особливо це стосується міжнародних договорів, що спрямовані на захист прав людини. Наприклад, міжнародні договори, які стосуються прав людини, в силу реалізації принципу верховенства права в низці європейських держав, сприймаються як такі, що можуть наділятися прямою дією і застосовуватися суб'єктами національного права. У деяких державах прямою дією наділяються не лише міжнародні договори з прав людини, а значно ширша група міжнародних договорів. Наприклад, у державах-членах ЄС прямою дією наділяються міжнародні договори, що становлять частину права ЄС.

Водночас кожна держава є суверенною у врегулюванні відносин між суб'єктами національного права, а отже – вільна у виборі форм національної імплементації міжнародних договорів, що, своєю чергою, може впливати на результат національної імплементації, а відтак і на виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань. Відпо-

відно, національну імплементацію міжнародних договорів почали розглядати як важливий крок для забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань держави¹. Саме тому розуміння змісту і форм національної імплементації важливе для удосконалення процесу й підвищення ефективності виконання Україною та й іншими державами своїх міжнародно-договірних зобов'язань. Також дослідження усього можливого спектру форм національної імплементації сприятиме вибору оптимальної для певної держави форми національної імплементації.

Для України аналіз форм імплементації міжнародних договорів європейськими державами особливо актуальний у зв'язку з її інтеграцією в європейський правовий простір та необхідністю національної імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої², а також низки інших міжнародних договорів. Аналіз європейської практики з цього питання дає змогу удосконалити форми національної імплементації міжнародних договорів, які використовує Україна, а також глибше зрозуміти процес імплементації міжнародних зобов'язань європейськими партнерами України.

Форми національної імплементації міжнародних договорів були об'єктом уваги юридичної науки в контексті дослідження співвідношення міжнародного й національного права в європейських державах, проте багато практичних аспектів досі є малодослідженими.

У монографії охарактеризовано форми національної імплементації міжнародних договорів на основі порівняння імплементаційної практики європейських держав. У **першому розділі** висвітлено конституційні засади національної імплементації, акцентовано на конституційному статусі й характері дії міжнародних договорів у європейських правових системах, адже саме ці показники вказують на певну форму національної імплементації міжнародних договорів. У **другому розділі** розкрито співвідношення змісту і форми національної імплементації міжнарод-

¹ Гнатівський М. М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Гнатівський Микола Миколайович. – К., 2002. – С. 10.

² Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. : за станом на 16 вересня 2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР).–2014. – № 40. –Ст. 2021.

них договорів та власне видів цих форм. **Третій розділ** висвітлює основні види форм національної імплементації міжнародних договорів, які були ідентифіковані в європейських державах. Виявивши основні форми, можна говорити про певні закономірності, і, своєю чергою, у **четвертому розділі** йдеться про фактори, що зумовлюють вибір форми національної імплементації міжнародних договорів. **П'ятий розділ** присвячений особливостям національної імплементації міжнародних договорів в Україні загалом і зокрема Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої (далі – **Угода про асоціацію**).

Викладені в роботі висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідницькій діяльності для подальшого розвитку теорії про національну імплементацію міжнародних договорів, поглиблення знань про основні форми національної імплементації міжнародних договорів та особливості їх використання в європейських державах. Також ця книжка може бути корисна у правотворчій, правотлумачній, правозастосовній діяльності для удосконалення нормативного регулювання національної імплементації міжнародних договорів в Україні. Висновки цього дослідження, хочеться вірити, стимулюватимуть подальшу наукову дискусію щодо форм національної імплементації міжнародних договорів, а також сприятимуть ефективній імплементації міжнародних договорів Україною.

РОЗДІЛ 1

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ

Правовою основою для здійснення національної імплементації міжнародних договорів у європейських державах, як правило, слугують, норми Основного Закону держави – Конституції, та у незначній частині держав – національна юридична практика. Відмінність підходів держав до національної імплементації міжнародних договорів призвела до виникнення різних теоретичних концепцій співвідношення міжнародного і національного права.

1.1 Концепції співвідношення міжнародного і національного права

Співвідношення і взаємозв'язок міжнародного і національного права та практика національної імплементації міжнародних договорів були об'єктом дослідження багатьох українських та іноземних правознавців¹.

Загальноприйнятою є позиція, що міжнародне і національне право взаємно впливають одне на одного. Так, міжнародні договори, особливо двосторонні, віддзеркалюють законодавство держав-сторін, тому міжнародне право певною мірою формується на основі національного. Водночас наявний і протилежний ефект – міжнародне право впливає на

¹ Цю тематику досліджували такі правознавці: Л. Адамович, П. Айзман, С. Аметистов, М. Антонович, Д. Анцилотті, І. Бліщенко, Е. Бредлі, Я. Броунлі, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Верещетін, А. Гавердовський, В. Гаврилов, Д. Гом'єн, Г. Даниленко, У. Діке, Д. Джебрін, М. Дженіс, Дж. Джексон, Г. Ігнатенко, К. Економідес, О. Задорожній, В. Карташкін, Р. Кей, Г. Кельзен, А. Курашвілі, Х. Лаутерпахт, Д. Левін, І. Лукашук, С. Марочкін, О. Мережко, В. Мицик, Л. Мінгазов, Р. Мюллерсон, Дж. Пауст, А. Петерс, В. Рібаков, С. Робертс, Д. Слос, А. Талалаєв, Ю. Тихомиров, Г. Тріпель, Дж. Трон, Г. Тункін, Е. Усенко, А. Фердросс, Ч. Хайд, А. Хачатурян, С. Черниченко, Д. Шелтон, Ф. Якобз та ін.

національне право. У цій праці йтиметься саме про вплив міжнародного права на національне, при цьому механізм такого впливу проявлятиметься у формах імплементації міжнародного права на національному рівні.

В. Плавич наголошує на зміні ролі міжнародного права, а саме «воно слугує не тільки традиційною зв'язковою ланкою у відносинах держав на міжнародній арені, а й стало основою для створення спільного правового поля, спільного правового режиму в територіальних межах держав, аж до уніфікації правових норм»¹. Можна навести такі приклади впливу міжнародного права на національне: «1. Міжнародне право виступає фактором удосконалення внутрішнього законодавства держав. 2. Внутрішнє законодавство деяких держав може стати основою для розробки міжнародних конвенцій. 3. Держави застосовують норми міжнародного права і в деяких ситуаціях (при міжнародних правопорушеннях) також робиться посилання на внутрішнє законодавство»². На думку О. Іванченко, «основними способами впливу норм міжнародного права на норми національного права є відсилання, рецепція та трансформація»³. Виокремлюють і такі форми впливу європейського права: транзитну, інструментальну та адаптативну. Транзитна форма впливу проявляється у відкритості конституції до міжнародного права і простежується на прикладі Конституції Боснії і Герцеговини, яка є частиною міжнародного договору. Інструментальна форма впливу реалізується через діяльність Венеціанської комісії і приведення конституційного права певної держави у відповідність до європейських стандартів. Адаптативна форма впливу пов'язується з набуттям членства в ЄС⁴.

Отже, у доктрині обґрунтовано позицію про вплив міжнародного права на національне, що проявляється у різних варіантах їх співвідношення. У першій половині ХХ ст. сформувалися основні позиції щодо

¹ Плавич В. П. Проблемы воздействия процессов конвергенции на современное право и государство / В. П. Плавич // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2014. – Т. 19, вип. 1 (22). – С. 13.

² Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение : учеб. для магистратуры / В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2012. – С. 38.

³ Іванченко О. М. Співвідношення норм міжнародного і національного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іванченко Ольга Миколаївна. – [Б. в.], 2011. – С. 11.

⁴ Дудко И. Г. Влияние европейского права на конституционное право государств Центральной и Восточной Европы / И. Г. Дудко, Е. А. Гагаева. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 57–93.

співвідношення національного і міжнародного права – моністична та дуалістична. Дещо пізніше П. Рабінович та Н. Раданович розвинули третю позицію – теорію взаємодії міжнародного і національного права. Зупинімося більш докладно на цих трьох підходах.

Моністи дотримуються думки, що національне і міжнародне право є невід’ємними частинами однієї і тієї самої системи. При цьому одна група моністів (Г. Гегель, А. Цорн) обстоює позицію про пріоритет внутрішньодержавних правових норм над міжнародними, а друга (Г. Кельзен, Г. Сель) – обґрунтовує ідею, що міжнародне право є вищим правопорядком, який існує у світі, і що його дія, відповідно, не може бути обмежена в жодному напрямку¹. Представником монізму також був Х. Лаутерпахт, котрий стверджував про переважання міжнародного права навіть у внутрішньодержавній сфері. Саме Х. Лаутерпахт розробив теорію правосуб’єктності індивіда в міжнародному праві². Я. Броунлі, критикуючи Х. Лаутерпахта, наголошував, що його моністична теорія «не відповідає правовим реаліям існування суверенної держави»³. Г. Кельзен відзначав, що «держави зберігають належну їм за міжнародним правом компетенцію регулювати справи в межах своєї території постільки, поскільки конкретний предмет не регулюється міжнародним правом»⁴.

Дещо пізніше виникла течія «помірного» монізму. Зокрема, Ч. Хайд відзначав, що міжнародне і національне право – це різні правові системи, але вони тісно між собою пов’язані: їхні норми можуть регулювати одні і ті самі предмети, доповнювати один одного та вступати у конфлікт⁵. А. Фердросс зауважував, що «теорія «помірного» монізму зберігає відмінності між міжнародним та національним правом, але водночас вказує на їх взаємозв’язок в єдиній правовій системі на основі Конституції міжнародного правового співтовариства»⁶.

¹ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – 164 с.

² Lauterpacht H. International Law and Human Rights / H. Lauterpacht. – London : Stevens, 1950. – 475 с.

³ Броунлі Я. Международное право / Я. Броунлі. – М. : Прогресс, 1977. – С. 67.

⁴ Kelsen H. Principles of International Law / H. Kelsen. – New York : Rinehart and Company, Inc., 1952. – P. 177.

⁵ Хайд Ч. Международное право, его понимание и применение США. / Ч. Хайд. – М. : Иностран. лит., 1950. – С. 199.

⁶ Фердросс А. Международное право / А. Фердросс. – М. : Иностран. лит., 1959. – С. 89.

У випадку колізії між міжнародним та національним правом більшість моністів наполягатиме на беззаперечному переважанню міжнародного права¹. Якщо ця колізія виникає в міжнародній площині, то, відповідно до ст. 27 Віденської конвенції, «учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору»². Якщо колізія виникає на національному рівні, то вона може бути вирішена за наявності норми найвищої юридичної сили (наприклад, на рівні конституції), яка віддавала б перевагу нормам міжнародного права, або якщо в конституції закріплено переваги норм міжнародного права над її положеннями.

Засновники дуалізму Г. Тріпель та Д. Анцилотті³ вважають, що міжнародне право та національне право належать до двох окремих систем, які мають різний предмет правового регулювання. Як писав Г. Тріпель, «міжнародне і національне право, по суті, – не тільки різні галузі права, але й різні правопорядки. Це два кола, які тісно торкаються, але ніколи не перетинаються»⁴. Міжнародне право регламентує відносини між суверенними державами, коли національне право врегульовує питання, що стосуються внутрішніх питань держави. Відповідно, на думку дуалістів, ці дві системи є взаємозаперечними, не мають зв'язку між собою і не впливають одна на одну. Якщо міжнародне право застосовується в межах держави, то лише тому, що міжнародне право було прямо імплементоване в національне право. Питання переважання права не постає перед дуалістами, оскільки не визнається можливість колізій між нормами міжнародного і національного права.

Науковці обґрунтовують ще кілька теорій, які об'єднують моністичну та дуалістичну теорії, а саме: І. Лукашук – теорію взаємодії однієї системи з іншою та із системою міжнародних відносин загалом, Д. О'Коннел – теорію гармонізації, Ш. Руссо – координації міжнарод-

¹ Wallace R. M. *International Law. A Student Introduction* / R. M. Wallace. – London : Sweet and Maxwell, 1997. – P. 36.

² Віденська конвенція про право міжнародних договорів: за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

³ Анцилотті Д. *Курс международного права* / Д. Анцилотті ; пер. с 4-го итал. изд. А. Л. Сакетти и Э. М. Фабрикова ; под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук Д. Б. Левина. – М. : Иностран. лит., 1961. – Т. 1. – 447 с.

⁴ Левин Д. Б. *Актуальные проблемы теории международного права* / Д. Б. Левин. – М. : Наука, 1974. – С. 195–196.

ного та національного права на основі верховенства першого, Г. Ігнатенко – взаємодії міжнародного і національного права¹. П. Рабінович та Н. Раданович також обґрунтовують теорію взаємодії внутрішнього і міжнародного права. На їхню думку, «взаємодія міжнародного права з внутрішнім – це такий спосіб побудови взаємовідносин двох правових систем, який конститує процес їх взаємного впливу, в результаті якого забезпечується правове регулювання спільної для міжнародного і національного права сфери суспільних відносин»². Науковці відзначають також, що в «чинній Конституції України закріплено варіант взаємодії норм міжнародного договору й національного права, зокрема в царині прав людини»³. Отже, концепція взаємодії є підходом, який уможлиблює і примат міжнародного чи національного права в рамках монізму, і дуалістичний підхід щодо наявності двох окремих систем права.

Можна припустити, що концепція взаємодії засвідчує той факт, що кожен з варіантів співвідношення міжнародного і національного права не існує в чистому вигляді. Наприклад, за частиною 3 статті 8 Конституції Білорусі, «не допускається укладення міжнародних договорів, котрі суперечать Конституції»⁴. Тобто можна припустити, що міжнародні договори мають вищу юридичну силу, ніж закони, але не можуть суперечити Конституції Білорусі⁵. Йдеться про те, що Конституція Білорусі передбачає примат міжнародного права над законами, окрім норм Конституції. Власне в такому підході і проявляється взаємодія двох систем права: національної і міжнародної.

Отже, існують такі варіанти співвідношення національного та міжнародного права: примат національного права в рамках монізму, примат міжнародного права в рамках монізму, дуалізм та взаємодія

¹ Шпакович О. М. Теоретичні засади співвідношення міжнародного та внутрішнього права держав / О. М. Шпакович // Віче. – 2010. – С. 30–32.

² Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 36.

³ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 58.

⁴ Конституція Республіки Беларусь [Електронний ресурс] // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступу : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.

⁵ Барбук А. Имплементация международного права в Республике Беларусь / А. Барбук // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. – № 4. – С. 32–48.

міжнародного і національного права. При цьому концепція взаємодії міжнародного і національного права уможлиблює поєднання трьох вищенаведених підходів.

Цілком очевидно, що вищеперелічені концепції мали б об'єктивуватися певним чином у національному праві. У доктрині існують різні погляди щодо такої об'єктивації. На думку А. Ла Перголи, ані монізм, ані дуалізм не пропонують готової форми для законодавця щодо співвідношення міжнародного і національного права. Незважаючи на те, чи в державі переважає монізм, чи дуалізм, норми міжнародного права не можуть застосовуватися в державі або переважати над національним законодавством, допоки таке правило не закріплене в конституції¹. Подібну думку висловлює Ф. Куніг, зазначаючи, що «теорії, сформовані для класифікації і розмежування механізмів імплементації під впливом моністичної і дуалістичної концепцій, самі по собі не можуть слугувати показниками значення міжнародно-правового нормативного акта в рамках внутрішнього права держави»². Як зауважує Л. Рихтикова, наукова дискусія у ХХ ст. щодо співвідношення міжнародного і національного права зараз втрачає своє значення з огляду на такі два чинники. По-перше, позиція «помірного» дуалізму схожа з висновками «помірного» дуалізму щодо практичних результатів. По-друге, ця наукова дискусія мала значення в період існування Радянського Союзу, коли підтримувана радянськими юристами доктрина дуалізму протиставлялася доктрині монізму³.

Протилежну думку висловлює Д. Слосс, який залежно від вибраного державою варіанта співвідношення між національним та міжнародним правом поділяє держави на гібридно моністичні та дуалістичні. При цьому до дуалістичних держав належать ті, де міжнародні договори ніколи не мають юридичної сили в рамках національної правової системи, наприклад Великобританія. На відміну від дуалізму, у гібрид-

¹ La Pergola A. The Relationship between International and Domestic Law: Traditional Problems and New Trends [Електронний ресурс] / Antonio La Pergola // European Commission for Democracy through Law, Doc. No. CDL-STD(1993)005 (Sept. 15, 1993). – 1993. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-STD\(1993\)005-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-STD(1993)005-e).

² Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 130.

³ Рыхтикова Л. Ю. Конституционно-правовые основы имплементации норм международного права в Российской Федерации / Л. Ю. Рыхтикова. – М. : Грааль, 2004. – С. 27.

но моністичних державах принаймні деякі міжнародні договори мають юридичну силу в межах національної правової системи, наприклад, Німеччина, Польща, Нідерланди¹.

Позицію Д. Слосса підтримує В. Гаврилов, який вказує, що теорії дуалізму і монізму певним чином відображені в теоріях приведення в дію норм міжнародного права в рамках внутрішньодержавного правопорядку, серед яких виділяють теорії трансформації та імплементації². Так, теорія трансформації полягає в тому, що здійснення норм міжнародного права в межах внутрішнього правопорядку конкретної держави можливе тільки у випадку надання таким міжнародно-правовим нормам сили національного права шляхом видачі того чи іншого внутрішньодержавного правового акта. Теорія імплементації більш точно, ніж теорія трансформації, описує механізм реалізації норм міжнародного права в рамках правової системи. Прихильники теорії імплементації, на відміну від прихильників теорії трансформації, дотримуються думки, що характер взаємодії міжнародного та національного права може значно відрізнитися залежно від предмета та кінцевої цілі міжнародно-правового регулювання³. Отож, на підставі вищеприступаного можна зробити висновок, що теорія трансформації відображає позиції теорії дуалізму, а теорія імплементації – позиції теорії монізму.

Отже, існують дві позиції щодо об'єктивності у національному праві концепцій співвідношення міжнародного і національного права, а саме, що варіанти співвідношення національного та міжнародного права відображені у формах національної імплементації та протилежна – варіанти співвідношення міжнародного і національного права самі по собі не є показниками статусу міжнародного права в рамках національного права.

Як видається, варіанти співвідношення міжнародного і національного права проявляються в підходах держави до місця і ролі міжнарод-

¹ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States: Cambridge University Press, 2009. – P. 7.

² Гаврилов В. В. Теории трансформации и имплментации норм международного права в отечественной правовой доктрине / В. В. Гаврилов // Московский журнал международного права. – 2001. – № 2. – С. 39–61.

³ Гаврилов В. В. Теории трансформации и имплментации норм международного права в отечественной правовой доктрине / В. В. Гаврилов // Московский журнал международного права. – 2001. – № 2. – С. 39–61.

ного права в національній правовій системі. Варто зазначити, що таке місце і роль можуть відрізнятись залежно від джерела міжнародного права, тобто, місце і роль міжнародних договорів може відрізнятись від місця і ролі принципів міжнародного права. Ця книга присвячена аналізу саме статусу та характеру дії міжнародних договорів в національних правових системах європейських держав. Так, у національному праві, часто саме на конституційному рівні, закріплюється певний статус і характер дії міжнародного договору, що й дозволяє вести мову про те, у який спосіб держава імплементує свої міжнародні зобов'язання. Отож, розгляньмо ці показники детальніше.

1.2 Статус міжнародного договору в правовій системі європейських держав

Передусім варто зробити застереження щодо використовуваної термінології. Поняття «правовий статус», як правило, застосовують на позначення сукупності прав, обов'язків суб'єктів права. Водночас на позначення взаємозв'язку національного права та міжнародного договору використовують поняття «місце міжнародного договору в національній правовій системі». Недоліком вживання саме такого формулювання щодо міжнародного договору є те, що воно презюмує, що міжнародний договір отримує певне місце в національній правовій системі. У деяких випадках – міжнародний договір буде знаходитися поза межами національної правової системи (наприклад, у Великобританії), тобто не матиме місця в національній правовій системі. Відповідно, видається доречнішим використовувати поняття «статус міжнародного договору в національній правовій системі», яке дозволяє вести мову і про міжнародні договори, які є частиною національної правової системи, і про міжнародні договори, які знаходяться поза її межами.

Відповідно, як видається, статус міжнародного договору в національній правовій системі передбачає з'ясування таких положень: а) чи міжнародний договір стає частиною національної правової системи і б) місце міжнародного договору в національній правовій системі.

Багато європейських держав на конституційному рівні передбачає, що міжнародні договори стають частиною національної правової систе-

ми. Такого підходу дотримуються, зокрема, Албанія¹, Андорра², Азербайджан³, Болгарія⁴, Вірменія⁵, Греція⁶, Іспанія⁷, Литва⁸, Нідерланди⁹, Польща¹⁰, Португалія¹¹, Румунія¹², Сербія¹³, Україна¹⁴, Хорватія¹⁵, Чехія¹⁶.
Формулювання входження міжнародного договору в національну пра-

¹ Constitution of the Republic of Albania as of 2007 [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – 22. – Режим доступу: <http://www.osce.org/albania/41888>.

² Constitution of the Principality of Andorra [Електронний ресурс] // The General Council. – Режим доступу : <http://www.consellgeneral.ad/en/the-general-council/constitution-of-the-principality-of-andorra>.

³ Конституция Азербайджана [Електронний ресурс] // 38. Официальный сайт Президента Азербайджана. – Режим доступу : <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.

⁴ Constitution of Bulgaria [Електронний ресурс] // National Assembly of the Republic of Bulgaria. – Режим доступу : <http://www.parliament.bg/en/const>.

⁵ Национальное собрание республики Армения. Конституция Республики Армения (с изменениями) от 5 июля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [tpr://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=tus](http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=tus).

⁶ Constitution of Greece [Електронний ресурс] // Hellenic Parliament. – Режим доступу : <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>.

⁷ Constitution of Spain as of October 31, 1978 [Електронний ресурс] // Parliament of Spain. – Режим доступу : http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

⁸ Constitution of Lithuania as of November 2, 1992 [Електронний ресурс] // Seimas of the Republic of Lithuania. – Режим доступу : <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.html>.

⁹ Constitution of the Netherlands as of 2008 [Електронний ресурс] // Government of the Netherlands. – Режим доступу : <http://www.government.nl/documents-and-publications/regulations/2012/10/18/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008.html>.

¹⁰ Constitution of the Republic of Poland as of April 2, 1997 [Електронний ресурс] // Sejm. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.html>.

¹¹ Constitution of Portugal [Електронний ресурс] // Paliament of Portugal. – 2005. – Режим доступу : http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitution_VII_revisao_definitive.pdf.

¹² Constitution of Romania [Електронний ресурс] // Chamber of Deputies. – Режим доступу : <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>.

¹³ Constitution of Serbia [Електронний ресурс] // Government of the Republic of Serbia. – Режим доступу : http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php?change_lang=en.

¹⁴ Конституція України від 28 червня 1996: за станом на 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

¹⁵ Constitution of Croatia as of July 6, 2010 [Електронний ресурс] // Croatian Parliament. – Режим доступу : <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>.

¹⁶ Constitution of the Czech Republic of December 16, 1992 [Електронний ресурс] // Parliament of Czech Republic. – 2002. – Режим доступу : <http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/1993/1.html>.

вову систему можуть незначно відрізнятися, як це продемонстровано на прикладах нижче.

Конституція Албанії від 28 листопада 1998 р. в частині 1 статті 122 передбачає, що ратифіковані міжнародні договори стають частиною національного законодавства після публікації в Офіційному віснику Албанії¹. Конституція Королівства Андорра від 2 лютого 1993 р. в частині 4 статті 3 передбачає, що угоди та міжнародні договори вступають в силу в межах правової системи з моменту їх опублікування в Офіційному віснику Королівства Андорра². Згідно з частиною 2 статті 148 Конституції Республіки Азербайджан від 12 листопада 1995 р. з подальшими змінами, міжнародні договори є частиною законодавства Азербайджану³. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. з подальшими змінами⁴ у статті 87 закріплює, що джерелами загальнообов'язкового права Польщі є: Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори та регуляції.

Унікальні і цікаві положення містить Конституція Боснії і Герцеговини від 14 грудня 1995 р., яка не регламентує порядку імплементації та статусу міжнародного договору в національній правовій системі Боснії і Герцеговини⁵. Проте в її Додатку I міститься перелік міжнародних договорів, які стосуються прав людини, що підлягають обов'язковому застосуванню в Боснії і Герцеговині⁶. Тобто такі договори стають частиною національної правової системи Боснії і Герцеговини. Специфічна

¹ Constitution of the Republic of Albania as of 2007 [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – 22. – Режим доступу : <http://www.osce.org/albania/41888>.

² Constitution of the Principality of Andorra [Електронний ресурс] // The General Council. – Режим доступу : <http://www.consellgeneral.ad/en/the-general-council/constitution-of-the-principality-of-andorra>.

³ Конституція Азербайджана [Електронний ресурс] // 38. Офіційний сайт Президента Азербайджана. – Режим доступу : <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.

⁴ Constitution of the Republic of Poland as of April 2, 1997 [Електронний ресурс] // Sejm. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.html>.

⁵ Constitution of Bosnia and Herzegovina. Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс] // Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. – Режим доступу : http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf.

⁶ Constitution of Bosnia and Herzegovina. Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс] // Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. – Режим доступу : http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf.

структура Конституції цієї країни має історичну зумовленість, адже Конституція Боснії і Герцеговини приймалась як частина мирної угоди для завершення війни. Відповідно, Конституція Боснії і Герцеговини є радше компромісом між воюючими сторонами, аніж виразом суверенної волі цієї держави щодо статусу міжнародних договорів.

Деякі держави проголошують частиною національного законодавства загальновизнані норми міжнародного права, проте не визначають статусу міжнародних договорів. До таких держав можна віднести Німеччину, Італію та Австрію. Оскільки загальновизнані принципи і норми міжнародного права можуть міститися також і в міжнародних договорах, то деякі норми міжнародних договорів у такий спосіб стають частиною національної правової системи Німеччини, Австрії та Італії.

Конституція Федеративної Республіки Німеччина від 8 травня 1949 р. з подальшими змінами регламентує статус міжнародних договорів в системі джерел права Німеччини. Так, статтею 25 Конституції передбачено, що загальні норми міжнародного права є частиною федерального законодавства. Вони переважають над законами і безпосередньо створюють права й обов'язки для мешканців федеральної території¹. Міжнародний договір набуває юридичної сили закону, підзаконного акта чи адміністративного акта залежно від суті положень міжнародного договору². Відповідно до статті 10 Конституції Італії від 22 грудня 1947 р. з подальшими змінами, система права Італії відповідає загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права³. За частиною 1 статті 9 Конституції Австрії від 1 жовтня 1920 р. зі змінами загальновизнані норми міжнародного права вважаються невід'ємною частиною федерального законодавства⁴.

Серед європейських держав є чимало держав, які безпосередньо виносять міжнародні договори за межі національної правової системи,

¹ Deutscher Bundestag. Basic Law for the Federal Republic of Germany [Електронний ресурс] // Deutscher Bundestag. – Режим доступу : <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.

² Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – 349 p.

³ Constitution of the Italian Republic. Senato della Repubblica [Електронний ресурс] // Senato della Repubblica. – Режим доступу : https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

⁴ Constitution of Austria. Bundes Verfassungsgesetz [Електронний ресурс] // Rechtsinformationssystem des Bundes. – Режим доступу : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf.

це, скажімо, Фінляндія, Мальта, Ірландія, Люксембург та Угорщина.

Конституція Мальти від 21 вересня 1964 р. з подальшими змінами не містить норм про статус міжнародного договору в національній системі джерел права Мальти¹. Це питання врегульовано на законодавчому рівні: частина 3 статті 3 Акта Мальти «Про ратифікацію договорів» містить положення про те, що жодне положення міжнародного договору не буде діяти як частина законодавства Мальти, окрім випадку схвалення такого положення у формі Акта парламенту².

Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. з подальшими змінами передбачає, що міжнародний договір, як правило, не стає частиною національного законодавства Ірландії. Відповідно до частини 6 статті 29 Конституції Ірландії жоден міжнародний договір не стає частиною національного законодавства, окрім випадків, коли таке рішення прийме парламент³.

Конституція Фінляндії від 11 червня 1999 р. з подальшими змінами у статті 95 передбачає, що положення міжнародних договорів, якщо вони мають законодавчу природу, набувають чинності шляхом прийняття закону. Інші положення міжнародних договорів набувають чинності шляхом прийняття декрету. Урядовий законопроект щодо набуття чинності нормою міжнародного договору розглядається за звичайною законодавчою процедурою. Проте якщо законопроект стосується Конституції чи зміни території держави або делегування повноважень до Європейського Союзу, міжнародної організації чи міжнародного органу, якщо така передача є важливою для суверенітету Фінляндії, парламент має схвалити такий закон двома третинами голосів. У законі може бути вказано, що для набуття ним сили необхідно прийняти декрет. Загальні положення щодо публікації міжнародних договорів визначаються законом⁴.

Конституція Королівства Люксембург від 17 жовтня 1868 р. з подальшими змінами передбачає в частині 1 статті 137, що Король

¹ Constitution of Malta as of 21 September 1964 [Електронний ресурс] // Parliament of Malta. – Режим доступу : <http://www.parliament.mt/constituion-of-malta>.

² Constitution of Malta as of 21 September 1964 [Електронний ресурс] // Parliament of Malta. – Режим доступу : <http://www.parliament.mt/constituion-of-malta>.

³ Constitution of Ireland as of December 29, 1937 [Електронний ресурс] // Citizens Information. – Режим доступу : http://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/irish_constitution_1/constitution_introduction.html.

⁴ Constitution of Finland [Електронний ресурс] // Ministry of Justice, Finland. – Режим доступу : <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>.

укладає міжнародні договори. Такі договори не набувають чинності до моменту прийняття відповідного закону, який їх санкціонує, та опублікування відповідно до порядку, передбаченого для договорів¹.

Для аналізу статусу міжнародного договору в національній правовій системі Угорщини доцільно проаналізувати історичний розвиток цього питання. Так, стаття 7.1 Конституції Угорщини у старій редакції передбачала, що Угорщина повинна забезпечувати гармонію між міжнародним правом та угорським правом для виконання своїх міжнародних зобов'язань². Таке положення було досить нечітким, оскільки не давало відповіді на питання щодо статусу міжнародних договорів в національній правовій системі, вирішення колізії між положеннями національного і міжнародного права. До прийняття нової Конституції Угорщини відзначалося, що національна імплементація міжнародних договорів була досить проблемною. Наприклад, Законом № XXXII від 1954 р. було імплементовано Женевські конвенції, а додаткові протоколи були імплементовані Законом № XX від 1989 р. Проте Закон № XXXII від 1954 р. не містив текстів Женевських конвенцій, тому міністр закордонних справ Угорщини забезпечив опублікування текстів Женевських конвенцій в Офіційному віснику Угорщини аж у 2000 р.³.

Вищеописану невизначеність було усунуто через зміну формулювання у новій Конституції Угорщини, яка набула чинності в січні 2012 р.⁴. Відповідно до ст. Q нової Конституції Угорщина повинна забезпечувати гармонію між міжнародним правом та угорським правом для виконання своїх міжнародних зобов'язань. Угорщина дотримується

¹ Constitution of Luxembourg as of 17 October 1868 [Електронний ресурс] // 29. International Constitutional Law Project Information. – 5. – Режим доступу : http://www.servat.unibe.ch/icl/lu00000_.html.

² Implementation of International Humanitarian Law & International Human Rights Law. Hungary Country Report [Електронний ресурс] // British Institute of International and Comparative Law. – 2009. – Режим доступу : http://projetatlas.univ-paris1.fr/IMG/pdf/Hungary_Country_Report.pdf.

³ Implementation of International Humanitarian Law & International Human Rights Law. Hungary Country Report [Електронний ресурс] // British Institute of International and Comparative Law. – 2009. – Режим доступу : http://projetatlas.univ-paris1.fr/IMG/pdf/Hungary_Country_Report.pdf.

⁴ Zeldin W. Hungary: Constitutional Amendments Adopted / Wendy Zeldin [Електронний ресурс] // Library of Congress. Global Legal Monitor. – Режим доступу : http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205403520_text.

загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Інші джерела міжнародного права стають частиною національного законодавства Угорщини шляхом публікації у формі законодавства¹.

У неписаній Конституції Великобританії, Конституції Данії², Конституції Королівства Норвегії³, Конституції Швеції⁴, Конституції Ісландії⁵ немає норми, яка стосувалася б питання статусу міжнародного договору в їх національних правових системах. Це можна пояснити тим, що держава розглядає міжнародне право і національне право як дві окремі системи. Відповідно, у конституції, як акті національного права, не згадується міжнародний договір, оскільки він належить до іншої правової системи.

Варто докладніше розглянути імплементаційну практику Великобританії, з огляду на значний вплив цієї держави на формування підходів до співвідношення національного і міжнародного права. Відзначимо, що «Великобританія при застосуванні міжнародного права в межах її національного правопорядку проводить розмежування між звичаєвими міжнародно-правовими нормами та договірними нормами»⁶. Щодо міжнародно-звичаєвого права, то згідно з «Блекстоніанською концепцією», яка була сформульована у XXIII ст., міжнародне звичаєве право розглядалося як частина «загального права» Великобританії. Отож, міжнародне звичаєве право застосовувалося безпосередньо⁷. Проте з часом застосування міжнародного звичаєвого права британськими судами було обмежено.

¹ Zeldin W. Hungary: Constitutional Amendments Adopted / Wendy Zeldin [Електронний ресурс] // Library of Congress. Global Legal Monitor. – Режим доступу : http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205403520_text.

² Parliament of Denmark [Електронний ресурс] // Constitution of Denmark. – Режим доступу : http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~~/media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx.

³ Constitution of Norway 17 May 1814 [Електронний ресурс] // Parliament of Norway. – Режим доступу : <https://www.stortinget.no/en/Grunnlovsjubileet/In-English/The-Constitution---Complete-text>.

⁴ The Swedish Constitution [Електронний ресурс] // Government Offices of Sweden. – Режим доступу : <http://www.government.se/sb/d/2707/a/15187>.

⁵ Constitution of the Republic of Iceland. Government Offices of Iceland [Електронний ресурс] // Government Offices of Iceland. – Режим доступу : <http://www.government.is/constitution>.

⁶ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 92.

⁷ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 92.

Щодо норм міжнародних договорів, то, як зазначає Б. Осмінін, у Великобританії безпосереднє застосування міжнародних договорів у внутрішньодержавній сфері відкидається повністю. Зміст міжнародного договору інкорпорується шляхом прийняття законодавчого акта (акти парламенту) або акта підзаконного рівня (акти уряду)¹. Варто відзначити, що немає чітко прописаних критеріїв розподілу повноважень між урядом і парламентом. Тож статус міжнародного договору в ієрархії правових норм Великобританії обумовлюється статусом акта, яким цей міжнародний договір інкорпоровано. Б. Осмінін наголошує, що оскільки норми міжнародних договорів діють через внутрішньодержавні акти, то існує ймовірність того, що в майбутньому будуть прийняті акти, які змінять або скасують акти, якими, власне, і були інкорпоровані норми міжнародних договорів². У літературі такий підхід Великобританії одержав назву «Вестмінстерська традиція»³, якої також дотримуються Ірландія і Мальта.

Підходу, за яким міжнародні договори не стають частиною національної правової системи, дотримуються держави Вестмінстерської традиції (Великобританія, Ірландія, Мальта) та скандинавські держави (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія), Угорщина і Люксембург. При цьому відзначається, що у скандинавських державах імплементаційний акт та акт надання згоди на обов'язковість міжнародного договору часто поєднуються в одному документі, а у Великобританії ці два акти приймаються окремо⁴. Отже, в низці європейських держав норми міжнародного договору автоматично не стають частиною національної правової системи, а для національної імплементації необхідним є прийняття імплементаційного акта.

На підставі вищенаведених прикладів можна зробити висновок, що юридичною підставою для автоматичного «введення» міжнародного договору в національну правову систему є наявність конституційної або іншої законодавчої норми. Якщо такої норми немає, держава розглядає міжнародний договір за межами національної правової системи.

¹ Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 380.

² Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 198.

³ Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – P. 93.

⁴ Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – P. 93.

Порівнявши конституційні положення європейських держав, можна відзначити відмінності у формулюваннях статусу міжнародного договору у національній правовій системі. Деякі держави проголошують міжнародний договір частиною національної правової системи (Андорра, Вірменія, Іспанія, Литва, Македонія, Росія), деякі – частиною національного законодавства (Албанія, Азербайджан, Болгарія, Греція, Португалія, Румунія, Україна, Хорватія, Чехія, Білорусь). Також міжнародний договір розглядається як джерело права (Польща, Нідерланди). Оскільки найпоширенішими формулюваннями є «частина національної правової системи» та «частина національного законодавства», видається слушним проаналізувати відмінності між цими поняттями.

У доктрині міжнародного права існує думка, що формулювання «міжнародний договір стає частиною національного законодавства» неправильне, оскільки договори, створені в рамках однієї правової системи, не можуть бути частиною іншої правової системи¹. Важко погодитись з такою думкою, адже в національних правових системах дуже часто за допомогою відсилки «приєднуються» джерела права, створені в межах іншої правової системи.

Із загальнотеоретичного погляду, поняття «правова система» містить нормативну підсистему, тобто «сукупність нормативно-правових засобів, які є посередниками у виникненні та існуванні зв'язків між суб'єктами»². На думку М. Марченка, правова система є широким поняттям і до неї відносяться не лише норми права, а також правова ідеологія, правосвідомість, правова культура тощо³. Як зазначає Л. Тіунова, правова система – «це юридичне поняття, що охоплює структуру, внутрішню і зовнішню динаміку системи державно-правового опосередкування суспільних відносин певного суспільства, що дозволяє відмежувати систему правових норм (право) від інших супутніх юри-

¹ Курашвили А. Ю. Заключение и имплементация международных договоров по Венской конвенции о праве международных договоров и законодательству государств-участников СНГ. Сравнительно-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / А. Ю. Курашвили. – СПб., 2007. – С. 15.

² Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – С. 399.

³ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира: учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М.: Зерцало-М, 2001. – 400 с.

дичних явищ (наприклад, правосвідомості, правовідносин), що відображає певний ступінь узагальненості правової дійсності»¹. Як слушно зауважує Н. Кириловська, одним з елементів правової системи є система права².

Своєю чергою, «система права» та «система законодавства» – це дві тісно пов'язані, але водночас самостійні правові категорії, що являють собою два аспекти тієї ж сутності – права, вони співвідносяться як зміст і форма»³.

Оскільки поняття «система законодавства» визначається як «належним чином згрупований комплекс нормативно-правових приписів, що містяться у нормативно-правових актах»⁴, то можна припустити, що поняття «правова система» охоплює поняття «законодавство». Проте, окрім нормативної підсистеми, правова система охоплює функційну та інституційну частини⁵. Отож, коли міжнародний договір проголошується частиною національної правової системи, не зовсім зрозуміло, чи в такому випадку міжнародний договір є частиною законодавства і чи може міжнародний договір бути джерелом права.

При таких формулюваннях, як «міжнародний договір є частиною національного законодавства», «міжнародний договір є джерелом права», «міжнародний договір є обов'язковим для застосування», більш точно окреслюється статус міжнародного договору в національній правовій системі. У тих державах, де використовується формулювання «міжнародний договір є частиною національної правової системи», важливо дослідити правозастосовну та правотлумачну практику для визначення статусу міжнародного договору в національній правовій системі.

Лише після того як міжнародний договір стає частиною національної правової системи, він посідає певне місце. Щодо місця міжнародно-

¹ Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы / Л. Б. Тиунова // О понятии правовой системы. – 1985. – № 1. – С. 26.

² Кириловская Н. Н. Система международного права в отечественной международно-правовой доктрине / Н. Н. Кириловская. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 16.

³ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 2001. – С. 68.

⁴ Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2007. – С. 219.

⁵ Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – С. 399.

го договору в національній правовій системі, то можливі такі варіанти: 1) міжнародні договори переважають над нормами конституції; 2) міжнародні договори переважають над нормами національного права, окрім норм конституції; 3) національне право переважає над міжнародними договорами.

На конституційному рівні в європейських державах не закріплена норма про переважання міжнародних договорів над нормами конституції. Така логіка цілком зрозуміла, адже конституція є виразом волі народу і приймається парламентом, а надання міжнародним договорам юридичної сили вищої, ніж має конституція, може призвести до обмеження дій держави всередині самої держави. При цьому варто зазначити, що небезпека обмеження дій держави полягає не стільки в тексті самого міжнародного договору, як в його тлумаченні. Тому в цьому випадку конституція буде своєрідним запобіжником надміру широкого тлумачення міжнародного договору, що фактично призводить до суперечності із самою конституцією. Водночас для повноти розуміння цієї проблеми варто зауважити, що невиконання міжнародних договорів призводить до міжнародної відповідальності держави. Відтак постає необхідність у пошуку засобів узгодження конституційних положень та міжнародно-правових зобов'язань.

Деякі європейські держави використовують правотлумачні засоби для узгодження конституційних положень та міжнародно-правових зобов'язань держави. Наприклад, Конституція Португалії (частина 2 статті 16)¹, Конституція Іспанії (частина 2 статті 10)² і Конституція Румунії (частина 1 статті 20)³ безпосередньо вказують на необхідність тлумачення конституційних положень відповідно до міжнародних договорів з прав людини. За допомогою правотлумачної діяльності досягається узгодженість між конституційними положеннями та нормами міжнародних договорів. Незважаючи на відсутність прямої конституційної норми про переважання міжнародних договорів, імплементація

¹ Constitution of Portugal [Електронний ресурс] // Paliament of Portugal. – 2005. – Режим доступу : http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitution_VII_revisao_definitive.pdf.

² Constitution of Spain as of October 31, 1978 [Електронний ресурс] // Parliament of Spain. – Режим доступу : http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

³ Constitution of Romania [Електронний ресурс] // Chamber of Deputies. – Режим доступу : <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>.

міжнародних договорів здійснюється непрямо за допомогою правотлумачних засобів, тобто шляхом тлумачення конституційних положень відповідно до міжнародно-правових зобов'язань держави.

Значна частина європейських держав на конституційному рівні закріплює норму, за якою міжнародні договори переважають над національним правом, окрім норм конституції. До таких держав належать: Албанія (стаття 116 Конституції)¹, Азербайджан (стаття 151 Конституції)², Андорра (частина 4 статті 3 Конституції)³, Болгарія (частина 4 статті 5 Конституції)⁴, Вірменія (стаття 6 Конституції)⁵, Греція (частина 1 статті 28 Конституції)⁶, Грузія (частина 2 статті 6 Конституції)⁷, Естонія (частина 2 статті 123 Конституції)⁸, Іспанія (частина 1 статті 95 Конституції)⁹, Казахстан (частина 3 статті 4 Конституції)¹⁰, Кіпр (частина 3 статті 169 Конституції)¹¹, Македонія (стат-

¹ Constitution of the Republic of Albania as of 2007 [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – 22. – Режим доступу : <http://www.osce.org/albania/41888>.

² Конституція Азербайджана [Електронний ресурс] // 38. Офіційний сайт Президента Азербайджана. – Режим доступу : <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.

³ Constitution of the Principality of Andorra [Електронний ресурс] // The General Council. – Режим доступу : <http://www.consellgeneral.ad/en/the-general-council/constitution-of-the-principality-of-andorra>.

⁴ Constitution of Bulgaria [Електронний ресурс] // National Assembly of the Republic of Bulgaria. – Режим доступу : <http://www.parliament.bg/en/const>.

⁵ Национальное собрание республики Армения. Конституция Республики Армения (с изменениями) от 5 июля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus>.

⁶ Constitution of Greece [Електронний ресурс] // Hellenic Parliament. – Режим доступу : <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>.

⁷ Constitution of Georgia as of 24 August 1995 [Електронний ресурс] // Parliament of Georgia. – 27. – Режим доступу : http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf.

⁸ Constitution of the Republic of Estonia as of June 28, 1992 [Електронний ресурс] // President of Estonia. – 2003. – Режим доступу : <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html#IX>.

⁹ Constitution of Spain as of October 31, 1978 [Електронний ресурс] // Parliament of Spain. – Режим доступу : http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

¹⁰ Конституция Республики Казахстан [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Президента Республики Казахстан. – Режим доступу : <http://www.akorda.kz/ru/dostup/konstituciya>.

¹¹ Constitution of Cyprus [Електронний ресурс] // President of Cyprus. – Режим доступу : <http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7>

тя 118 Конституції)¹, Молдова (стаття 8 Конституції)², Нідерланди (стаття 94 Конституції)³, Польща (частина 2 статті 91 Конституції)⁴, Румунія (стаття 11 Конституції)⁵, Російська Федерація (стаття 15 Конституції)⁶, Сербія (Конституція)⁷, Словаччина (частина 2 статті 7 Конституції)⁸, Словенія (стаття 8 Конституції)⁹, Україна (стаття 9 Конституції)¹⁰, Хорватія (стаття 141 Конституції)¹¹, Чехія (стаття 10 Конституції)¹², Черногорія (стаття 145 Конституції)¹³, Франція (стаття 55 Конституції)¹⁴.

Деякі держави встановлюють певні обмеження для переважання міжнародних договорів над національним правом. Наприклад, частина 3 статті 122 Конституції Албанії передбачає, що положення міжна-

C225756F0023C6AD/\$file/CY_Constitution.pdf.

¹ Constitution of Macedonia [Електронний ресурс] // World Intellectual Property Organization. – Режим доступу : <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=10558>.

² Constitution of Moldova [Електронний ресурс] // President of Moldova. – Режим доступу : <http://www.presedinte.md/eng/constitution>.

³ Constitution of the Netherlands as of 2008 [Електронний ресурс] // Government of the Netherlands. – Режим доступу : <http://www.government.nl/documents-and-publications/regulations/2012/10/18/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008.html>.

⁴ Constitution of the Republic of Poland as of April 2, 1997 [Електронний ресурс] // Sejm. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.html>.

⁵ Constitution of Romania [Електронний ресурс] // Chamber of Deputies. – Режим доступу : <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>.

⁶ Конституция РФ [Електронний ресурс] // Конституция Российской Федерации. – Режим доступу : <http://www.constitution.ru>.

⁷ Constitution of Serbia [Електронний ресурс] // Government of the Republic of Serbia. – Режим доступу : http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php?change_lang=en.

⁸ Constitution of the Slovak Republic [Електронний ресурс] // Verejný ochranca práv. – Режим доступу : <http://www.vop.gov.sk/constitution-of-the-slovak-republic>.

⁹ Constitution of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pf.uni-mb.si/datoteke/janja/Angleska%20PT/anglesko-slovenska_urs.pdf.

¹⁰ Конституція України від 28 червня 1996: за станом на 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

¹¹ Constitution of Croatia as of July 6, 2010 [Електронний ресурс] // Croatian Parliament. – Режим доступу : <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>.

¹² Constitution of the Czech Republic of December 16, 1992 [Електронний ресурс] // Parliament of Czech Republic. – 2002. – Режим доступу : <http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/1993/1.html>.

¹³ Конституция Черногории [Електронний ресурс] // World Intellectual Property Organization. – 19. – Режим доступу : <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=6920>.

¹⁴ Constitution of France [Електронний ресурс] // Constitutional Council. – Режим доступу : <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/constitution/constitution-of-4-october-1958.25742.html>.

родного договору мають перевагу над законодавством держави в тому випадку, якщо пряме застосування норм, виданих організацією, передбачено у міжнародному договорі, ратифікованому Албанією для участі в такій організації¹. Таке формулювання дозволяє припустити, що міжнародні договори, укладені поза межами міжнародної організації, не мають переваги над національним законодавством.

Інший приклад обмеження можна знайти в Конституції Кіпру. За частиною 3 статті 169 Конституції Кіпру договори, конвенції та угоди, укладені відповідно до вищенаведених положень цієї статті, мають з моменту опублікування в Офіційному віснику Республіки вищу силу від національного законодавства, за умови, що такі договори, конвенції та угоди застосовуються іншою стороною також². Отже, положення міжнародних договорів переважають над положеннями внутрішнього законодавства лише за умови взаємності. Наведена умова досить цікава і чи не єдина в імплементаційній практиці європейських держав. Можна лише припустити, що умова взаємності була введена у зв'язку з важливістю угод про уникнення подвійного оподаткування для економіки Кіпру.

Деякі європейські держави закріплюють переважання міжнародного договору над національним правом на законодавчому рівні. Так, за статтею 13 Закону Латвії «Про міжнародні договори» положення міжнародних договорів, погоджених парламентом, переважають над національним правом у разі колізії. На законодавчому рівні в Латвії передбачено, що міжнародні договори є частиною національного законодавства. Зокрема, відповідно до статті 15 (3) Акта щодо адміністративних процедур, міжнародні договори застосовуються, незалежно від їх джерела, відповідно до свого статусу в ієрархії. У разі виникнення колізії між положенням міжнародного договору та положенням латвійського національного законодавства положення міжнародного договору переважає.

Отже, для значної частини європейських держав характерний підхід, за яким міжнародні договори переважають над національним пра-

¹ Constitution of the Republic of Albania as of 2007 [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – 22. – Режим доступу : <http://www.osce.org/albania/41888>.

² Constitution of Cyprus [Електронний ресурс] // President of Cyprus. – Режим доступу : [http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$file/CY_Constitution.pdf](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$file/CY_Constitution.pdf).

вом (окрім конституційних норм), і таке переважання закріплюється на конституційному або на законодавчому рівні. При цьому, деякі держави встановлюють умови для переважання міжнародних договорів.

Щодо держав, де статус міжнародних договорів є нижчим, ніж законів, варто зазначити таке. Конституція Республіки Туреччина від 1982 р. з подальшими змінами (далі – Конституція Туреччини) у статті 90 передбачає, що міжнародні договори, які набули чинності, мають силу закону. Звернення до Конституційного суду щодо оспорювання міжнародного договору з підстави неконституційності неможливе¹. Із цього положення випливає, що міжнародні договори мають силу закону, тобто можна припустити, спеціальний закон або закон, прийнятий пізніше, може мати перевагу над міжнародним договором. К. Економидес виокремлює групу держав, де статус деяких міжнародних договорів може бути нижчим, ніж статус законів. Як зазначається, у таких випадках міжнародний договір має силу виконавчого акта (указу, адміністративного рішення), через який міжнародний договір застосовується в національній правовій системі (Австрія, Німеччина, Швеція, Данія та ін.). Зауважується, що така практика трапляється нечасто і стосується другорядних договорів². Варто пояснити, що така практика може зумовлюватися тим фактом, що в деяких європейських державах не всі міжнародні договори стають частиною національної правової системи, а лише ті, згода на обов'язковість яких надається парламентом (наприклад, Україна).

Отже, більшість європейських держав на конституційному рівні визначають міжнародні договори частиною національної правової системи, а також передбачають норму про переважання міжнародного договору над національним правом, окрім норм конституції. Проте чимало європейських держав розглядає міжнародний договір за межами національної правової системи. Тож лише на підставі цього показника вже помітні істотні відмінності у трактуванні міжнародного договору в рамках національних правових систем європейських держав.

¹ Constitution of the Republic of Turkey [Електронний ресурс] // UN Refugee Latvia. Legal Order [Електронний ресурс] // European Judicial Network in civil and commercial matters. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_order/legal_order_lat_en.htm. Agency. – Режим доступу : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b5be0.html>.

² Экономидес К. Взаимоотношения между международным правом и внутренним законодательством / Константин Экономидес. – Страсбург : CEDEX, 1994. – С. 16.

1.3 Характер дії міжнародного договору в правовій системі європейських держав (пряма/непряма дія)

Ще одним показником, за допомогою якого можна відстежити відмінності у трактуванні міжнародного договору в рамках національних правових систем європейських держав, є характер дії міжнародного договору у правовій системі держави. За характером дія міжнародного договору в правовій системі держави може бути прямою або непрямою. Пряма дія норми міжнародного договору означає можливість суб'єкта національного права застосувати цю норму у правовідносинах в межах національного права. У конституціях європейських держав часто вживається поняття «пряма дія». Це поняття використовують щодо норм самої конституції, наприклад, стаття 8 Конституції України передбачає, що «норми Конституції України є нормами прямої дії». Також це поняття застосовують і щодо норм міжнародних договорів, наприклад, Конституція Албанії в частині 1 статті 122 передбачає, що міжнародний договір має пряму дію.

У літературі на позначення прямої дії вживають також поняття «самовиконуваність» тощо¹. Історично поняття «самовиконуваність норм міжнародних договорів» (self-executing) з'явилося в судовій практиці США, де прийнятий поділ норм міжнародних договорів на самовиконувані та несамовиконувані. Дж. Пауст наголошує, що конституційною є позиція, що жоден міжнародний договір за своєю сутністю не є несамовиконуваним, окрім договорів про оголошення війни від імені США. Усі міжнародні договори є самовиконуваними, окрім таких (або їх частин), які потребують прийняття національного імплементаційного законодавства або які стосуються оголошення війни. Щобільше, навіть несамовиконувані міжнародні договори можуть породжувати юридичні наслідки, а саме через непряму інкорпорацію. Так, норма міжнародного договору використовується як додатковий засіб тлумачення конституції, законів, загального права чи іншої правової норми². М. Босвіт наголошує, що мова може йти не про самовиконувані норми міжнародних

¹ Mendez M. The Legal Effects of EU Agreements: Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques / M. Mendez. – UK : Oxford Univ. Press, 2013. – P. 26.

² Paust J. J. Self-Executing Treaties / Jordan J. Paust // American Journal of International Law. – 1988. – № 82. – P. 760–783.

договорів, а про «самодостатні» норми міжнародних договорів. Поняття «самовиконуваності» є ширшим і вміщує самодостатність норм міжнародних договорів та їх інкорпорацію в національне право¹.

Отже, як видається, поняття «самовиконуваність», як і поняття «пряма дія», позначає безпосереднє застосування норми міжнародного договору національними суб'єктами права. Оскільки в конституціях багатьох європейських держав (Албанія, Україна, Португалія, Сербія тощо) використовується поняття «пряма дія», пропонується на позначення безпосереднього застосування норми міжнародного договору національними суб'єктами права використовувати поняття «пряма дія».

При цьому варто зауважити, що з позиції загальної теорії держави і права пряма дія розглядається також як і напрям дії нормативно-правових актів, поряд із зворотною дією та переживаючою дією². При цьому пряма дія означає, що «нормативно-правовий акт діє на правовідносини, що виникли після набуття ним чинності»³. Зазначимо, що міжнародний договір може мати пряму дію і за характером, і за напрямом. Наприклад, суб'єкт національного права має можливість застосувати норму міжнародного договору (пряма дія за характером) після набуття цим договором чинності (пряма дія за напрямом).

Серед європейських держав є держави, які забезпечують нормам міжнародного договору пряму дію, а також ті, які не забезпечують прямої дії. Втім, спостерігається тенденція до зростання кількості держав, що забезпечують нормам міжнародного договору пряму дію. Як зазначає С. Верещетін, «зростання взаємозалежності між державами і народами, поєднане з постійним «проникненням» у багато національних сфер, зокрема й у ті, які раніше регулювалися лише на національному рівні (від прав людини до економіки й оборони), а також розширення повноважень міжнародних організацій об'єктивно призвело до де-факто визнання примату міжнародного права та спонукає держави до визнання цього примату де-юре»⁴.

¹ Bossuyt M. J. The Direct Applicability of International Instruments on Human Rights (with special reference to Belgian and U.S. law) / M. J. Bossuyt // *Belgian Review of International Law*. – 1980. – № 2. – P. 317–343.

² Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 3-тє вид., зі змін. й допов. – К. : ІСДЮ, 1995. – С. 229.

³ Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – С. 229.

⁴ Vereshchetin V. S. New Constitutions and the Old Problem of the Relationship between

Пряма дія міжнародного договору може забезпечуватися за допомогою конституційної або законодавчої норми чи шляхом правозастосування, тобто з використанням і правотворчих, і правозастосовних засобів.

Деякі держави встановлюють пряму дію на конституційному рівні, а саме: Албанія, Казахстан, Ліхтенштейн, Португалія, Сербія, Словенія. Конституція Албанії в частині 1 статті 122 передбачає, що міжнародний договір має пряму дію, за винятком випадків, коли він не є самовиконуваним і його застосування потребує прийняття закону¹. У частині 3 статті 4 Конституції Казахстану передбачено, що міжнародні договори, які ратифіковані Республікою, мають пріоритет над її законами і застосовуються безпосередньо, окрім випадків, коли з міжнародного договору випливає, що для його застосування необхідне прийняття закону². Згідно з частиною 3 статті 8 Конституції Португалії, правила, видані уповноваженими органами міжнародних організацій, членом яких є Португалія, набувають прямої дії в законодавстві Португалії за умови, що такі правила викладені у відповідних міжнародних договорах³. Спеціальне правило існує щодо міжнародних договорів, які регулюють діяльність Європейського Союзу, та регуляторних актів, які видають його інституції. Так, частина 4 статті 8 Конституції Португалії передбачає, що міжнародні договори, які регулюють діяльність Європейського Союзу, та регуляторні акти, які видають його інституції, застосовуються відповідно до права Європейського Союзу. Конституція Сербії у статті 16 передбачає, що ратифіковані міжнародні договори мають пряму дію⁴. Конституція Словенії від 23 грудня 1991 р. з подальшими змі-

International Law and National Law / Vladlen S. Vereshchetin // European Journal of International Law EJIL. – 1996. – № 7. – P. 41.

¹ Constitution of the Republic of Albania as of 2007 [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – 22. – Режим доступу : <http://www.osce.org/albania/41888>.

² Конституция Республики Казахстан [Електронний ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – Режим доступу : <http://www.akorda.kz/ru/category/konstituciya>.

³ Constitution of Portugal [Електронний ресурс] // Paliament of Portugal. – 2005. – Режим доступу : http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitution_VII_revisao_definitive.pdf.

⁴ Constitution of Serbia [Електронний ресурс] // Government of the Republic of Serbia. – Режим доступу : http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php?change_lang=en.

нами у статті 8 вказує, що ратифіковані та опубліковані міжнародні договори повинні мати пряму дію¹.

Деякі держави забезпечують положенням міжнародних договорів пряму дію на законодавчому рівні шляхом прийняття відповідної законодавчої норми (наприклад, Росія, Латвія). Так, за статтею 15 (3) Акта щодо адміністративних процедур Латвії міжнародні договори застосовуються, незалежно від їх джерела, відповідно до свого статусу в ієрархії. У разі виникнення колізії між положенням міжнародного договору та положенням латвійського національного законодавства положення міжнародного договору переважає².

Забезпечення положенням міжнародних договорів прямої дії можливе також і під час здійснення правозастосовної діяльності. Наприклад, Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв Постанову № 13 від 19 грудня 2014 р., де в пункті 14 зазначається, що «суди при здійсненні правосуддя можуть застосовувати норми міжнародних договорів безпосередньо як частину законодавства України, якщо вжиття відповідних заходів належить до компетенції суду або якщо вони сформульовані в міжнародному договорі як норми прямої дії. Як норми прямої дії підлягають застосуванню судом, зокрема, норми міжнародних договорів України, які закріплюють права людини та основоположні свободи»³. При цьому, слід відзначити, питання прямої дії не регламентується Законом «Про міжнародні договори України»⁴.

З наведених вище прикладів практики держав можна зробити висновок, що держави, де договір стає частиною національної правової системи, мали б забезпечувати його пряму дію. Проте це не завжди так. У деяких державах постає питання про здатність норми міжнародного договору

¹ Constitution of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pf.uni-mb.si/datoteke/janja/Angleska%20PT/anglesko-slovenska_urs.pdf.

² Latvia. Legal Order [Електронний ресурс] // European Judicial Network in civil and commercial matters. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_order/legal_order_lat_en.html.

³ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

⁴ Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. : за станом на 20 липня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.

мати пряму дію, іншими словами, ведеться дискусія щодо того, яким саме нормам міжнародного договору мала забезпечуватися б пряма дія.

Аби з'ясувати критерії розмежування норм міжнародних договорів на ті, яким забезпечується пряма дія, і ті, яким вона не забезпечується, потрібно встановити причини відсутності прямої дії для деяких норм міжнародних договорів. Цьому є кілька пояснень. Насамперед, держави, що укладають міжнародний договір, можуть не бажати уможливити пряму дію для його норм. Історія переговорів щодо того чи іншого міжнародного договору може вказувати на те, чи мали на меті держави-сторони такого міжнародного договору надавати його положенням пряму дію. Наприклад, від початку переговорів щодо Європейської соціальної хартії малося на увазі, що права, проголошені в цій хартії, не матимуть юридичного характеру, тобто індивіди, що проживають у будь-якій з європейських держав, не зможуть захистити цих прав у судовому порядку ні в національному суді, ні на міжнародному рівні¹. Іншим поясненням може бути сама природа норм міжнародного договору, зокрема, «багато норм міжнародного права спрямовано на регламентацію тільки міжнародних відносин (наприклад, договори про кордони, союзи, норми статутів міжнародних організацій тощо)»².

Зважаючи на ці причини, деякі держави закріплюють поділ міжнародних договорів на договори з прямою дією (самовиконувані) і ті, що не мають прямої дії (несамовиконувані) договори. Інколи таке закріплення відбувається на законодавчому рівні (наприклад, Росія). Проблемним у застосуванні такого підходу є відсутність критеріїв, за допомогою яких можна віднести міжнародний договір до однієї з двох категорій, хоча зрозуміло, що нормі міжнародного договору не буде забезпечуватися пряма дія, якщо в міжнародному договорі є вказівка на необхідність прийняття внутрішнього акта для його застосування.

Варто зазначити, що критерії віднесення положень міжнародних договорів до таких, що мають пряму дію, кожна держава визначає самостійно. Як правило, вони не закріплені на нормативному рівні (за деякими винятками), а напрацьовуються в процесі правозастосування і правотлу-

¹ Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : МНИМП, 1998. – С. 24.

² Діке У. К. Міжнародні договори у Конституціях федеративних держав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / У. К. Діке. – К., 1998. – С. 19.

мачення. Наприклад, в Албанії саме на суди покладено вирішення питання про самовиконуваність міжнародних договорів. Зокрема, суд може визнати договір таким, що не має прямої дії, і відмовити у застосуванні його положень в разі відсутності спеціального внутрішнього законодавства, яке імплементувало б положення міжнародного договору¹.

На доктринальному рівні зроблено спробу розробити комплекс умов прямої дії норм міжнародного права в національній правовій системі. І. Карандашов зазначає, що можна виділяти загальні і спеціальні юридичні умови прямої дії. Загальною умовою є участь парламенту в процедурі укладення договорів. До спеціальних віднесено такі умови: здатність норми міжнародного договору до прямої дії (самовиконуваність), адресованість норми міжнародного договору суб'єктам національного права, вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору, набуття чинності міжнародним договором, офіційне опублікування міжнародного договору². Як зауважує А. Хамзін, під час розгляду питання про застосовуваність конкретної норми все залежить від змісту такої норми, який має бути достатньо визначеним та бути здатним породжувати права й обов'язки для суб'єктів національного права і, відповідно, послужити підставою для індивідуальних правозастосовних актів судових органів³.

У європейських державах такі критерії формулюються судами. Часто вони відрізняються між державами, що можна простежити на прикладі Нідерландів, Польщі та Німеччини.

Так, у статті 93 Конституції Нідерландів зазначено, що норма міжнародного договору є обов'язковою для всіх осіб в силу свого змісту, який стає обов'язковим після опублікування. Цю конституційну норму Верховний суд Нідерландів витлумачив так, що норма міжнародного договору має бути достатньо зрозумілою, аби функціонувати як

¹ Korenica F. The Relationship Between International Treaties and Domestic Law: A View from Albanian Constitutional Law and Practice [Електронний ресурс] / F. Korenica, D. Doli // Pace International Law Review. – 2012. – P. 25–43.

² Карандашов И. И. Непосредственное действие норм международных договоров в правовой системе Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / И. И. Карандашов. – СПб., 2013. – С. 15.

³ Хамзин А. Ш. Вопросы имплементации международно-правовых стандартов прав человека в законодательство Республики Казахстан [Електронний ресурс] / А. Ш. Хамзин // Новости научной мысли. Право. – 2009. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Pravo/53048.doc.html.

об'єктивне право в межах національного правопорядку. Норма міжнародного договору є достатньо зрозумілою в силу свого змісту, якщо приватний суб'єкт права може зрозуміти, яка поведінка дозволена, а яка заборонена. Таку позицію висловив Верховний суд Нідерландів у справі щодо страйків 1986 р.¹.

У Польщі застосовано подібний підхід: судова практика Польщі розглядає норму міжнародного договору як самовиконувану, якщо така норма є самодостатньою, тобто такою, що дозволяє її застосування як вичерпної юридичної підстави для вирішення індивідуального спору². Якщо норма є самовиконуваною, то така норма надає суб'єктам права і може (і повинна) застосовуватися судами як незалежна юридична підстава для прийняття судових рішень. У судовій практиці Польщі, принаймні з 1988 р., можна простежити готовність до прийняття самовиконуваних норм міжнародних договорів та їх прямого застосування. Така тенденція простежується особливо щодо міжнародних договорів, які встановлюють права індивідів³.

У Німеччині суди розмежовують самовиконувані і несамовиконувані норми міжнародних договорів. Якщо міжнародний договір встановлює права для приватних суб'єктів та кореспондуючі обов'язки для держави, то суди застосують такі права, надані індивіду⁴.

Суд ЄС застосовує такі критерії самовиконуваності (у термінології Суду ЄС – це пряма дія). Відповідно до рішення Суду ЄС у справі «Ван Генд ен Лоос проти Нідерландської адміністрації доходів» («Van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration») № 26/62 від 5 лютого 1963 р. норма міжнародного договору має бути точною, чіткою і безумовною та не потребувати вжиття додаткових заходів на національному рівні чи на рівні ЄС⁵. У справі «Урсула Бекер проти

¹ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 180.

² Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 399.

³ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 400.

⁴ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 211.

⁵ Judgment of the European Court of Justice Van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration. Case No. 26/62 as of February 5, 1963 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>.

Фінансової адміністрації міста Мюнстера» («Ursula Becker v. Finanzamt Munster-Innenstadt») № 8/81 від 19 січня 1982 р. Суд ЄС постановив, що норми міжнародних договорів, які наділяють державу дискреційними повноваженнями щодо прийняття рішення, не можуть бути нормами прямої дії¹.

Як правило, критерії віднесення положень міжнародних договорів до таких, що мають пряму дію, напрацьовуються судовою практикою, водночас існують відмінні підходи серед національних судів європейських держав. Проте спільною рисою для проаналізованих європейських держав є те, що критерієм віднесення положень міжнародних договорів до таких, що мають пряму дію, є здатність норми міжнародного договору породжувати права й обов'язки індивідів.

Варто зауважити, що частина європейських держав забезпечує лише непряму дію міжнародним договорам. До таких держав належать усі держави, де міжнародний договір не є частиною національної правової системи (держави т. зв. «Вестмінстерської традиції»). Наприклад, за статтею 95 Конституції Фінляндії положення міжнародних договорів, якщо вони мають законодавчу природу, набувають сили шляхом прийняття закону². Тому у Фінляндії пряму дію матимуть акти, які відображають зміст міжнародних договорів, а не самі міжнародні договори.

У таких державах можна простежити «перетворення» норм міжнародних договорів на норми національного права. Простежимо цей феномен на прикладі Австрії. До внесення змін в Конституцію Австрії всі міжнародні договори ставали частиною національного законодавства через офіційну публікацію. Проте таке формулювання не давало відповіді на питання, чи міжнародні договори мають пряму дію³. У 1964 р. було внесено зміни до Конституції Австрії, які мали на меті вирішити проблему надання міжнародним договорам прямої дії. З часу внесення змін до Конституції Національна Рада, яка надає згоду на міжнародний

¹ Judgment of the European Court of Justice Ursula Becker v. Finanzamt Munster-Innenstadt. Case No. 8/81 as of January 19, 1982 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61981CJ0008>.

² Constitution of Finland [Електронний ресурс] // Ministry of Justice, Finland. – Режим доступу : <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaanokset/1999/en19990731.pdf>.

³ Adamovich L. Implementing Legal Obligations: Dilemmas for National Constitutional Law [Електронний ресурс] / L. Adamovich // Конституционное Правосудие. – 2001. – Режим доступу : http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/2.12-2001/adamovich_eng.html.

договір, уповноважена визначати, чи необхідне прийняття внутрішніх нормативно-правових актів для імплементації міжнародного договору (частина 2 статті 50 Конституції Австрії). Відповідно, аналогічне повноваження отримав Федеральний Президент, у разі, коли міжнародний договір не потребує схвалення Національною Радою (частина 2 статті 66 Конституції Австрії)¹. Можна припустити, що опрацювання тексту міжнародного договору відбувається, коли Національна Рада або Федеральний Президент вирішать, що положення міжнародного договору потребують прийняття внутрішніх актів для національної імплементації. Отже, при здійсненні національної імплементації міжнародних договорів використання правотворчих та правозастосовних засобів тісно пов'язані. Тож у випадку, коли норма міжнародного договору не відповідає критеріям щодо забезпечення прямої дії, держава може трансформувати цю норму в норму національного права з використанням правотворчих засобів.

¹ Constitution of Austria. Bundes Verfassungsgesetz [Електронний ресурс] // Rechtsinformationssystem des Bundes. – Режим доступу : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf.

РОЗДІЛ 2

НАЦІОНАЛЬНА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ЗМІСТ І ФОРМИ

2.1 Зміст національної імплементації міжнародних договорів

Концепції співвідношення міжнародного і національного права знаходять свій прояв в імплементації міжнародних договорів. Національна імплементаційна діяльність держави, як і кожне явище, має свій зміст і форму. У філософії форма розглядається як «спосіб організації предметів і процесів, які становлять зміст. Іншими словами, форма речі – це організація стійких внутрішніх зв'язків між елементами, що дозволяє їй виступати як єдине ціле і виконувати всі властиві функції. Діалектична взаємодія між змістом і формою виявляється в тому, що зміст і форма перебувають у тісному взаємозв'язку. Ні за яких реальних умов, ніде і ніколи не існує неоформленого змісту і беззмістовної форми. Спроба відокремити форму від змісту, приписати формі самостійне значення веде до формалізму»¹. Тому видається необхідним з'ясувати, насамперед, зміст понять «імплементація» та «національна імплементація», а на підставі змісту – форму.

Слово «імплементація» англійського походження і його буденне значення – «процес втілення рішення чи плану в життя, виконання»². У міжнародних договорах поняття «імплементація» не є визначеним, оскільки більш важливим є результат імплементаційного процесу – реалізація норм міжнародних договорів. Саме тому Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. містить статті, що значною мірою стосуються цих питань. Так, стаття 26 передбачає принцип *pacta sunt servanda*, а стаття 27 – неможливість посилання на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконан-

¹ Данильян О. Г. Основи філософії: навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Таряненко. – Х.: Право, 2003. – С. 193.

² Оксфордські словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com>.

ня міжнародного договору¹.

Міжнародна правозастосовна практика, як правило, не містить положень, що розкривають зміст поняття «імплементація», окрім деяких винятків. Наприклад, у рішенні Європейського суду з прав людини від 18 січня 1978 р. у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» встановлено, що «...укладачі Конвенції мали намір чітко визначити, що права і свободи, визначені у Розділі 1, будуть безпосередньо гарантуватися кожному, хто знаходиться у межах юрисдикції Держав, що домовляються. Такий намір особливо вдало реалізується у випадках, коли Конвенція інкорпорується у національне право»². Із цієї справи можна зробити висновок, що, на думку Суду, норми Конвенції мають відображатися в національному праві. Проте Суд не розкриває змісту поняття «інкорпорація», тому важко зрозуміти, як норми Конвенції мали би бути імplementовані шляхом інкорпорації в національне право.

Національне законодавство держав хоча і містить визначення поняття «імплементація», проте воно стосується лише імплементації на національному рівні і не охоплює міжнародного рівня імплементації. Окрім цього, таке визначення буде обов'язковим лише для певної держави. Наприклад, у законодавстві України визначено лише поняття «імплементація», а не поняття «імплементація на національному рівні». Зокрема, відповідно до п. 1.1(г) Наказу Державної податкової адміністрації від 26 грудня 2003 р. № 631, яким затверджено Методичні рекомендації щодо забезпечення приведення положень розроблених проектів нормативно-правових актів з питань оподаткування акцизним збором у відповідність до законодавства Європейського Союзу та вимог положень угод ГАТТ-СОТ³, поняття «імплементація» визначено як «процес транспонування актів законодавства Європейського Союзу, включаючи створення порядку та процедур їх впровадження (імплементація в вузькому сенсі); цей процес також включає тлумачення, практику застосування, забезпечення дотримання та виконання норм права,

¹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів: за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

² Judgment of European Court of Human Rights. Case of Ireland v. The United Kingdom as of 18 January 1978 Application No. 5310/71 [Електронний ресурс] // ECHR.HUDOC – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57506>.

³ Незважаючи на те, що цей підзаконний акт втратив чинність, він є цікавим з огляду на висвітлення підходів національного законодавця до визначення поняття «імплементація».

які відповідають європейському праву, органами державної влади (імплементація в широкому сенсі)»⁴. Дещо незвичним видається вживання поняття «транспонування» в контексті визначення імплементації. Можна припустити, що правотворець, вживаючи це поняття, мав на увазі імплементацію актів законодавства Європейського Союзу в національну правову систему України.

Дещо іншого змісту поняттю «імплементація» надано в Методиці визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм, що затверджена Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16 березня 2005 р. № 62. Тут імплементація розглядається як «здійснення, виконання державою міжнародних правових норм»⁵. Варто згадати і про План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої, на 2014–2017 рр. (далі – План), який був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р.⁶. Цей нормативно-правовий акт містить порядок дій щодо імплементації Угоди про асоціацію, проте не розкриває поняття «імплементація». Проаналізувавши заходи, що заплановані для імплементації Угоди про асоціацію, можна припустити, що під національною імплементацією Угоди про асоціацію Кабінет Міністрів України розуміє не лише правові, а й організаційні заходи, які необхідні для реалізації положень згаданої Угоди. Зокрема, до заходів з імплементації Угоди про асоціацію Кабінет Міністрів України відносить розроблення нового і внесення змін до чинного законодавства, організацію

⁴ Наказ Державної податкової адміністрації «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо забезпечення приведення положень розроблених проєктів нормативно-правових актів з питань оподаткування акцизним збором у відповідність до законодавства Європейського Союзу та вимог положень угод ГАТТ-СОТ» від 26 грудня 2003 р. № 631 (втратив чинність). [Електронний ресурс] // ЛІГА ЗАКОН – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/TM023136.html.

⁵ Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16 березня 2005 р. № 62 : за станом на 16 березня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – 13 трав. – № 17. – Ст. 926. – С. 163.

⁶ Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р // Офіційний вісник України. – 2014. – 3 жовт. – № 77. – Ст. 2197. – С. 178.

і проведення моніторингів, консультацій тощо. Отже, на рівні підзаконних нормативно-правових актів України немає єдиного узгодженого розуміння поняття «імплементація», але простежується розуміння імплементації як процесу, який відбувається на національному рівні, тобто «національної імплементації».

У доктрині міжнародного права та загальної теорії права під імплементацією розуміють діяльність органів держави, спрямовану на реалізацію міжнародних зобов'язань держави. На думку В. Репецького, поняття «імплементація» означає «здійснення міжнародно-правових та внутрішньодержавних норм з метою виконання міжнародно-правових норм, а також створення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення»¹. Цю позицію підтримує і А. Дмитрієв². На думку І. Лукашука, «імплементація є більш широким поняттям: вона охоплює весь процес здійснення норм міжнародного права за допомогою не тільки внутрішньодержавних, але й міжнародних засобів»³.

В. Плавич вважає, що «імплементацією є фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, здійснювана шляхом трансформації міжнародно-правових норм у національні законодавчі та підзаконні акти. Норма міжнародного права зберігає свій статус, але її змісту надається й статус норми національного права»⁴. На думку А. Гавердовського, під поняттям «імплементація» заведено розуміти «цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держави, що здійснюється індивідуально, колективно чи в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, повної і всесторонньої реалізації прийнятих нею у відповідності з міжнародним правом зобов'язань, вона, як правило, неможлива без додаткових засобів правового характеру,

¹ Репецький В. М. Міжнародне публічне право / В. М. Репецький. – К.: Знання, 2011. – С. 201.

² Дмитрієв А. І. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національному законодавстві України / Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом / А. І. Дмитрієв. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 122.

³ Лукашук И. И. Соотношение внутрисоюзного и международного права в свете новой Конституции СССР / И. И. Лукашук // Весник Киевского университета. Международные отношения и международное право. – 1979. – № 8. – С. 11.

⁴ Плавич В.П. Імплементація норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно-правові аспекти) / В. П. Плавич // Держава і право. – 2013. – Вип. 60. – С. 23.

що застосовуються суб'єктами міжнародного права на різних рівнях у державі»¹. З останнім визначенням погоджуються П. Рабінович та Н. Раданович, зазначаючи, що «таке визначення видається найбільш правильним, оскільки фіксує підхід до процесу реалізації міжнародно-правових норм як органічного поєднання різних видів правової та організаційної діяльності держав, котра здійснюється ними в межах своєї території і на міжнародній арені, в тому числі в рамках існуючих або створюваних міжнародних структур»².

Отже, науковці роблять різні наголоси у визначенні поняття «імплементація», проте більшість все-таки погоджується, що існують два рівні імплементації: національний та міжнародний. Констатується в доктрині і те, що імплементація здійснюється по-різному залежно від джерела міжнародного права, що імплементується. У межах нашої роботи розглядаємо національну імплементацію міжнародних договорів.

Видається слухним визначення імплементації, яке запропонував А. Гавердовський, – це «цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, що здійснюється індивідуально, колективно чи в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, повної і всесторонньої реалізації прийнятих нею у відповідності з міжнародним правом зобов'язань, як правило, вона неможлива без додаткових засобів правового характеру, що застосовуються суб'єктами міжнародного права на різних рівнях у державі»³. З таким визначенням погоджуються і П. Рабінович та Н. Раданович⁴.

Втім, видається, у визначенні А. Гавердовського не враховано усього можливого суб'єктного складу імплементації, зокрема діяльності міжнародних судових органів, які поряд з міжнародними організаціями та державами здійснюють імплементаційну діяльність. Можна навести такий приклад імплементації, яку здійснюють міжнародні судові органи: ухвалення рішення Європейським судом з прав людини, у якому тлумачиться норма Конвенції про захист прав і основоположних свобод

¹ Гавердовський А. С. Імплементація норм міжнародного права / А. С. Гавердовський. – Київ : Вища шк., 1980. – С. 51.

² Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 10.

³ Гавердовський А. С. Імплементація норм міжнародного права / А. С. Гавердовський. – Київ : Вища шк., 1980. – С. 51.

⁴ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 10.

людини від 1950 р., можна розглядати також як імплементацію норм згаданої Конвенції. Тому з огляду на необхідність розмежування рівнів імплементації, видається доцільним додати до змісту поняття «імплементація» істотну ознаку, а саме, що суб'єктом імплементації можуть бути також міжнародні судові органи.

Аби найповніше з'ясувати зміст імплементації, потрібно відмежувати це поняття від таких правових явищ, як адаптація, уніфікація, гармонізація, ратифікація та реалізація.

Скажімо, у законодавстві України поняття «адаптація» та поняття «імплементація» зустрічаються у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, що затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 р. (надалі – Стратегія)¹. У Стратегії зазначається, що етапами правової адаптації є імплементація Угоди про партнерство та співробітництво, укладання галузевих угод, приведення чинного законодавства України у відповідність із стандартами ЄС, створення механізму приведення проектів актів законодавства України у відповідність з нормами ЄС². Дещо інший підхід закріплено в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV³. Цей Закон визначає адаптацію законодавства як «процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*»⁴. У законодавчому визначенні поняття «імплементація» вже не згадується.

С. Войченко також відзначає, що «в українській науковій літературі поряд з терміном «імплементація» вживають і такі поняття, як «відсилання», «інкорпорація», «легітимація», «адаптація», «рецепція», «конвергенція». Проте, на думку науковця, у національному праві най-

¹ Хоча цей підзаконний акт втратив чинність, він цікавий у контексті висвітлення підходів національного законодавця до визначення понять «імплементація» та «адаптація».

² Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 червня 1998 р. 615/98 //Офіційний вісник України. – 1998. – 2 лип. – № 24. – Ст. 870. –С. 3.

³ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – 16 лип. – № 29. –Ст. 367.

⁴ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – 16 лип. – № 29. –Ст. 367.

більш змістовним і точним для реалізації договірних норм Ради Європи є поняття «імплементація», яке й має вживатися у відповідних міжнародно-правових і національно-правових актах¹.

Вищеокреслена проблема свідчить про необхідність аналізу доктринальних підходів до розуміння понять «адаптація», «гармонізація», «уніфікація» та «імплементація». У юридичній науці відзначаються певні недоліки законодавчої термінології, а саме поняття «адаптація», «гармонізація» та «уніфікація». Л. Луць зауважує, що «у національному законодавстві має місце підміна європейських правових термінів і понять, зокрема й терміна «адаптація»². Л. Луць розглядає гармонізацію й уніфікацію як способи адаптації, зазначаючи, що «правова адаптація – процес пристосування правових систем з метою зближення, досягнення узгодженої взаємодії. Одним із основних різновидів правової адаптації є нормативно-правова, що полягає у пристосуванні нормативно-правових приписів у межах відповідної (національної, міжнародної) правової системи з метою досягнення узгодженої взаємодії адаптаційних цілей.

Ефективність адаптаційного механізму залежить від правильного вибору відповідних способів інтеграції, важливими серед яких є гармонізація та уніфікація. Під гармонізацією законодавства розуміють процес цілеспрямованого зближення й узгодження нормативно-правових приписів на підставі загальних мінімальних правових вимог (стандартів), що здійснюється шляхом усунення юридичних розбіжностей (через утвердження насамперед спільних правових принципів). Уніфікація ж законодавства має трактуватися як процес зближення законодавства шляхом встановлення чи запровадження в національні правові системи однакових (уподібнених) норм права (нормативно-правових приписів)³. На думку К. Трихліб, «гармонізація законодавства України і ЄС передбачає узгодження національно-правових норм з європейськими нормами, стандартами і принципами»⁴.

¹ Войченко С. В. Договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та їх імплементація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / С. В. Войченко. – Одеса, 2010. – С. 14.

² Луць Л. А. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом / Л. А. Луць // Віче. – 2006. – Вип. 7/8. – С. 54–55.

³ Луць Л. А. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом / Л. А. Луць // Віче. – 2006. – Вип. 7/8. – С. 54–55.

⁴ Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 /

Позиція Л. Луць щодо співвідношення адаптації та гармонізації/уніфікації як цілого і частини видається слушною й обґрунтованою. З'ясувавши співвідношення понять «адаптація», «гармонізація» та «уніфікація», потрібно розмежувати поняття «адаптація» й «імплементация».

Також варто зазначити, що деякі міжнародні договори використовують поняття «транспозиція», наприклад, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка за своєю сутністю полягає у приведенні національного законодавства у відповідність із зобов'язаннями, що містяться в міжнародному договорі. Може існувати багато способів чи форм транспозиції. Причому деякі держави-члени ЄС приймають інструкції з проведення такої транспозиції (наприклад, Великобританія)¹. На нашу думку, транспозиція виступає одночасно частиною і процесу імплементації, і процесу виконання міжнародних договорів.

Відповідно, за змістом імплементація передбачає цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держави, вчинювану індивідуально, спільно з іншими державами чи в межах міжнародних організацій та міжнародних судових органів, з метою своєчасної, повної і всебічної реалізації прийнятих державою у відповідності до міжнародного права зобов'язань, адаптація ж передбачає пристосування правових систем з метою зближення, досягнення узгодженої взаємодії. Міжнародний договір може передбачати необхідність адаптації законодавства держав-сторін такого міжнародного договору (наприклад, стаття 153 Угоди про асоціацію). У такому випадку імплементація норми міжнародного договору, яка передбачає необхідність адаптації законодавства держав-сторін такого міжнародного договору, створює передумову для здійснення державою адаптації.

Адаптація може відбуватися і без наявності норми міжнародного права, яка зобов'язує державу здійснювати адаптацію. Наприклад, одна держава може запозичити певні положення законодавства в іншій державі, вважаючи їх ефективними. Підсумовуючи, варто зазначити, що за певних обставин (наявність норми міжнародного права, що передбачає необхідність адаптації) імплементація може слугувати передумовою для здійснення адаптації.

К. О. Трихліб ; наук. кер. О. В. Петришин ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 11.

¹ Transposition Guidance: How to implement European Directives effectively, UK. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/229763/bis-13-775-transposition-guidance-how-to-implement-european-directives-effectively-revised.pdf.

З огляду на те, що в деяких державах (наприклад, такий підхід передбачено у статті 9 Конституції України) з моменту ратифікації норми міжнародних договорів стають частиною національного законодавства, тобто імплементуються, важливо з'ясувати співвідношення понять «імплементація» та «ратифікація». Так, Ю. Тихомиров імплементацію норм міжнародного права пов'язує з такою процедурою, як ратифікація (надання згоди, приєднання)¹. Проаналізуємо зміст поняття «ратифікація» в міжнародному праві і доктрині. Пункт б частини 1 статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів визначає, що «ратифікація», «прийняття», «затвердження» і «приєднання» означають, залежно від випадку, міжнародний акт, який має таке найменування і за допомогою якого держава виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договору»².

Статтею 14 Віденської конвенції про право міжнародних договорів передбачено випадки згоди держави на обов'язковість для неї міжнародного договору через ратифікацію, зокрема: «згода держави на обов'язковість для неї договору виражається ратифікацією, якщо: а) договір передбачає, що така згода виражається ратифікацією; б) в інший спосіб встановлено, що держави, які беруть участь у переговорах, домовились про необхідність ратифікації; с) представник держави підписав договір з умовою ратифікації; d) намір держави підписати договір з умовою ратифікації впливає з повноважень її представника або був виражений під час переговорів»³.

Отже, Віденська конвенція про право міжнародних договорів визнає ратифікацію як одну з форм згоди держави на обов'язковість для неї міжнародного договору. Потрібно зазначити, що процедура ратифікації не є обов'язковою під час укладення міжнародних договорів, однак цей інститут є найбільш авторитетною формою вираження згоди щодо дотримання договору⁴.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що ратифікація – це одна з форм надання згоди державою на обов'язковість міжнародного догово-

¹ Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2002. – № 11. – С. 10.

² Віденська конвенція про право міжнародних договорів: за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

³ Віденська конвенція про право міжнародних договорів: за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

⁴ Репецький В. М. Міжнародне публічне право / В. М. Репецький. – К.: Знання, 2011. – 437 с.

ру і застосовується переважно до міжнародних договорів, які торкаються важливих питань (територіальної цілісності, приєднання до міжнародних організацій тощо). Юридичним наслідком здійснення процедури ратифікації міжнародного договору є надання згоди на обов'язковість міжнародного договору. Юридичним наслідком імплементації міжнародного договору є виконання державою норм міжнародного договору.

Отож, ратифікація та імплементація мають різні юридичні наслідки. Відтак висновуємо, що поняття «ратифікація» та «імплементація» відрізняються за своїм змістом. Проте в деяких європейських державах (наприклад, як це передбачено у статті 87 Конституції Польщі), за наявності відповідної конституційної норми, прийняття ратифікаційного акта може означати, що норма міжнародного договору стає частиною національного права, тобто імплементується в національне право. У такому випадку, як видається, мова може йти про те, що процеси ратифікації та імплементації відображаються в одному документі.

Для глибшого розуміння поняття «імплементація» важливо встановити його співвідношення з поняттям «реалізація». Віденська конвенція про право міжнародних договорів оперує поняттями «додержання договорів», «застосування договорів», не надаючи їм визначення¹. Із загальнотеоретичного погляду, додержання і застосування є одними з можливих форм реалізації, поряд з виконанням і дотриманням². Дехто з науковців виступає проти використання поняття «імплементація», зокрема В. Буткевич, який віддає перевагу терміну «реалізація норм міжнародного права», вважаючи, що саме поняття «реалізація» є найбільш точним³. На думку В. Суворової, поняття «імплементація» та «реалізація» – синонімічні⁴.

Не погоджується з В. Буткевичем В. Репецький, який вважає, що «імплементація» та «реалізація» – це різні поняття⁵. Із загальнотео-

¹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів: за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

² Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – С. 283.

³ Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К. : Либідь, 2002. – С. 321.

⁴ Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа) / В. Я. Суворова // Советское государство и право. – 1991. – № 9. – С. 116.

⁵ Репецький В. М. Міжнародне публічне право / В. М. Репецький. – К. : Знання, 2011. – С. 205.

ретичного погляду, під «реалізацією нормативно-правових приписів» розуміється «здійснення їх у правомірних діяннях суб'єктів суспільних відносин з метою задоволення відповідних інтересів»¹. Отже, якщо реалізація може здійснюватися щодо норм і національного права, і міжнародного права, то імплементація здійснюється лише щодо норм міжнародного права. Імплементація спрямована на реалізацію норм міжнародного права, без імплементації реалізація норм міжнародного права неможлива. Поняття імплементації та реалізації перетинаються в частині правозастосування. Водночас імплементація знаходить свій прояв також і в правотворчості, на відміну від реалізації. З'ясування співвідношення між реалізацією та імплементацією важливе з огляду на наявність/відсутність часових рамок імплементації, тобто визначення моменту в часі, коли починається і коли завершується імплементація. Якщо з початком імплементації більш-менш зрозуміло, адже імплементація, як правило є наступною після того, як норма міжнародного договору стає обов'язковою для держави, то з моментом її завершення дещо складніше. Адже імплементація норми міжнародного договору може плавно перерости в її реалізацію: так, наприклад, держава приймає закон, згідно з яким суди зобов'язані враховувати положення певного міжнародного договору і суди починають у своїй практиці виконувати це положення закону. Можна стверджувати, що прийняття закону є імплементацією норми міжнародного договору, а вже прийняття рішень судами – їх реалізацією. Але водночас, можна вести мову про те, що суди, враховуючи, положення міжнародних договорів, тим самим імплементують їх у правозастосовну практику.

Отже, зміст поняття «імплементація» охоплює цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держави, вчинявану індивідуально, спільно з іншими державами чи в межах міжнародних організацій та міжнародних судових органів, з метою своєчасної, повної і всебічної реалізації прийнятих державою у відповідності до міжнародного права зобов'язань. Щоправда, організаційний аспект імплементації в межах нашого дослідження ми не аналізуємо.

Імплементація відбувається і на національному, і на міжнародному рівні. Суб'єктами міжнародної імплементації можуть бути група держав, міжнародна організація, міжнародна судова інстанція тощо. На протигагу

¹ Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – С. 283.

міжнародній імплементації, як видається, єдиним суб'єктом національної імплементації виступає держава, яка здійснює імплементаційну діяльність через свої органи. зазначимо, що, з огляду на предмет теми монографії, питання міжнародної імплементації детально не розглядається.

У доктрині відсутня єдність щодо термінології на позначення поняття «національна імплементація». Е. Аметистов називає це явище «внутрішньоправова імплементація»¹, Є. Усенко – «трансформація»², А. Гавердовський – «рецепція»³, а Р. Мюллерсон та Г. Тункін – «національно-правова імплементація»⁴.

А. Гавердовський розуміє під рецепцією всю сукупність правових заходів держави⁵. Додамо, що з позицій загальної теорії держави і права поняття «рецепція права» розглядається як «однобічний, добровільний процес запозичення, сприйняття і подальшого пристосування до умов певної країни більш розвинутого права, створеного в інший момент часу або в іншій державі, з метою вдосконалення та поліпшення дії власної правової системи»⁶. Р. Мюллерсон під «національною імплементацією» розуміє «процес допомоги національного права виконанню норм міжнародного права на території держави, у сфері дії національного права і за допомогою останнього»⁷. Г. Дмитрієва трансформацію міжнародно-правових норм у національну правову систему пов'язує з необхідністю надання їм юридичної сили норм національного права⁸. На думку А. Тала-

¹ Аметистов Э. М. Международное трудовое право и рабочий класс / Э. М. Аметистов. – М. : Междунар. отношения, 1970. – 272 с.

² Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 16–21.

³ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – Киев : Вища шк., 1980. – С. 73.

⁴ Тункин Г. И. Межгосударственная система и международное право. Международное право : учеб. / под ред. Г. И. Тункина. – М., 1970. – 235 с.

⁵ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – Киев : Вища шк., 1980. – С. 73.

⁶ Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мельник Зоя Петрівна. – К., 2009. – С. 8.

⁷ Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Междунар. отношения, 1982. – 136 с., Мюллерсон Р. А. Национально-правовая имплементация международных договоров / Р. А. Мюллерсон. – М. : Наука, 1980. – 108 с.

⁸ Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матер. наук.-практ. конф. (жовтень 1998 р.). – К., 1998. – С. 63, 75.

лаєва, внутрішньодержавні заходи для виконання і здійснення міжнародних договорів можна поділити на два види: організаційні та правотворчі¹. На думку В. Репецького, поняття «імплементація» означає «здійснення міжнародно-правових та внутрішньодержавних норм з метою виконання міжнародно-правових норм, а також створення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення»². Цю позицію підтримує і А. Дмитрієв³. Л. Мінгазов використовує поняття «узгодження», під яким розуміє «організаційно-правову діяльність держави з приведення національного законодавства у відповідність до чинних норм і принципів, міжнародних договорів»⁴. У практиці держав використовуються різноманітні способи, методи узгодження норм двох систем права: різні способи і засоби імплементації у формі відсилки, інкорпорації, трансформації, скасування національних актів, що суперечать міжнародним зобов'язанням, юридичне закріплення положення про пріоритет міжнародних норм над національними, якщо в них встановлені інші правила, порівняно з вимогами міжнародно-правових норм»⁴.

П. Рабінович та Н. Раданович визначають національну імплементацію норм міжнародного права як «процес юридичного опосередкування реалізації норм міжнародного права на території держави, здійснюваний шляхом не тільки правотворчої та організаційно-виконавчої, але й правозастосувальної та правотлумачної діяльності державних органів»⁵.

Тобто більшість науковців під національною імплементацією розуміють діяльність держави, спрямовану на реалізацію норм міжнародного права. Отже, під змістом національної імплементації міжнародних договорів пропонується розуміти діяльність органів держави, що спрямована на виконання норм міжнародних договорів за допомогою юридичних та організаційних засобів. Тож національній імплементації

¹ Талалаєв А. Н. Право международных договоров. Действие и применение договоров / А. Н. Талалаев. – М. : Наука, 1985. – С. 153.

² Репецкий В. М. Міжнародне публічне право / В. М. Репецкий. – К. : Знання, 2011. – С. 201.

³ Дмитрієв А. І. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національному законодавстві України / Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом / А. І. Дмитрієв. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 122.

⁴ Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права / Ленарис Харисович Мингазов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – С. 187.

⁵ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 72.

властиві такі ознаки: а) специфічний суб'єкт (органи державної влади); б) особлива мета (реалізація міжнародно-договірних зобов'язань держави); в) використання юридичних (правотворчих, правотлумачних та правозастосовних засобів) та організаційних засобів.

2.2 Форми національної імплементації міжнародних договорів: поняття і види

Національна імплементація міжнародного права має певні зовнішні прояви в кожній державі. У науці теорії держави і права та міжнародного права немає єдиної термінології на позначення таких проявів. Б. Осмінін використовує поняття «способи внутрішньодержавного здійснення міжнародних договірних зобов'язань», не визначаючи цього поняття¹. П. Рабінович та Н. Раданович використовують поняття «спосіб національної імплементаційної правотворчості»². На думку А. Дмитрієва, «форми і способи реалізації міжнародно-правових норм у системі національного законодавства» розглядаються як частина нормативного механізму національної імплементації норм міжнародного права³.

На думку М. Раскалей, «способи імплементації загалом можна визначити як спеціальні напрями діяльності органів державної влади, що здійснюються з метою виконання міжнародно-правових норм»⁴. Майже таке саме визначення пропонує Ю. Медведєв, визначаючи способи імплементації як «специфічні напрями діяльності уповноважених органів державної влади, що здійснюються з метою реалізації міжнародно-правових норм»⁵.

¹ Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 181.

² Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 90.

³ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 188–189.

⁴ Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України / М. Раскалей // Віче. – 2009. – С. 25–28.

⁵ Медведєв Ю. Л. Імплементація норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації [Електронний ресурс] / Ю. Л. Медведєв // Публічне право. – 2014. – № 1. – С. 132. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pp_2014_1_19.pdf.

Є. Усенко використовує поняття «правова форма»¹, а Р. Мюллерсон поняття «спосіб» під час характеристики процесу здійснення національної імплементації². Б. Зимненко вживає поняття «методи національно-правової імплементації»³, називаючи їх «основними юридичними способами, за допомогою яких держава здійснює взаємодію міжнародного та національного права». В. Буткевич використовує термін «методи узгодження національно-правових актів з міжнародно-правовими приписами: відсилка, рецепція»⁴. Дж. Джебрин послуговується терміном «форми узгодження»⁵. Н. Цись вживає термін «засоби і варіанти для сприйняття національним правом міжнародних норм і стандартів»⁶. В. Рыбаков оперує поняттям «засоби переведення міжнародних норм у національне право»⁷. На думку О. Хачатуряна, приведення внутрішнього законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань принципово здійснюється в певних формах⁸. І. Блищенко використовує поняття «форми дії міжнародного права на території держави»⁹.

В. Плавич вживає поняття «внутрішньодержавний спосіб імплементації норм міжнародного права» та зауважує, що «у вітчизняній

¹ Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российской Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 16–21.

² Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Междунар. отношения, 1982. – С. 59.

³ Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – С. 44.

⁴ Буткевич В. Г. Теоретические основы взаимодействия международного и внутригосударственного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Международное право» / В. Г. Буткевич. – К., 1980. – С. 32.

⁵ Джебрин Д. Имплементация норм международного права во внутригосударственном законодательстве (на примере арабских стран) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право» / Дж. Джебрин. – К., 1984. – С. 8.

⁶ Цись Н. І. Імплементація норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. І. Цись. – К., 1994. – С. 13–14.

⁷ Рыбаков В. А. Трансформация и имплементация способы развития национального права / В. А. Рыбаков // Вестник Омского университета. Сер. Право. – 2010. – № 3. – С. 34.

⁸ Хачатурян А. Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве / А. Г. Хачатурян. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 30.

⁹ Блищенко И. П. Международное и внутригосударственное право / И. П. Блищенко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – С. 207.

літературі немає єдиного погляду щодо внутрішньодержавних способів імплементації норм міжнародного права та чітких критеріїв відмежування їх один від одного, а отже, й чітко визначеної систематизації способів імплементації міжнародно-правових норм. Віддаючи перевагу одним і заперечуючи інші, автори виходять із власних переконань та прихильностей. Тож способи імплементації загалом можна визначити як спеціальні напрями діяльності органів державної влади, що здійснюються з метою виконання міжнародно-правових норм... Способи імплементації – це заходи, що їх органи державної влади вживають з метою реалізації конституційних гарантій імплементації норм міжнародного права»¹⁰.

Р. Махефаман вживає поняття «форми узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими нормами»¹¹. О. Волошина наголошує на відсутності термінологічної єдності та зазначає, що «трансформація застосовується у випадках, коли є технічно неможливим або недоцільним при формулюванні норми національного нормативно-правового акта зберегти форму відповідної норми міжнародного договору, а також при наявності необхідності в додатковому національному правовому регулюванні тих чи інших відносин з метою забезпечення виконання договору на внутрішньодержавному рівні»¹².

Як слушно констатує М. Антонович, «очевидна необхідність уніфікації термінології, що належить до механізму імплементації міжнародно-правових приписів і норм у національну правову систему»¹³. Адже в доктрині нарівні вживаються поняття «форма національної імплементації», «спосіб національної імплементації» та «метод національної імплементації». Тож доцільно дослідити буденне, філософське і юридичне розуміння понять «форма», «спосіб» і «метод».

¹⁰Плавич В. П. Імплементація норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно-правові аспекти) / В. П. Плавич // Держава і право. – 2013. – Вип. 60. – С. 23.

¹¹Махефаман Р. А. Судебные органы государства в национально-правовом механизме имплементации норм международного права (на примере Французской Республики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Міжнародне право» / Расуаманара Альфонсин Махефамана. – К., 1989. – С. 8.

¹²Волошин Ю. О. Концепція «трансформації» як засіб реалізації норм міжнародного права у національному правопорядку держав: змістовна та видова характеристика / Ю. О. Волошин // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 274.

¹³Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. М. Антонович. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – С. 105.

Тлумачний словник визначає спосіб як «певну дію, прийом або систему прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось»¹, а метод – як «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або систему прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності»². У філософії лише термін «метод» набув самостійного значення – від грец. *methodos* (шлях до чого-небудь, простежування, дослідження), це спосіб досягнення цілі, сукупність прийомів та операцій практичного пізнання дійсності, а також людської діяльності, що організована у певний спосіб³. У юридичній науці поняття «спосіб» та «метод» вживають лише у поєднанні з іншими словами. Отже, спосіб та метод позначають певний прийом або сукупність прийомів, тобто акцентується на внутрішній структурі певного явища.

На відміну від методу і способу, поняття «форма» характеризує зовнішні прояви певного явища. Тлумачний словник визначає поняття «форма» як «обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; тип, будову, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб існування змісту, його внутрішню структуру, організацію і зовнішній вираз»⁴. З філософського погляду, поняття «форма» характеризується плюралізмом розуміння, а саме «Платон розглядав форму як «праобраз», ідеал речі, що існує незалежно від матеріального буття речі. Аристотель розглядав форму як внутрішню ціль речі»⁵. Юридична наука розуміє під формою «1) зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо або зовн. вираз певного змісту; 2) устрій, вид, тип, структуру відповід. сусп. (соціальних, економічних, правових, організаційних тощо) утворень або процесів (наприклад, управління, судочинства, оплати, обміну), а також порядок чогось»⁶.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2001. – С. 1179.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2001. – С. 522.

³ Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправ. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 628.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2001. – С. 1328.

⁵ Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К. : Либідь, 2002. – С. 823.

⁶ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 6 : Т–Я. – 2004. – С. 294.

С. Войченко вживає поняття «форма імплементації» на позначення форм правореалізації, зокрема виділяє «чотири форми: дотримання, виконання, використання і застосування права. Дотримання як форма імплементації міжнародного права полягає у тому, що суб'єкти не виходять за рамки, встановлені цим правом, утримуються від дій, які означали б його порушення. Виконання виражається в активній діяльності суб'єктів стосовно здійснення норм, що зобов'язують до певних дій. Особливість цієї форми імплементації полягає в тому, що суб'єкти повинні, незалежно від власного бажання, здійснювати активні дії, передбачені нормами права. Суть використання полягає в реалізації можливостей, які надаються нормами права учасникам суспільних відносин. Під правозастосуванням слід розуміти здійснювану в процедурно-процесуальному порядку владно-організуючу діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, що полягає в індивідуалізації юридичних норм шляхом ухвалення акта застосування права»¹. Важко погодитись з таким підходом, оскільки тут ототожнюються імплементація і правореалізація, які, на мою думку, є окремими правовими явищами.

Національна імплементація є різновидом діяльності державних органів з особливою метою (реалізація міжнародно-правових зобов'язань держави). Діяльність державних органів здійснюється в певних формах, а отже, і для національної імплементації також характерні певні форми. Зміст національної імплементації міжнародних договорів проявляється в юридичних та організаційних формах.

М. Цвік та О. Петришин під правовою формою діяльності органів держави розуміють «визначений законодавством (юридично оформлений) порядок здійснення ними юридично значущих дій та операцій, спрямованих на здійснення функцій держави»². О. Скакун під правовою формою діяльності органів держави розуміє «формально визначену діяльність органів держави, спрямовану на здійснення її функцій, яка полягає у виконанні правозначущих дій та операцій у межах компетенції, виданні відповідних правових актів, що спричиняють юридичні наслідки»³.

¹ Войченко С. В. Поняття та форми імплементації в сучасному міжнародному праві / С. В. Войченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – 2009. – № 46. – С. 366–367.

² Загальна теорія держави і права / за ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – С. 396–397.

³ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – С. 135.

У науковій літературі із загальної теорії держави і права усталеним терміном на позначення проявів діяльності органів держави є термін «правові форми діяльності органів держави»¹. Окрім цього, з огляду на вищенаведені буденне, філософське та юридичне значення, поняття «спосіб» та «метод» вказують радше лише на прийом, ніж на всі зовнішні прояви національної імплементації. Термін «форма національної імплементації» вказує на сукупність процедур, прийомів, засобів, а тому видається найбільш вдалим для використання в контексті національної імплементації.

Національна імплементація здійснюється щодо всіх джерел міжнародного права: міжнародних договорів, міжнародних звичаїв, принципів права тощо. Залежно від джерела міжнародного права, що імплементується, відрізнятимуться і форми національної імплементації.

У монографії здійснено порівняльну характеристику форм національної імплементації міжнародних договорів, але не проаналізовано, з уваги на предмет дослідження, форм національної імплементації інших джерел міжнародного права. Відповідно, використано поняття «форма національної імплементації міжнародних договорів» та проаналізовано закономірності використання форм імплементації міжнародних договорів державами, які можна віднести до європейських за географічною ознакою. Отже, **під формою національної імплементації міжнародних договорів пропонуємо розуміти сукупність процедур, прийомів і засобів вчинення державою юридично значущих дій, спрямованих на виконання нею своїх міжнародно-договірних зобов'язань.**

До ознак форми національної імплементації міжнародних договорів можна віднести такі: а) специфічні засоби, а саме юридичні; б) специфічний суб'єкт (органи державної влади); в) юридична значущість, тобто діяльність суб'єктів породжує юридичні наслідки; г) особлива мета (виконання міжнародно-договірних зобов'язань держави); г) регламентованість національним правом; д) стадійність.

Ключовою юридично значущою підставою для розмежування форм національної імплементації на види є юридичні засоби: правотворчі, правотлумачні та правозастосовні. Відповідно, можна виділити форми національної імплементаційної правотворчості, форми національного імплементаційного правотлумачення та форми націо-

¹ Загальна теорія держави і права / за ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – С. 91.

нального імплементаційного правозастосування. Фіксація застосування певних юридичних засобів відбувається через прийняття актів. Наприклад, для форм національної імплементаційної правотворчості характерне прийняття або зміна нормативно-правових актів (конституції, законів тощо).

Формам національної імплементаційної правотворчості, формам національного імплементаційного правотлумачення та формам національного імплементаційного правозастосування властиві специфічні прийоми і процедури.

У буденному значенні під прийомом розуміють метод здійснення чого-небудь. При здійсненні національної імплементації прийоми відрізнятимуться залежно від вибраного державою варіанта співвідношення міжнародного і національного права. Наприклад, деякі європейські держави використовують прийом поєднання ратифікації та імплементації в одному акті (наприклад, Україна).

Під процедурою заведено розуміти порядок, наступність, послідовність у вчиненні відповідних дій для досягнення певного результату. Отже, для процедури характерна певна послідовність дій, стадійність. Наприклад, стадійність для форм національної імплементаційної правотворчості буде проявлятися в тому, що держава спочатку вибирає і закріплює в національному праві варіант співвідношення міжнародного і національного права, а потім відображає норми міжнародного права в національному праві залежно від закріпленого варіанта. Отже, першою стадією національної імплементаційної правотворчості буде закріплення варіанта співвідношення міжнародного і національного права на конституційному чи законодавчому рівні, що здійснюється через визначення статусу й характеру дії норм міжнародного права в національному праві. Друга стадія буде полягати у відображенні норм міжнародного права в національному праві. Наприклад, якщо в національному праві передбачено, що норми міжнародного договору стають частиною національного права, то відображення норм міжнародного договору в національному праві здійснюватиметься безпосередньо після вираження згоди держави на обов'язковість норм міжнародного договору. У протилежному випадку необхідним буде прийняття імплементаційних актів для відображення норм міжнародного договору в національному праві. Саме у цьому проявляється така ознака форми національної імплементації міжнародних договорів, як стадійність.

Органи державної влади наділені повноваженнями для вчинення юридично значущих дій, спрямованих на виконання державою своїх міжнародно-договірних зобов'язань. Отож, використання форми національної імплементації міжнародних договорів належить до відання лише органів державної влади, тому, наприклад, громадські організації не виконуватимуть цієї функції. За напрямом діяльності органи державної влади можна поділити на органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, органи судової влади та контрольно-наглядові органи. При цьому всі вони використовують форми національної імплементації міжнародних договорів.

Юридична значущість як ознака форми національної імплементації міжнародних договорів полягає в тому, що дії органів державної влади породжують певні юридичні наслідки. Наприклад, прийняття судом рішення, де суд посилається на норму міжнародного договору, має юридичним наслідком виконання міжнародно-договірних зобов'язань державою.

Особлива мета, як ознака форми національної імплементації міжнародних договорів, проявляється в тому, що діяльність органів державної влади спрямовується на виконання міжнародно-договірних зобов'язань держави. З цією ознакою тісно пов'язана інша ознака – регламентованість національним правом, яка проявляється в тому, що діяльність органів державної влади, яка спрямована на виконання міжнародно-договірних зобов'язань держави, регламентується національним правом. Так, у конституціях низки держав містяться положення про роль парламенту в імплементації норм міжнародних договорів.

У літературі сформувався різні позиції щодо класифікації форм національної імплементації міжнародних договорів, також можна констатувати відсутність єдиної термінології на позначення видів форм національної імплементації. На думку Є. Усенка, можна виділяти два види трансформації: генеральну і спеціальну. Генеральна відбувається, коли держава у своєму внутрішньому праві встановлює загальну норму, яка надає міжнародно-правовим нормам силу внутрішньодержавної дії. Спеціальна трансформація полягає в наданні державою конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їх відтворення в законі текстуально або у вигляді положень, що адаптовані до національного права, або шляхом законодавчого надання згоди на їх застосування іншим способом¹.

¹ Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального

Р. Махефаман виокремлює відсилку, конкретизацію та інкорпорацію як форми узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими нормами та зазначає, що правотворча і правозастосовна діяльність держави із здійснення внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного права багатогранна. Вона проявляється у виданні вищим законодавчим чи виконавчим органом влади актів про ратифікацію або затвердження міжнародного договору, прийняття законів, прийняття відповідних адміністративних чи судових актів та у формі прямого застосування норм міжнародного права до певних національних правовідносин¹.

С. Черниченко виділяє такі види трансформації (використовує поняття «трансформація» замість поняття «імплементація»): 1) залежно від форми: офіційна (юридично оформлена) і неофіційна (юридично неформлена); 2) залежно від способу здійснення: автоматична і неавтоматична; 3) залежно від юридичної техніки: інкорпорація (формальне внесення норм міжнародного договору у внутрішнє законодавство держави шляхом включення самого договору у законодавство), легітимація (для забезпечення виконання державою норм міжнародного права приймається особливий внутрішньодержавний акт), відсилка (використання відповідно до норм національного законодавства для урегулювання будь-яких внутрішньодержавних відносин правил, що встановлені міжнародними договорами або звичаями)².

Я. Броунлі в контексті імплементації міжнародного звичаєвого права виділяє дві доктрини: інкорпорації та трансформації, зазначаючи, що інкорпорація полягає в тому, що норми міжнародного звичаєвого права варто розглядати як частину національного права і застосовувати з обмеженням, а саме такі норми інкорпуються лише в тій мірі, в якій вони не суперечать актам парламенту чи раніше винесеним судовим рішенням в останній інстанції. На противагу інкорпорації, доктрина трансформації передбачає, що міжнародне звичаєве право стає части-

права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 16.

¹ Махефамана Р. А. Судебные органы государства в национально-правовом механизме имплементации норм международного права (на примере Французской Республики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Міжнародне право» / Расуаманара Альфонсин Махефамана. – К., 1989. – С. 8.

² Черниченко С. В. Теория международного права: современные теоретические проблемы : в 2 т. / С. В. Черниченко. – М. : НИМП, 1999. – Т. 1. – С. 151.

ною національного права Англії в тій мірі, в якій такі норми були безпосередньо сприйняті законодавством, судовою практикою або усталеним звичаєм¹.

На думку І. Лукашука, трансформація (це поняття науковець також використовує замість поняття «імплементація») буває прямою й опосередкованою. При прямій трансформації, яку часто іменують інкорпорацією, норми міжнародного договору породжують аналогічні норми в національному праві в силу самого акта ратифікації. При опосередкованій трансформації на основі договору видається національний нормативний акт, який більш чи менш повно відтворює зміст договору. Окрім прямої та непрямой трансформації, І. Лукашук виділяє відсилку як особливий вид національної імплементації міжнародних норм².

А. Гавердовський виділяє такі види форм національної рецепції (використовує поняття «рецепція» замість поняття «імплементація»): інкорпорація, трансформація, відсилка³. О. Шпакович виокремлює такі способи імплементації: відсилка, трансформація і рецепція⁴. На його думку, «рецепція – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта». Звертатися до рецепції, на переконання науковця, можуть з різних мотивів: від бажання повторити вдале формулювання статті міжнародно-правового акта до прагнення продемонструвати щонайповніше дотримання прийнятого міжнародного зобов'язання. Рецепції застосовують переважно після надання державою згоди на обов'язковість міжнародного договору (наступна рецепція). Іноді ж держава вживає заходи з приведення свого законодавства у відповідність до норм міжнародного договору на етапі підготовки до приєднання до нього (попередня рецепція). У такий спосіб вдається поєднати момент взяття на себе зобов'язань за міжнародним договором і початок їх виконання у внутрішньому правопорядку. Трансформація пов'язана зазвичай з цілковитою переробкою тексту міжнародно-правового акта чи окремих його статей із прийняттям на цій основі норм внутрішнього права. При

¹ Броунли Я. Международное право / Я. Броунли. – М. : Прогресс, 1977. – С. 82–83.

² Лукашук И. И. Международное право. Общая часть / И. И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – С. 266–271.

³ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – Киев : Вища шк., 1980. – С. 77.

⁴ Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм / Ольга Шпакович // Віче. – 2010. – № 17. – С. 23–25.

цьому норми внутрішнього права часто формулюють інакше, ніж у першоджерелі – статті міжнародних договорів. Втім, за суттю зміст міжнародного зобов'язання в разі трансформації має зберігатися. Загалом у науці виокремлюють два види трансформації: загальну (генеральну) та спеціальну (індивідуальну)¹.

Б. Зимненко виокремлює такі юридичні способи, за допомогою яких держава здійснює взаємодію міжнародного та національного права, називаючи їх «методами національно-правової імплементації»: внутрішньодержавна правотворчість, інкорпораційна відсилка, тлумачення правових норм. Внутрішньодержавна правотворчість полягає у прийнятті державними органами національних нормативно-правових актів, які спричиняють внесення змін і/або доповнення системи законодавства держави задля належного виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань. У межах внутрішньодержавної правотворчості Б. Зимненко виокремлює трансформацію, як окремих випадків внутрішньодержавної правотворчості, яка полягає у прийнятті державою національно-правових актів, що закріплюють правила повністю або частково ідентичні до положень з джерел міжнародного права². Під тлумаченням він розуміє метод національно-правової імплементації, який полягає у з'ясуванні змісту і національної норми із врахуванням міжнародно-правових зобов'язань держави, і застосовуваних міжнародно-правових положень, що стали частиною правової системи цієї країни. Інкorporaційну відсилку Б. Зимненко визначає як безпосереднє застосування судами або іншими правозастосовними органами положень, які містяться в джерелах міжнародного права³.

О. Іванченко як способи узгодження міжнародного і національного права розглядає опосередковане узгодження національного права з міжнародним та безпосереднє застосування міжнародного права. При цьому він зазначає, що обидва способи «мають використовуватися разом для досягнення найбільшого ефекту»⁴. На переконання науковця,

¹ Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм / Ольга Шпакович // Віче. – 2010. – № 17. – С. 23–25.

² Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – С. 51.

³ Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – С. 58.

⁴ Іванченко О. Способи узгодження норм національного права з нормами міжнародного права / О. Іванченко // Юридичний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 181–182.

«імплементация міжнародної угоди може відбуватися як шляхом інкорпорації, так і шляхом трансформації. А виконання директив [ЄС], поряд з трансформацією їх положень до національного законодавства, завжди вимагає впровадження додаткових норм, спрямованих на конкретизацію та деталізацію відповідних положень директив. Тому цей спосіб імплементації норм директив до положень внутрішнього законодавства держав-членів отримав в праві ЄС назву «транспозиція»»¹.

Ф. Куніг виділяє три основні підходи до механізмів введення в дію норм міжнародного права на національному рівні: трансформацію, інкорпорацію та виконання. Під трансформацією розуміється «випадок, коли державний нормотворчий акт включає в себе міжнародно-правову норму і оголошує її складовою частиною національного правопорядку»². Щодо інкорпорації, то науковець відзначає, що «інкорпорація, адаптація, поглинання або рецепція відрізняються в деталях, проте характеризують внутрішньодержавні приписи про застосування міжнародно-правових норм. Теоретично, припис може стосуватися міжнародного правопорядку загалом (і відповідати моністичній моделі)» або «в кожному окремому випадку пов'язати інкорпорацію з конкретними передумовами (і наблизитись до дуалістичних ідей)»³. Теорію ж виконання Ф. Куніг характеризує так: «потрібно внутрішньодержавне розпорядження про застосування, проте, на відміну від трансформації, результатом його реалізації не повинно бути створення норми національного права... мається на увазі застосування міжнародного права внутрішньодержавними правозастосовними органами»⁴.

Г. Ігнатенко в контексті радянської практики наводить такі правові форми, що забезпечують виконання міжнародних договорів: визначення порядку застосування конкретного договору, регламентація заходів із забезпечення виконання договірних зобов'язань; прийняття або внесення змін до законодавства; використання відсилок до міжнародних дого-

¹ Іванченко О. Узгодження норм національного та міжнародного права: юридико-технічний аспект / О. Іванченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 129.

² Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 130.

³ Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 131.

⁴ Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 131.

ворів, введення норм про застосування правил міжнародних договорів у випадку колізії між національним та міжнародним правом¹.

Р. Мюллерсон називає відсилку та інкорпорацію способами національно-правової імплементації. При цьому відсилка може бути до всього міжнародного права (загальна), до визначеної частини норм міжнародного права (часткова) та до конкретної норми міжнародного права (спеціальна). Під інкорпорацією він розуміє прийняття державою норм національного права або зміну, скасування чинних норм для виконання норм міжнародного права².

В. Буткевич виділяє такі методи імплементації (використовує поняття «узгодження міжнародного права з внутрішньодержавним»): відсилка, рецепція, уніфікація, перетворення, створення спеціального правового режиму в рамках національного законодавства, паралельна правотворчість, скасування внутрішньодержавних актів, відмова від прийняття застережених у міжнародному договорі законів, обмеження сфери дії і часу національних законів³.

С. Марочкін наводить такі форми дії міжнародного права в національній правовій системі: інформаційний вплив (має неюридичний характер), вплив норм міжнародного права на визначення підсудності та застосовуваного права, виконання (дотримання), засіб правової аргументації, тлумачення норм міжнародного права, вплив норм міжнародного права на правотворчу діяльність (застосування, врахування)⁴.

П. Рабінович та Н. Раданович аналізують інкорпорацію, відсилку та трансформацію як можливі способи національної імплементації міжнародних договорів про права людини⁵.

О. Соловйов розглядає трансформацію і відсилку як два діаметрально протилежні інструменти імплементації норм міжнародних договорів,

¹ Игнатенко Г. В. Международное право и внутригосударственное право: проблемы сопряженности и взаимодействия: сб. науч. публикаций за сорок лет (1972–2011 годы) / Г. В. Игнатенко. – М., 2012. – С. 139.

² Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Междунар. отношения, 1982. – С. 59–60.

³ Буткевич В. Г. Соотношение международного и внутригосударственного права / В. Г. Буткевич. – К. : Вища шк., 1981. – С. 59–60.

⁴ Марочкин С. Ю. Действие и реализация норм международного права в правовой системе Российской Федерации / С. Ю. Марочкин. – М. : Норма, Инфра-М, 2011. – С. 133–153.

⁵ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 109.

придатних для безпосереднього застосування як джерела права. Автор зауважує, що відмінність цих інструментів полягає в різних наслідках для подальшого національного застосування норм міжнародного договору, які має процедура надання парламентом згоди на обов'язковість міжнародного договору: міжнародний договір, що перетворений на національне право, застосовується в тому ж порядку, що й національне право; натомість при відсилці міжнародний договір діє у своїй міжнародно-правовій якості¹. Такий підхід, як видається, не є універсальним щодо всіх міжнародних договорів. Адже в наданні згоди на обов'язковість деяких міжнародних договорів парламент не бере участі.

Дж. Трон поділяє форми національної імплементації на два види: пряма дія та юридична інкорпорація. Пряму дію використовує більшість країн за умови дотримання критеріїв самовиконуваності. При цьому більшість країн вимагає дотримання процедури ратифікації. Юридична інкорпорація, своєю чергою, поділяється на два підвиди: а) за допомогою прийняття законодавчих актів (переважно у країнах англосаксонської системи права) та б) за допомогою прийняття ратифікаційного акта, який містить вказівку на імплементацію міжнародних договорів². Видається, що Дж. Трон використовує відсутність/наявність прямої дії міжнародного договору як критерій форми національної імплементації.

У Звіті Комітету юридичних радників щодо публічного права Ради Європи 2001 р. «Надання державами згоди на обов'язковість міжнародних договорів» (далі – Звіт Ради Європи) залежно від дій, які необхідно вчинити для введення міжнародного договору в систему національного права певної держави, виокремлено такі форми національної імплементації: автоматична інтеграція, формальна (процедурна) інкорпорація та матеріальна інкорпорація. При автоматичній інтеграції норми міжнародних договорів автоматично стають частиною національного права, тобто не потрібно прийняття адміністративного чи законодавчого акта для набуття чинності норм міжнародних договорів. При цьому в національному праві має існувати загальна норма, яка уможлиблювала б автоматичну інтеграцію. Як правило, така норма закріплюється на рівні

¹ Соловійов О. В. Відсилка та трансформація як основні юридичні інструменти національної імплементації норм міжнародного права / О. В. Соловійов // Держава і право. – 2010. – № 47. – С. 72–77.

² Trone J. Federal Constitutions and International Relations / J. Trone. – Australia : Univ. of Queensland Press, 2001. – 164 p.

конституції. При матеріальній інкорпорації норми міжнародних договорів вводяться в національне право через законодавчі чи адміністративні акти, які їх адаптують до правових реалій тієї чи іншої країни. При формальній (процедурній) інкорпорації норми міжнародних договорів стають частиною національного права через прийняття або опублікування закону чи адміністративного акта. Проте, на відміну від матеріальної інкорпорації, такі закони чи адміністративні акти мають процедурний характер і не адаптують положень міжнародного договору до національного права¹. Таку класифікацію видів національної імплементації підтримує Б. Осмінін².

Подібну класифікацію використовують і Ф. Якобс та Ш. Робертс. Вони зазначають, що існує три види форм національної імплементації: 1) автоматична інкорпорація, яка передбачає, що держави автоматично інтегрують положення міжнародного права після укладення/надання згоди на міжнародний договір; 2) квазітрансформація, яка передбачає, що міжнародні договори стають частиною національного законодавства після надання згоди парламентом, тобто відбувається часткова трансформація міжнародного договору в національне законодавство; 3) повна трансформація, при якій держави самостійно інтегрують положення міжнародного договору в національне законодавство³.

О. Драчов обґрунтовує класифікацію методів введення міжнародно-правових зобов'язань до правової системи держав (мається на увазі форма національної імплементації) «на такі, що підлягають рецепції (трансформацію, повторення, транспозицію, паралелізацію), і такі, що не підлягають рецепції (інкорпорація, адаптація, відсилання, дія міжнародно-правових норм *ex proprio vigore*, виконання тощо)»⁴. У цій класифікації, як видається, об'єднано форми національної імплементації та форми адаптації, а, як вже було з'ясовано вище, імплементація

¹ Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – P. 89–95.

² Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 80–82.

³ Jacobs F. G. The Effect of Treaties in Domestic Law / F. G. Jacobs, S. Roberts. – London : Sweet and Maxwell, 1987. – P. 220–221.

⁴ Драчов О. В. Імплементація міжнародних зобов'язань в правовій системі Польщі та України (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. В. Драчов. – К., 2013. – С. 10.

та адаптація є окремими правовими явищами та мають свої особливості.

І. Кияниця до способів національної імплементації відносить інкорпорацію, трансформацію і рецепцію та визначає їх на прикладі ФРН. Рецепцією науковець називає спосіб імплементації міжнародних договорів, який передбачає їх схвалення федеральним законом та опублікування в офіційному виданні держави. Причому опубліковано має бути не лише закон про схвалення договору, але й сам текст міжнародного договору, інших належних до нього міжнародно-правових документів та дату набуття ним чинності. З часу офіційного оголошення дати набуття чинності міжнародним договором стає можливо застосувати самовиконувані норми міжнародних договорів у внутрішньому праві країни. Імплементація несамовиконуваних норм міжнародного договору здійснюється за допомогою трансформації, яка передбачає прийняття спеціальних федеральних законів чи інших нормативних актів задля забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань. Щодо інкорпорації, то І. Кияниця зазначає, що в правовій системі ФРН інкорпорація самовиконуваних міжнародних договорів здійснюється шляхом прийняття підзаконних нормативних актів, які видають переважно федеральні органи виконавчої влади, зокрема в порядку делегованого законодавства¹.

Н. Пархоменко наголошує, що «способами імплементації є інкорпорація (міжнародно-правові норми без змін відтворюються у нормативно-правових актах держави, що імплементує міжнародні норми), трансформація (відбувається переробка міжнародних норм при перенесенні в національне законодавство з метою урахування національних особливостей, зокрема юридичної техніки), а також загальна, приватна або конкретна відсилка (міжнародно-правові норми безпосередньо не вводяться до тексту закону, в якому міститься інформація про нього). Отже, під час імплементації шляхом відсилання застосування національної правової норми неможливе без звернення до тексту міжнародного договору. Як спосіб імплементації окремі дослідники називають також рецепцію, яка передбачає сприйняття національним правом приписів міжнародного права через механізм ратифікації або схвалення між-

¹ Кияниця І. П. Імплементація норм міжнародного права в правовій системі ФРН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / І. П. Кияниця / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – С. 11.

народних договорів, а також передачу (трансмisiю) прав та обов'язків, покладених договором на державу, компетентним державним органам з метою їх безпосередньої реалізації¹.

Було здійснено кілька досліджень, які узагальнюють юридичну практику держав щодо національної імплементації, зокрема, це праця за редакцією П. Айземана², Звіт Комітету юридичних радників щодо публічного права Ради Європи 2001 р. «Надання державами згоди на обов'язковість міжнародних договорів»³, праця Д. Шелтон⁴, праця Дж. Трона⁵ та ін.

Варто згадати ще два проекти з порівняльно-правового дослідження конституцій, які зараз є на стадії реалізації. По-перше, це Порівняльний конституційний проект (Comparative Constitutions Project), який реалізується на базі Іллінойського університету (США) за керівництва Т. Гензбурга та З. Елкінса. Щодо співвідношення міжнародного і національного права, то в рамках Порівняльного конституційного проекту здійснено цікаве дослідження щодо національної імплементації міжнародних договорів у конституційній практиці держав з усього світу. За підсумками дослідження встановлено: найчастіше згадуваною та імplementованою є Загальна декларація з прав людини, друге місце посідає Статут ООН, а третє – Африканська хартія прав людини і народів⁶. Другим проектом є проект «Конститут» (Constitute), у межах якого створено бібліотеку конституцій англійською мовою і положення всіх конституцій посортовані за тематикою⁷.

¹ Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 339.

² Eisemann P. M. L'intégration du droit international et communautaire dans l'ordre juridique national. Étude de la pratique en Europe / Study of the Practice in Europe / P. M. Eisemann. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 1996. – 600 с.

³ Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – 349 p.

⁴ Shelton D. International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation and Persuasion / Dinah Shelton. – United States : Oxford Univ. Press, 2011. – 676 p.

⁵ Trone J. Federal Constitutions and International Relations / J. Trone. – Australia : Univ. of Queensland Press, 2001. – 164 p.

⁶ Ginsburg T. Commitment and Diffusion: How and Why National Constitutions Incorporate International Law / T. Ginsburg, S. Chernykh, Z. Elkins // University of Illinois Law Review. – 2008. – P. 207.

⁷ Constitute Project [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу : <https://www.>

Отже, можна констатувати, що в науці існує плюралізм думок щодо класифікації форм національної імплементації міжнародних договорів. Водночас відсутня чіткість у визначенні підстав для класифікації форм національної імплементації міжнародних договорів. Більшість авторів зосереджує увагу на формах національної імплементації міжнародних договорів з використанням правотворчих засобів, і лише деякі автори (Б. Зимненко, Ф. Куніг) звертають увагу на форми національної імплементації міжнародних договорів з використанням правотлумачних та правозастосовних засобів. Зокрема, Б. Зимненко розглядає тлумачення як один з методів національної імплементації¹. Аналогічно Ф. Куніг розглядає теорію виконання як один з механізмів реалізації норм міжнародного права на національному рівні².

На підставі аналізу наукових позицій щодо національної імплементаційної практики держав, як видається, основною юридично значущою підставою розмежування форм національної імплементації міжнародних договорів є застосовувані державами юридичні засоби – правотворчі, правотлумачні та правозастосовні. Саме через юридичні засоби можна простежити основні видові відмінності форм національної імплементації міжнародних договорів.

Тож доцільно розглянути окремо форми національної імплементації міжнародних договорів з використанням правотворчих, правозастосовних та правотлумачних засобів.

Поняття «національна імплементаційна правотворчість» визначено в науковій літературі. Зокрема, Н. Раданович та П. Рабінович трактують «національну імплементаційну правотворчість» як «діяльність компетентних державних органів із санкціонування, а також встановлення, зміни чи скасування правових норм, здійснювану з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання, котре впливає із чинних для держави міжнародних договорів про права людини»³.

Л. Луць визначає поняття «правотворчість» як «юридичну діяльність правотворчих суб'єктів, що спрямована на створення (об'єктивацію),

constituteproject.org/search?lang=en&key=treat.

¹ Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – С. 88.

² Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 131.

³ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 22.

зміну, припинення та систематизацію нормативно-правових приписів»¹. Ю. Ничка зазначає, що «правотворчість трактується як різновид юридичної діяльності, що спрямована на створення (об'єктивацію) нормативно-правових приписів, їх зміну та скасування»².

З огляду на вищенаведені визначення, під поняттям «національна імплементаційна правотворчість» пропонуємо розуміти юридичну діяльність правотворчих органів держави, що спрямована на створення (об'єктивацію), зміну, припинення та систематизацію нормативно-правових приписів з метою своєчасної, повної і всебічної реалізації міжнародно-правових зобов'язань.

Усвідомлюючи всю складність узагальнення, як видається, більшість авторів використовує різну термінологію на позначення одного й того самого правового явища. Через порівняння доктринальних класифікацій можна виокремити основні види форм національної імплементації з використанням правотворчих засобів.

Форму національної імплементації, при якій норми міжнародних договорів стають частиною національного права шляхом прийняття додаткових актів національного законодавства, називають спеціальною трансформацією (С. Усенко), легітимацією (С. Черниченко), опосередкованою трансформацією (І. Лукашук), трансформацією (А. Гавердовський, Б. Зимненко, Ф. Куніг, Я. Броунлі, Л. Мінгазов), прийняттям або внесенням змін до законодавства (Г. Ігнаренко), інкорпорацією (Р. Мюллерсон), юридичною інкорпорацією (Дж. Трон), повною трансформацією (Ф. Якобз та Ш. Робертс), матеріальною інкорпорацією (Б. Осмінін, Звіт Ради Європи).

Сутнісною ознакою цієї форми національної імплементації міжнародних договорів є прийняття імплементаційного нормативно-правового акта, який змістовно відображає норми міжнародного договору в національному праві. Отже, під поняттям «**змістовна інтеграція**» пропонуємо розуміти форму національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає у прийнятті спеціального імплементаційного нормативно-правового акта, за допомогою якого відбувається змістовне відображення норм міжнародного права в національному праві.

¹ Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – С. 185.

² Ничка Ю. В. Межі національної та міжнародної правотворчості: загальнотеоретичні аспекти (на матеріалах європейської практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. В. Ничка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – С. 9.

Форму національної імплементації міжнародних договорів, при якій норми міжнародних договорів стають частиною національної правової системи без прийняття імплементаційного акта, називають генеральною трансформацією (Є. Усенко), інкорпорацією (С. Черниченко, Я. Броунлі, А. Гавердовський, Ф. Куніг), прямою трансформацією (І. Лукашук), відсилкою (Р. Мюллерсон), прямою дією (Дж. Трон), автоматичною інкорпорацією (Ф. Якобз та Ш. Робертс), рецепцією, відсилкою (Л. Мінгазов). Сутнісною ознакою цієї форми національної імплементації міжнародних договорів є відсутність імплементаційного акта та автоматичне набуття нормою міжнародного договору сили норми національного права. Варто зазначити, що прийняття певних нормативно-правових актів у процесі надання згоди на обов'язковість міжнародного договору не розглядається як імплементаційний акт. Іншими словами, ратифікаційний закон не розглядається як імплементаційний акт.

Для автоматичного набуття нормою міжнародного права сили норми національного права потрібна конституційна норма, яка санкціонує таку автоматичність. А вже після санкціонування така норма міжнародного права може мати силу норми національного права в процесі правозастосовної діяльності. Тому видається доцільним розглядати вищеописану форму національної імплементації у двох аспектах: правотворчому і правозастосовному. Правотворчий аспект полягатиме в санкціонуванні автоматичного набуття нормою міжнародного права сили норми національного права, а правозастосовний – у реалізації норми міжнародного права на національному рівні. Тому під **формальною інтеграцією** пропонуємо розуміти форму національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає в санкціонуванні приєднання норми міжнародного права до національного права.

У науковій доктрині заведено виділяти рецепцію як самостійну форму національної імплементації міжнародних договорів. При цьому під рецепцією розуміють форму національної імплементації, відповідно до якої «норми національного права повторюють зміст норм міжнародного права... За рецепції неможливо говорити про пряму дію міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку, тому що рецепція є не що інше, як засіб їхньої заміни. Після рецепції у внутрішньому праві починають діяти норми тільки зовні, словесно схожі на міжнародно-

правові, а по суті – норми внутрішнього права»¹. Як видається, поняття «рецепція» і «трансформація» позначають одну й ту саму форму національної імплементації міжнародних договорів, при якій норми міжнародного договору змістовно відображаються в національному праві. Фактично, йдеться про змістовну інтеграцію.

Отже, можна виділити **формальну інтеграцію** та **змістовну інтеграцію** як **форми національної імплементаційної правотворчості**. При цьому критерієм поділу форм національної імплементаційної правотворчості є наявність/відсутність спеціального акта національного права, який відображає норму міжнародного договору в національному праві, тобто імплементаційного нормативно-правового акта. При формальній інтеграції імплементаційний нормативно-правовий акт відсутній, оскільки наявна конституційна норма, а при змістовній інтеграції такий акт з'являється, оскільки немає конституційної норми про належність міжнародного договору до національної правової системи.

При цьому важливо відзначити, що і змістовна інтеграція, і формальна інтеграція можуть супроводжуватися прийняттям законів, що приводять національне право у відповідність до міжнародного договору. Такі закони відображатимуть норми міжнародного договору. При формальній інтеграції поряд із згаданими законами діють і розглядаються як частина національного права також норми міжнародного договору. Натомість при змістовній інтеграції норми міжнародного договору не діятимуть у національній правовій системі. Наприклад, Великобританія прийняла Акт про права людини від 1998 р. для уможливлення застосування положень Конвенції про права та основоположні свободи людини 1950 р. Британський Акт про права людини можна розглядати як імплементаційний нормативно-правовий акт.

Заразом постає питання про те, як виявити форми національної імплементаційної правотворчості. І власне **статус міжнародного договору в національній правовій системі вказує на певну форму національної імплементаційної правотворчості**. Якщо держава передбачає, що міжнародний договір стає частиною національної правової системи, то цей підхід відповідатиме такій формі національної імплементаційної правотворчості, як формальна інтеграція. Якщо держава не розглядає міжнародного договору як частину національної правової системи та

¹ Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм / Ольга Шпакович // Віче. – 2010. – № 17. – С. 23–25.

опосередковує введення міжнародного договору в національну правову систему шляхом прийняття імплементаційних актів, то держава використовує змістовну інтеграцію.

Поняття «національне імплементаційне правотлумачення» також визначено в науковій літературі. Зокрема, Н. Раданович та П. Рабінович визначають «національне імплементаційне тлумачення норм міжнародних договорів про права людини» як «діяльність уповноважених державних органів із з'ясування та офіційного роз'яснення смислу (змісту) таких норм з метою належного їх застосування і реалізації, а також для забезпечення відповідності цим нормам усієї юридичної практики держави»¹. Л. Луць визначає поняття «тлумачення нормативно-правових приписів» як «пізнавальну діяльність щодо встановлення змісту норм права, які об'єктивовані через нормативно-правові приписи відповідних джерел права для правильного їх застосування та реалізації»².

Отож, погоджуючись з позицією Н. Раданович, П. Рабіновича та Л. Луць, вважаємо, що під поняттям «національне імплементаційне правотлумачення» варто розуміти юридичну діяльність правотлумачних органів держави, спрямовану на встановлення змісту норм права, які об'єктивовані через нормативно-правові приписи відповідних джерел права для правильної, своєчасної, повної і всебічної реалізації міжнародно-правових зобов'язань.

Б. Зимненко виділяє тлумачення як один з методів національно-правової імплементації, зазначаючи, що тлумачення може проявлятися у тлумаченні норм національного права з урахуванням міжнародно-правових норм та тлумачення міжнародно-правових норм, що стали частиною правової системи держави³. Загалом погоджуючись з такою позицією, вважаємо за доцільне виділити ще один окремий вид національного імплементаційного правотлумачення – тлумачення норм міжнародних договорів на предмет конституційності.

Тож можна говорити про існування трьох форм національного імплементаційного правотлумачення: **тлумачення норм національного права з урахуванням норм міжнародних договорів, тлумачення**

¹ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – 164 с.

² Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – С. 316.

³ Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – С. 91.

норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування у національній правовій системі та тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, на предмет їх конституційності. Тлумачення норм міжнародних договорів для застосування і тлумачення норм міжнародних договорів на предмет конституційності можливі лише, якщо міжнародний договір стає частиною національної правової системи. Якщо ж міжнародний договір не стає частиною національної правової системи, то можливим є лише врахування норм міжнародних договорів при тлумаченні норм національного права (докладніше їх розглянемо нижче).

Статус міжнародного договору також опосередковує форми національного імплементаційного правотлумачення. Якщо міжнародний договір стає частиною національної правової системи, то цей підхід уможлиблює всі форми національного імплементаційного правотлумачення, а саме: тлумачення норм національного права з урахуванням міжнародно-договірних норм, тлумачення міжнародно-договірних норм, що стали частиною правової системи держави, і тлумачення національним судом норм міжнародного договору на предмет конституційності. У державах, де міжнародний договір стає частиною національної правової системи та переважає над законами, існує можливість тлумачення національним судом міжнародного договору на предмет конституційності. Це, наприклад, Франція, Іспанія, Італія, Німеччина, Польща, Україна та ін. Так, за статтею 151 Конституції України «Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість». Ця норма деталізована у статті 13 Закону «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. (редакція від 26.04.2015), яка передбачає, що «Конституційний Суд України дає висновки у справах щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість»¹.

Виділяють два види конституційного контролю відповідності норм міжнародних договорів: «попередній (превентивний, контроль a priori)

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

та наступний контроль (репресивний, контроль *a posteriori*)»¹.

У таких державах, як Франція та Іспанія, закріплено модель попереднього конституційного контролю. Такий вид конституційного контролю має певні переваги, адже встановлює правову визначеність. Якщо встановлена відповідність міжнародного договору конституції, то такий міжнародний договір не може бути в подальшому оскаржений. Якщо конституційним судом встановлюється неконституційність положення міжнародного договору, то таке положення не має застосовуватися до держави або мають бути внесені зміни до конституції.

В Іспанії та Німеччині закріплено модель наступного конституційного контролю. Зауважується, що конституційні суди намагалися встановити відповідність між нормами конституції та нормами міжнародного договору, застосовуючи презумпцію «національний законодавець дотримується норм міжнародного договору». Наприклад, італійський Касаційний суд використовував правило *lex specialis* (спеціальний закон) для обґрунтування зазначеної презумпції, оскільки норми міжнародного договору можна розглядати як спеціальне правило щодо норм національного права. Більше того, у Німеччині національні суди мають право звернутися до Конституційного суду, якщо є сумніви щодо належності норми міжнародного договору до національної правової системи².

Держави-члени ЄС також використовують додатковий вид контролю – конвенційний контроль. Цей вид контролю полягає у «встановленні відповідності його або його окремих положень основоположним договорам Європейського Союзу та Європейській конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р. Йдеться про нову контрольну функцію органів конституційної юрисдикції європейських держав, в конституціях яких визнано пріоритет норм щодо захисту прав людини»³.

Якщо міжнародний договір не стає частиною національної правової системи, то можливе лише врахування норм міжнародних догово-

¹ Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Сергієнко Наталія Миколаївна. – К., 2004. – С. 5.

² European Commission for Democracy through Law. The relationship between international and domestic law. – Strasbourg, France: Council of Europe Press, 1993. – P. 67.

³ Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Сергієнко Наталія Миколаївна. – К., 2004. – 20 с.

рів під час тлумачення норм національного права. У таких державах можливість тлумачення національним судом міжнародного договору на предмет конституційності не передбачена. Наприклад, заборона тлумачення міжнародного договору на предмет конституційності закріплена у статті 90 Конституції Туреччини.

Національного імплементаційного правозастосування не було визначено в літературі. Оскільки це поняття складається з двох компонентів, національної імплементації та правозастосування, важливо з'ясувати загальнотеоретичне розуміння поняття «правозастосування». Л. Луць визначає поняття «застосування нормативно-правових приписів» як «діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на індивідуалізацію нормативно-правових приписів та створення необхідних передумов для їх реалізації»¹. Відтак під поняттям «національне імплементаційне правозастосування» пропонуємо розуміти юридичну діяльність правозастосовних органів держави, що спрямована на індивідуалізацію нормативно-правових приписів, які містяться в міжнародно-правових зобов'язаннях, та створення необхідних передумов для їх своєчасної, повної і всебічної реалізації.

Науковці виділяють форми національного імплементаційного правозастосування. В. Чиркін, до прикладу, виокремлює такі форми безпосередньої реалізації норм міжнародного права: 1) самостійне застосування норм міжнародного права без прямої участі законодавства держави та самої держави; 2) спільне застосування норм міжнародного та національного права; 3) пріоритетне застосування норм міжнародного права замість норм національного законодавства, якщо останні не відповідають нормам міжнародного права або недостатні для регулювання певного виду відносин².

На наше переконання, доцільно говорити про існування двох форм національного імплементаційного правозастосування: 1) коли забезпечується безпосередня, пряма дія норм міжнародного договору на національному рівні (**пряме застосування**); 2) коли норми міжнародного договору не можуть бути застосовані суб'єктами національного права на національному рівні (**непряме застосування**). Детальніше ці

¹ Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – С. 283.

² Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение : учеб. для магистратуры / В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2012. – С. 39–40.

форми опишемо згодом, а зараз лише зазначимо, що критерієм для розмежування форм національного імплементаційного правозастосування є можливість безпосередньо реалізації норм міжнародного договору суб'єктами національного права на національному рівні. Відтак можна зробити висновок про взаємозв'язок форм національної імплементаційної правотворчості та форм національного імплементаційного правозастосування, а саме змістовної інтеграції та непрямого застосування.

Характер дії міжнародного договору в національній правовій системі вказує на форму національного імплементаційного правозастосування. Забезпечення прямої дії норм міжнародних договорів відповідатиме прямому застосуванню. Щодо норм міжнародних договорів, яким не забезпечується пряма дія, то в такому випадку використовується непряме застосування.

З огляду на те, що в багатьох класифікаціях відсилку виокремлено як самостійну форму національної імплементації міжнародних договорів, варто проаналізувати це правове явище окремо. На думку П. Рабіновича та Н. Раданович, «при відсилці держава може включити до свого національного законодавства одну або декілька норм, які відсилають до міжнародного права, в силу чого останнє може діяти всередині країни, регулюючи відносини між суб'єктами права національного»¹. Із цього визначення випливає, що відсилка забезпечує пряму дію норм міжнародного права. Як вже було з'ясовано вище, формою національної імплементації, яка також забезпечує пряму дію норм міжнародного права, є пряме застосування. Тож можна припустити, що відсилка полягає у прямому застосуванні норми міжнародного договору.

Отже, національна імплементаційна правотворчість, національне імплементаційне правотлумачення та національне імплементаційне правозастосування мають свої специфічні форми. Ці форми взаємопов'язані і використовуються державою одночасно, наприклад, формальна інтеграція поєднується із прямим застосуванням.

¹ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 102.

Таблиця 1

**Класифікація форм
національної імплементації міжнародних договорів
(за юридичними засобами)**

Національна імплементаційна правотворчість		
Формальна інтеграція	Змістовна інтеграція	

Національне імплементаційне правозастосування	
Пряме застосування	Непряме застосування

Національне імплементаційне правотлумачення		
Тлумачення норм національного права з урахуванням норм міжнародних договорів	Тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування у національній правовій системі	Тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, на предмет їх конституційності

Форми національної імплементації міжнародних договорів можна класифікувати також за іншими критеріями: за суб'єктами здійснення, територією поширення, способом юридичного закріплення в національній правовій системі.

За суб'єктами форми національної імплементації здійснюються: 1) органами законодавчої влади (шляхом внесення змін в законодавство для приведення його у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань); 2) органами виконавчої влади (через застосування норм міжнародних договорів); 3) судами (шляхом застосування і тлумачення норм міжнародних договорів). Також варто зазначити, що різні суб'єкти використовують різні юридичні засоби, наприклад, органи законодавчої влади використовують правотворчі засоби і тому в основному здійснюватимуть форми національної імплементаційної правотворчості. Органи виконавчої влади використовують і правотворчі засоби (наприклад, під час прийняття підзаконних нормативно-правових актів для імплементації норм міжнародних договорів), і правотлумачні засоби (наприклад, у роз'ясненнях щодо застосування законодавства та норм міжнародних договорів). Органи судової влади переважно здійснюють

форми національного імплементаційного правозастосування та правотлумачення. Тож діяльність з імплементації норм міжнародних договорів, що здійснюється органами законодавчої, виконавчої та судової влади, є взаємодоповнювальною. Тому для належної імплементації норм міжнародного договору важлива взаємодія усіх органів державної влади.

За територією поширення форми національної імплементації міжнародних договорів можуть бути: індивідуальні (властиві одній державі) та колективні (характерні для групи держав, які є членами міждержавного об'єднання, наприклад держави-члени ЄС використовують таку форму національного імплементаційного правотлумачення, як делегування тлумачення норм права ЄС від національного суду до Суду ЄС), про що детальніше йтиметься нижче. З огляду на суверенітет держав, кожна держава самостійно вибирає ту чи іншу форму національної імплементації міжнародних договорів або їх поєднання. Проте зі вступом в міждержавне об'єднання можна спостерігати тенденцію до уніфікації форм національної імплементації норм міжнародних договорів.

За способом юридичного закріплення в національній правовій системі можна виокремити такі форми національної імплементації міжнародних договорів: регламентовані (підхід щодо характеру і статусу міжнародного договору закріпленій на нормативному рівні) та нерегламентовані (підхід щодо характеру і статусу міжнародного договору формується під час правозастосування). Регламентовані форми національної імплементації міжнародних договорів переважно властиві державам, де на конституційному рівні закріплено положення щодо статусу і характеру дії норм міжнародного договору. Нерегламентовані форми національної імплементації характерні для держав, де статус і характер дії норм міжнародного договору не закріплені на конституційному чи законодавчому рівні.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ФОРМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В ЄВРОПІ

3.1 Форми імплементаційної правотворчості

Національна імплементаційна правотворчість – це юридична діяльність правотворчих органів держави, що спрямована на створення (об’єктивацію), зміну, припинення та систематизацію нормативно-правових приписів задля своєчасної, повної і всебічної реалізації міжнародно-правових зобов’язань. До форм національної імплементаційної правотворчості належать змістовна інтеграція та формальна інтеграція, спільною ознакою яких є використання правотворчих засобів.

Формальна інтеграція – це форма національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає в санкціонуванні набуття нормою міжнародного права сили норми національного права. Таке санкціонування відбувається переважно за допомогою конституційної норми, проте в деяких державах використовуються законодавчі норми. **Змістовна інтеграція** – це форма національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає у прийнятті спеціального імплементаційного нормативно-правового акта, за допомогою якого норми міжнародного права змістовно відображаються в національному праві. При змістовній інтеграції, на відміну від формальної інтеграції, міжнародні договори не стають частиною національної правової системи та потрібне прийняття спеціального імплементаційного нормативно-правового акта для відображення норм міжнародних договорів у національному праві.

Можна простежити певні тенденції щодо використання форм національної імплементаційної правотворчості за типом правової системи держави. Формальна інтеграція властива державам, де міжнародний договір стає частиною національної системи права і/або закріплено правило, за яким норми міжнародного договору переважають над нормами національного права (окрім норм конституції), наприклад: Албанія, Азербайджан, Андорра, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Естонія,

Італія, Іспанія, Казахстан, Кіпр, Македонія, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Польща, Румунія, Російська Федерація, Сербія, Словаччина, Словенія, Україна, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Франція. За типом правової системи вказані держави належать до романо-германських держав. Змістовна інтеграція характерна для держав, що не вводять міжнародного договору в національну правову систему, це, зокрема, Фінляндія, Мальта, Ірландія, Люксембург, Угорщина, Великобританія, Данія, Норвегія, Швеція. Тобто змістовну інтеграцію використовують держави з англо-американським типом правової системи (Великобританія, Ірландія, Мальта), скандинавським типом правової системи (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія) та деякі держави з романо-германським типом правової системи (Люксембург, Угорщина).

Мета національної імплементації міжнародних договорів полягає в реалізації міжнародно-договірних зобов'язань держави. Тому видається доцільним проаналізувати формальну та змістовну інтеграцію з погляду забезпечення умов належної реалізації міжнародних договорів на національному рівні.

Перевагою змістовної інтеграції є можливість уточнення, деталізації норм міжнародних договорів для їх подальшого застосування на національному рівні. Формальна інтеграція не передбачає можливості уточнення норм міжнародних договорів. Досить часто положення міжнародних договорів мають загальний характер і їх практичне застосування можливе лише після уточнення. Відповідно, аби норма міжнародного договору була реалізована на практиці, потрібно деталізувати національне право. Формальна інтеграція, на відміну від змістовної, створює передумови для прямої дії норми міжнародного договору, тобто уможливорює застосування цієї норми суб'єктами національного права. Тож уточнення норми міжнародного договору може відбутися на етапі правозастосування.

При формальній інтеграції точніше відображається зміст міжнародного договору, ніж при змістовній інтеграції. При формальній інтеграції текст міжнародного договору не змінюється. При змістовній – держава відображає в імплементаційному акті зміст норми міжнародного договору у своєму розумінні. При цьому може бути різне розуміння (тлумачення) одного й того самого положення міжнародного договору в різних державах. Таке явище ще називають фрагментарністю міжнародного права. У Доповіді Міжнародної комісії з права в рамках ООН

від 13 квітня 2006 р. № A/CN.4/L.682 зазначено, що різні тлумачення загального правила є проявом фрагментарності¹.

Варто зауважити, що змістовна інтеграція, порівняно з формальною, створює передумови для виникнення фрагментарності міжнародного права. Іншим аспектом цієї проблеми є те, що положення міжнародного договору тлумачаться і застосовуються на міжнародному рівні. Відповідно, може виникнути ситуація, коли національне право держави, яким імплементовано положення міжнародного договору, суперечить правотлумачній і правозастосовній міжнародній практиці. Тому при використанні змістовної інтеграції може виникати потреба в постійній зміні законодавства, для того щоб держава дотримувалася міжнародних зобов'язань.

При формальній інтеграції суб'єкти національного права можуть швидше застосовувати норму міжнародного права, ніж при змістовній. Прийняття імплементаційного акта може зайняти певний час, а також викликати певний внутрішній спротив всередині держави. Відповідно, може виникнути ситуація, коли міжнародний договір є обов'язковим для держави, а суб'єкти національного права не можуть скористатися з його норм, оскільки держава не імплементувала норм цього міжнародного договору. Наприклад, відповідно до інформації Міністерства юстиції Великобританії «Конвенція про права та основоположні свободи людини 1950 р. є обов'язковим міжнародним договором, який Великобританія допомагала укладати і намагалась дотримуватись впродовж півстоліття. Проте протягом багатьох років згадана Конвенція не була повною частиною британського права. З набуттям чинності 2 жовтня 2000 р. Акт про права людини надав прямої дії та можливості застосовувати в судах права, що впливають з Конвенції про права та основоположні свободи людини 1950 р.»².

Аналогічна проблема існувала у скандинавських державах, проте там були прийняті закони про імплементацію Конвенції про права

¹ Koskenniemi M. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission [Електронний ресурс] / М. Koskenniemi // International Law Commission. – 2006. – Режим доступу : http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf.

² Human rights: common core document [Електронний ресурс] // UK Ministry of Justice. – 2014. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/418207/human-rights-common-core-document.pdf.

та основоположні свободи людини 1950 р. в національне право. Так, у Данії відповідний акт чинний з 1 липня 1992 р., в Ісландії – з 30 травня 1994 р., у Швеції – з 1 січня 1995 р., у Норвегії – закон було прийнято наприкінці 1995 р.¹

Проблема тривалості проведення змістовної інтеграції може вирішуватися шляхом прийняття конституційного положення про те, що національне право приводиться у відповідність до міжнародних зобов'язань до моменту висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору.

На відміну від змістовної інтеграції, при формальній інтеграції можлива колізія з конституційними нормами. Дослідження конституційної практики європейських держав продемонструвало, що більшість конституцій європейських держав передбачає пріоритет міжнародного договору над національним правом, проте такий міжнародний договір не повинен суперечити положенням конституції. Відповідно, можна припустити, що в разі колізії з конституційними нормами норми міжнародного договору матимуть нижчу юридичну силу. У такому випадку ймовірним шляхом вирішення проблеми може бути пряма конституційна норма, яка заборонятиме укладати міжнародні договори, що суперечать конституції. Така норма міститься в Конституції України: стаття 9 передбачає, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

Отже, і формальна інтеграція, і змістовна інтеграція мають свої переваги та недоліки з погляду ефективності реалізації міжнародно-договірних зобов'язань держави.

3.2 Форми імплементаційного правотлумачення

Характеризуючи форми національного імплементаційного правотлумачення та правозастосування, передусім варто розмежувати тлумачення і застосування. Тлумачення і застосування норм міжнародних договорів тісно пов'язані, проте «з точки зору теорії права тлумачення та застосування правових норм розглядаються як різні види правової діяльності.

¹ Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування : пер. з англ. / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : АртЕк, 1997. – С. 499.

Але на практиці чіткої межі між ними не існує, оскільки міжнародні судові органи виконують обидві функції одночасно... найбільше значення має тлумачення саме під час застосування міжнародних договорів; воно виступає умовою і передумовою їх ефективної реалізації»¹.

Як слушно зауважує О. Мережко, «держави швидше намагаються використовувати у своєму законодавстві формули загального характеру, залишаючи деталі реалізації норм міжнародного права в національному праві процесові інтерпретації та застосування міжнародного права»². Отже, тлумачення міжнародних договорів відіграє важливу роль в процесі імплементації міжнародних договорів та є самостійним процесом, рівноцінно як і застосування міжнародних договорів.

Як було раніше визначено, **національне імплементаційне правотлумачення** – це юридична діяльність правотлумачних органів держави, спрямована на встановлення змісту норм права, які об'єктивовані через нормативно-правові приписи відповідних джерел права для правильної, своєчасної, повної і всебічної реалізації міжнародно-правових зобов'язань. Називали ми і форми національного імплементаційного правотлумачення: тлумачення норм національного права з урахуванням норм міжнародних договорів; тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування в національній правовій системі; та тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, на предмет їх конституційності. Усі ці форми національного імплементаційного правотлумачення реалізуються за допомогою правотлумачних юридичних засобів, що є їх спільною ознакою, а відрізняються між собою за метою та об'єктом тлумачення.

Тлумачення норм національного права з урахуванням норм міжнародних договорів – це форма національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає у з'ясуванні змісту норми національного права зі зважанням на зміст відповідних норм міжнародних договорів, при цьому об'єктом тлумачення є норма національного права, а метою – взяття до уваги змісту норми міжнародного договору. Цю форму імплементації міжнародних договорів використовують більшою чи меншою

¹ Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / пер. з англ. / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : АртЕк, 1997. – С. 7.

² Мережко О. О. Співвідношення міжнародного і національного права [Електронний ресурс] / О. О. Мережко // Юридичний журнал. – 2009. – № 2. – Режим доступу : <https://www.justinian.com.ua>.

мірою усі європейські держави, незалежно від типу правової системи. Наприклад, Конституція Португалії (частина 2 статті 16)¹, Конституція Іспанії (частина 2 статті 10)² і Конституція Румунії (частина 1 статті 20)³ безпосередньо вказують на необхідність тлумачення конституційних положень відповідно до міжнародних договорів з прав людини. За допомогою правотлумачної діяльності досягається узгодженість між конституційними положеннями та нормами міжнародних договорів.

Суди в Німеччині, Нідерландах та Польщі застосовують норми міжнародних договорів як додатковий засіб тлумачення національного права⁴. На думку Є. Зверева, «рішення інших міжнародних судів (окрім Європейського суду з прав людини, – прим. автора) та іноземних судів щодо тлумачення міжнародних договорів не є обов'язковими для українських судів, однак їх вивчення та звернення до них як до додаткових засобів аргументації для українських судів є цілком прийнятним»⁵.

Труднощі в застосуванні цієї форми національного імплементаційного правотлумачення можуть полягати у визначенні випадків, коли національні правозастосовні органи зобов'язані, а коли мають право враховувати положення міжнародних договорів при тлумаченні положень національного права, а також випадків врахування міжнародної правозастосовної практики.

Тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування у національній правовій системі – це форма національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає у з'ясуванні змісту норми міжнародного договору для її наступної індивідуалізації у правовідносинах між суб'єктами національного права, при цьому об'єктом тлумачення є норма міжнародного договору, а

¹ Constitution of Portugal [Електронний ресурс] // Paliament of Portugal. – 2005. – Режим доступу : http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitution_VII_revisao_definitive.pdf.

² Constitution of Spain as of October 31, 1978 [Електронний ресурс] // Parliament of Spain. – Режим доступу : http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

³ Constitution of Romania [Електронний ресурс] // Chamber of Deputies. – Режим доступу : <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>.

⁴ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 13–14.

⁵ Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. О. Зверев. – К., 2015. – С. 14.

метою – індивідуалізація цієї норми для суб'єктів національного права. Ця форма поширена лише в частині європейських держав романо-германського типу, де міжнародний договір став частиною національної правової системи та забезпечується пряме застосування його норм. У деяких європейських державах наявні різні підходи до тлумачення норм міжнародних договорів для їх застосування в національній правовій системі залежно від предмета регулювання міжнародного договору. У порівняльно-правовому дослідженні сприйняття Чехією і Словаччиною права ЄС та Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. зроблено такі висновки. По-перше, Конституційні суди Чехії і Словаччини часто враховують положення Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. та її практику застосування. Суди загальної юрисдикції не є настільки відкритими, проте помітні певні зрушення, особливо в адміністративних судах Чехії. На противагу такому підходу, право ЄС частіше враховують суди загальної юрисдикції, а менше – конституційні суди. Таку різницю у ставленні до права ЄС та права Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. На думку М. Бобека та Д. Косара, пояснюють, серед інших аргументів, проблемою перекладу. Якщо право ЄС доступне усіма мовами членів ЄС, то практика застосування Конвенції доступна лише англійською і французькою мовами, які не завжди знають судді.

Під час тлумачення норм міжнародних договорів потрібно враховувати міжнародну правозастосовну практику. Положення міжнародного договору мали би тлумачитись за правилами тлумачення міжнародних договорів, які закріплені у статтях 31–33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Зокрема, стаття 31 конвенції передбачає: «Договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору. Поряд з контекстом враховуються: а) усяка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень; б) наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; с) будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками»¹.

Відповідно, національні правозастосовні органи, застосовуючи

¹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів: за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

положення міжнародного договору, повинні враховувати практику застосування міжнародного договору та угоди щодо тлумачення договору або застосування його положень. Такий підхід набув поширення у практиці деяких європейських держав. Зокрема, прийнята Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Постанова від 19 грудня 2014 р. № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя»¹ свідчить про застосування судами України вищеописаного підходу. Пункт 11 цієї Постанови передбачає, що, «застосовуючи міжнародні договори України під час здійснення правосуддя, суди повинні враховувати, що при тлумаченні міжнародного договору застосовуються правила статей 31, 32, 33 Віденської конвенції... Поряд із контекстом міжнародного договору враховуються: будь-яка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень; наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками... У разі виникнення труднощів із застосуванням міжнародних договорів України суди при здійсненні правосуддя можуть використовувати акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення. Наприклад, нормативний зміст поняття «затримання», коли обмежується право індивіда на свободу, розкривається у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, затвердженому Резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р., у Правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, прийнятих Резолюцією 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р., у Правилах застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань, наданих Рекомендацією REC (2006) 13 Комітету Міністрів Ради Європи від 27 вересня 2006 р.»².

¹ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

² Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] –

Зацитоване положення свідчить про те, що міжнародну правозастосовну практику мають враховувати суди України під час тлумачення положень міжнародного договору. Такий підхід уможливило врахування на національному рівні не лише норм міжнародних договорів, а й результатів міжнародної імплементації. Отже, тлумачення норм міжнародних договорів для застосування, за умови закріплення обов'язку для національних правозастосовних органів тлумачити положення міжнародних договорів відповідно до міжнародних правил (статті 31–33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів), дозволяє враховувати на національному рівні результати міжнародної імплементації.

Труднощі у тлумаченні норм міжнародних договорів для їх застосування в національній правовій системі можуть виникати у зв'язку з відсутністю офіційного перекладу міжнародної правозастосовної практики мовою, якою послуговуються національні правозастосовні органи, необхідністю моніторингу міжнародної правозастосовної практики для того, щоб враховувати її при здійсненні правозастосування. Тому важливим є видання матеріалів, що містять результати міжнародної правозастосовної практики державною мовою, а також проведення відповідних тренінгів.

Тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, на предмет їх конституційності – це форма національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає у з'ясуванні змісту норми міжнародного договору для визначення її відповідності нормам конституції певної держави, при цьому об'єктом тлумачення є норма міжнародного договору, а метою – з'ясування відповідності цієї норми конституції.

Як зазначає Н. Сергієнко, контроль конституційності міжнародних актів є однією з функцій конституційного контролю¹. Ця форма національної імплементації міжнародних договорів реалізується конституційним судом держави і поширена переважно в державах з романо-германським типом правової системи. Варто зауважити, що цю форму національної імплементації міжнародних договорів не використовують держави з англосаксонським та скандинавським типами правової системи.

Тлумачення норм міжнародного договору на предмет їх конституційності може призвести до «блокування» конституційним судом дії

Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

¹ Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Сергієнко Наталія Миколаївна. – К., 2004. – С. 10.

норми міжнародного договору. На думку Б. Осмініна, конституційний суд може вплинути на реалізацію міжнародних договірних зобов'язань шляхом: 1) перевірки конституційності норм чинних міжнародних договорів; 2) наступного контролю конституційності актів, які санкціонують укладення міжнародних договорів і визначають порядок їх застосування; 3) перевірки відповідності законів та підзаконних актів чинним міжнародним договорам (конвенційний контроль). Якщо перший і другий види контролю можуть утруднити реалізацію міжнародних зобов'язань, то третій, навпаки, спрямований на спрощення¹.

При застосуванні першого виду контролю конституційний суд може своїм рішенням «заблокувати» дію норми міжнародного договору, у випадку визнання її неконституційності, що призведе до необхідності виправити ситуацію за допомогою правотворчих засобів, а саме через прийняття імплементаційних актів з урахуванням змісту конституційної норми.

Для уникнення такої ситуації деякі держави у своїх конституціях, а саме Туреччина (стаття 90 Конституції), Нідерланди (стаття 120 Конституції), забороняють конституційний контроль чинних міжнародних договорів². Слушною видається позиція конституційної ради Франції, яку наводить І. Лукашук, а саме, що рішення про конституційність міжнародного договору визначає його застосовуваність, а тому має відносний ефект, оскільки визнання міжнародного договору неконституційним не може позбавити договір міжнародно-правової сили, а робить його незастосовуваним в рамках національного права. При цьому рішення про незастосовуваність договору в державі має наслідком міжнародно-правову відповідальність за невиконання міжнародного зобов'язання³.

При одночасному використанні тлумачення норм міжнародних договорів для їх застосування в національній правовій системі та тлумачення норм міжнародних договорів на предмет їх конституційності можуть виникнути розбіжності в тлумаченні норми міжнародного договору Верховним судом держави та Конституційним судом держави.

¹ Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 297.

² Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 298–299.

³ Лукашук И. И. Международное право в судах государств / И. И. Лукашук. – СПб. : СКФ «Россия – Нева», 1993. – С. 242.

Одним із способів уникнення таких розбіжностей може бути здійснення попереднього конституційного контролю¹. При попередньому (до моменту укладення міжнародного договору) аналізі норми міжнародного договору на предмет її конституційності можна уникнути «блокування» дії норми міжнародного договору на національному рівні.

Можна простежити певні тенденції щодо використання форм національного імплементаційного правотлумачення залежно від типу правової системи держави. Спільним для всіх типів правових систем, до яких належать європейські держави (романо-германська, англосаксонська та скандинавська), є тлумачення норм національного права з урахуванням норм міжнародних договорів. Інші дві форми національного імплементаційного правотлумачення – тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування у національній правовій системі та тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, на предмет їх конституційності – використовують лише держави з романо-германським типом правової системи.

3.3 Форми імплементаційного правозастосування

Роль судової гілки влади у здійсненні національної імплементації є досить вагомою, рівноцінно як й інших суб'єктів правозастосування. Як слушно зауважує Є. Бурлай, «спір», «суд» і «право» органічно невід'ємні одне від одного². На думку А. Зибайло, імплементація норм міжнародного права охоплює також і фактичні дії³, проте їх вчинення на практиці може бути проблемним. А. Петерс зауважує, що примат міжнародного права не повною мірою реалізується у правозастосуванні⁴.

¹ European Commission for Democracy through Law. The relationship between international and domestic law. – Strasbourg, France: Council of Europe Press, 1993. – P. 113.

² Бурлай Е. В. К вопросу о возможном семантикоэтимологическом значении слова «право» / Е. В. Бурлай // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Юридические науки». – 2006. – Т. 19 (58), № 2. – С. 28.

³ Зыбайло А. К вопросу о соотношении международного и национального права (теоретические аспекты) [Электронный ресурс] / А. Зыбайло // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – Режим доступа : <http://evolutio.info/content/view/144/49>.

⁴ Peters A. Supremacy Lost: International Law Meets Domestic Constitutional Law

Г. Даниленко відзначає, що «статус міжнародного права визначається надалі не тільки відповідними конституційними положеннями, але й здатністю національних судів застосовувати це право»¹.

Х. Ханнум детально описує можливі варіанти застосування норм міжнародного права національними судами на прикладі Загальної декларації прав людини, а саме, її положення можуть застосовувати: а) як правову норму, що зобов'язує суд прийняти те чи інше рішення; б) при тлумаченні норм міжнародних договорів або національного права; в) при оскарженні певних дій чи рішень; г) як орієнтир правової політики, зокрема норми національного права повинні тлумачитися максимально відповідно до норм міжнародного права; д) а можуть і не застосовувати, обґрунтовуючи це політичним характером декларації або переважанням норм національного законодавства².

Підходи до застосування національними судами міжнародного права можуть відрізнятися навіть у межах однієї держави. Наприклад, як слушно зазначає Д. Терлецький, «у своїх актах, на відміну від судів загальної юрисдикції, Конституційний Суд України застосовує міжнародне право значно демократичніше, прагнучи охопити весь спектр його проявів: від міжнародних договорів до рекомендацій міжнародних установ і організацій; від загальноновизнаних принципів і норм до рішень Європейського суду з прав людини»³. Т. Клімас і Ю. Вайчукайте наголошують, що литовські судді, незважаючи на конституційну норму про переважання міжнародних договорів, не застосовують безпосередньо норм міжнародних договорів, що пояснюється впливом радянської доктрини⁴.

Для того, щоб з'ясувати, які ж існують форми національного імплементації

/ Anne Peters // Vienna Journal on International Constitutional Law. – 2009. – № 3. – P. 170–198.

¹ Danilenko G. M. Implementation of International Law in CIS States: Theory and Practice / G. M. Danilenko // European Journal of International Law. – 1999. – № 10. – P. 53.

² Ханнум Х. Статус Всеобщей декларации прав человека во внутреннем и международном праве [Електрооний ресурс] / Х. Ханнум. – Режим доступу : <http://www.hrights.ru/text/b11/Chapter8.html>.

³ Терлецький Д. С. Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції та міжнародне право / Д. С. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 61. – С. 91.

⁴ Klimas T. Incorporation of International Agreements into the Law of Lithuania [Електрооний ресурс] / T. Klimas, J. Vaiciukaite // Florida Coastal Law Journal. – 2003. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1272239.

лементативного правозастосування, треба насамперед визначити це правове явище. Отже, **національне імплементаційне правозастосування** – юридична діяльність правозастосовних органів держави, спрямована на індивідуалізацію нормативно-правових приписів, які містяться в міжнародно-правових зобов'язаннях, та створення необхідних передумов для їх своєчасної, повної і всебічної реалізації. Форми національного імплементаційного правозастосування: пряме застосування та непряме застосування. Для обох спільним є використання правозастосовних засобів. Відмінність між прямим і непрямим застосуванням полягає в можливості суб'єктів національного права безпосередньо застосовувати норми міжнародних договорів до правовідносин між ними.

Пряме застосування – це форма національної імплементації міжнародних договорів, за якої суб'єктам національного права забезпечується можливість безпосередньої реалізації норм міжнародних договорів. Цю форму національної імплементації міжнародних договорів використовують національні суди. На думку О. Іванченко, безпосереднє застосування міжнародного права має низку переваг: «принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань», можливість «забезпечення міжнародно-правових зобов'язань національними засобами правового захисту», «інструмент підвищення авторитету й ефективності міжнародного права»¹.

Найбільшою перевагою прямого застосування є можливість суб'єктів національного права безпосередньо використовувати положення міжнародних договорів для захисту своїх прав та інтересів перед органами держави та в судах. Наприклад, у Нідерландах та Польщі національні суди відіграють важливу роль у сприянні дотриманню положень міжнародних договорів. Стаття 9 Конституції Польщі передбачає: «Республіка Польща поважає міжнародне право, що є юридично обов'язковим»². Відповідно, польські суди допускають, що національне законодавство (зокрема, Конституція) має тлумачитися у спосіб «дружній» щодо зобов'язань, які випливають з міжнародного і європейського права³. У Нідерландах Верховний суд зазначив, що голландські суди

¹ Іванченко О. Способи узгодження норм національного права з нормами міжнародного права / О. Іванченко // Юридичний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 180–182.

² Constitution of the Republic of Poland as of April 2, 1997 [Електронний ресурс] // Sejm. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.html>.

³ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 14.

повинні, наскільки це можливо, тлумачити і застосовувати голландське законодавство в такий спосіб, що держава дотримується своїх міжнародних зобов'язань¹.

Водночас, як слушно зауважує О. Іванченко, безпосереднє застосування міжнародного права пов'язане з низкою труднощів, зокрема з маловідомістю міжнародного права та високою відповідальністю при укладанні міжнародних угод². Погоджуючись з позицією О. Іванченко, вважаємо за потрібне наголосити, що пряме застосування міжнародних договорів нерозривно пов'язане з необхідністю тлумачити міжнародні договори з урахуванням правозастосовної практики міжнародних судових інституцій. А міжнародна правозастосовна практика потребує постійного моніторингу на предмет змін та не завжди буває доступною українською мовою.

Непряме застосування – це форма національної імплементації міжнародних договорів, яка полягає у встановленні факту неможливості безпосередньої реалізації норми міжнародного договору суб'єктами національного права і проявляється через необхідність прийняття імплементаційного акта. Така неможливість може бути встановлена у зв'язку із загальністю формулювання норми міжнародного договору, насиченістю оціночними поняттями тощо. Натомість держава приймає національне законодавство, яке уточнює, деталізує такі норми міжнародного договору і норми національного законодавства вже підлягають застосуванню. Отже, неможливість застосування норм міжнародних договорів коригується правотворчими засобами, тобто використовується змістовна інтеграція. При непряму застосуванні міжнародна правозастосовна практика буде враховуватися лише шляхом внесення змін до національного законодавства.

Можна простежити певні тенденції у використанні форм національного імплементаційного правозастосування залежно від типу правової системи, до якого належить держава. Пряме застосування використовують переважно держави романо-германського типу (Польща, Нідерланди, Україна), а непряме – держави англо-американського (Великобританія) та скандинавського типів правової системи (Швеція,

¹ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 13–14.

² Іванченко О. Способи узгодження норм національного права з нормами міжнародного права / О. Іванченко // Юридичний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 181.

Фінляндія). Наприклад, Великобританія прийняла Акт про права людини для уможливлення застосування положень Конвенції про права та основоположні свободи людини 1950 р.

Також варто наголосити, що багато держав з романо-германським типом правової системи можуть використовувати і пряме, і непряме застосування норм міжнародних договорів одночасно. Наприклад, для польських судів більш звичним є непряме, ніж пряме застосування норм міжнародних договорів. Суди віддають перевагу непрямому застосуванню норм міжнародних договорів навіть у випадках, коли можливе пряме їх застосування, оскільки результатом прямого застосування може бути колізія з національним законодавством. Тобто суди вибирають мирне врегулювання ситуації¹.

Юридична практика Італії може бути прикладом такого підходу. В Італії існують дві процедури для національної імплементації міжнародних договорів – звичайна та спеціальна. Спеціальна процедура передбачає імплементацію міжнародного договору без внесення змін до національного законодавства. Типовим положенням імплементаційного акта є фраза «договір повністю імплементується». Звичайна процедура передбачає прийняття акта, який містить норми, що відповідають міжнародним зобов'язанням. Вибір процедури залежить від того, чи нормам міжнародних договорів забезпечується пряма дія. Якщо наявні обидва види норм, то можуть застосовуватися обидві процедури². Правотворча практика в Італії йде таким шляхом, що один і той самий закон виступає ратифікаційним та імплементаційним актом³.

Порівнявши групи європейських держав, що використовують формальну та змістовну інтеграцію, а також пряме і непряме застосування, можна зробити висновки щодо одночасного використання певних форм. Так, формальна інтеграція дуже часто використовується разом із прямим застосуванням, а змістовна інтеграція – разом з непрямим застосуванням. Отже, можна вести мову про закономірність, яка полягає в одночасному використанні кількох форм національної імплементації

¹ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 14.

² Trone J. Federal Constitutions and International Relations / J. Trone. – Australia : Univ. of Queensland Press, 2001. – 164 p.

³ Shelton D. International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation and Persuasion / Dinah Shelton. – United States : Oxford Univ. Press, 2011. – P. 338.

міжнародних договорів, що пояснюється використанням різних юридичних засобів для національної імплементації міжнародних договорів. Також може йтися про певні типові поєднання, наприклад, формальна інтеграція часто поєднується із прямим застосуванням. Таке поєднання пояснюється тим, що держава, яка вирішує «ввести» міжнародний договір в національну правову систему, забезпечуватиме нормам такого договору пряму дію. Проте, як вже було зазначено вище, формальна інтеграція також поєднується з непрямим застосуванням, якщо нормам міжнародного договору не забезпечується пряма дія. **Отже, держави використовують кілька форм національної імплементації міжнародних договорів одночасно, проте комбінації цих форм багато в чому індивідуальні для кожної держави. У зв'язку із цим постає питання щодо факторів, які впливають на вибір державою тієї чи іншої комбінації форм національної імплементації міжнародних договорів.**

РОЗДІЛ 4

ФАКТОРИ ЗУМОВЛЕНОСТІ ФОРМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Безперечно, форми національної імплементації міжнародних договорів у кожній державі – це результат взаємодії багатьох різних чинників, і він унікальний для кожної держави. При цьому, варто відзначити тенденцію до зближення правових систем світу. Підхід держави до співвідношення міжнародного і національного права залежить від багатьох причин і «визначається політичною та юридичною ідеологією, особливостями історичного розвитку, рівнем економіки»¹.

Проаналізувавши імплементаційну практику європейських держав, виокремимо такі фактори, що зумовлюють вибір форми національної імплементації: **зовнішні – членство у складі міждержавних об'єднань, зміст і правова природа зобов'язань у міжнародному договорі, та внутрішні – національна процедура надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, зіставність положень міжнародного договору з національним правом держави, що імплементує міжнародний договір.** Звичайно, цей перелік не є вичерпним, а його можна доповнювати.

4.1 Зовнішні фактори

Як зовнішні фактори, що зумовлюють вибір державою форм національної імплементації міжнародних договорів, пропонують розглядати **членство у складі міждержавних об'єднань, а також зміст і правову природу зобов'язань у міжнародному договорі.**

Вступ держави до міждержавного об'єднання може істотно вплинути на національну імплементаційну діяльність держави. Як зазначає О. Шпакович, «участь держав у міжнародних організаціях привела до

¹ Карташкін В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве / В. А. Карташкін. – М. : ИГПАН, 1993. – С. 35.

внесення змін до конституцій держав-членів стосовно примату актів органів міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, Євросоюзу)»¹.

Зауважимо, що історична спільність державницьких традицій або тривале перебування у складі одного об'єднання держав впливає на формування правової системи загалом і на вибір форми національної імплементації міжнародних договорів зокрема. Наприклад, Вестмінстерської традиції (застосування змістовної інтеграції як форми національної імплементації), яка була започаткована у Великобританії, дотримується Ірландія, а також держави, які перебували в тісному політичному, економічному, культурному зв'язку з Великобританією, а саме Ізраїль, Мальта, Австралія, Канада².

З'ясуємо вступ до яких міждержавних об'єднань може впливати на національну імплементацію міжнародних договорів державами-членами таких міждержавних об'єднань. Для цього потрібно, насамперед, визначити місце міждержавних об'єднань серед міжнародних організацій. У доктрині міжнародного права під міжнародною організацією розуміється засноване на міжнародному договорі та членстві структуроване об'єднання двох або кількох суб'єктів міжнародного права (у більшості випадків держав), яке за допомогою своїх органів веде справи, керуючись загальними інтересами³. Міжнародні організації можна класифікувати за різними критеріями, зокрема: за характером членства вони поділяються на міжурядові та неурядові; за структурою – на організації з простою структурою та організації зі складною структурою; за колом суб'єктів (членів) – універсальні, регіональні, міжрегіональні; за сферою діяльності – на організації загальної компетенції та спеціальної компетенції; за способом їх утворення – на організації, які виникають на основі міжнародного договору, та організації, які утворюються на іншій основі та за іншими критеріями⁴.

Оскільки національна імплементація здійснюється державами, то

¹ Шпакович О. М. Розвиток правових механізмів реалізації актів органів міжнародних організацій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. М. Шпакович. – К., 2013. – С. 6.

² Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – P. 93.

³ Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 351.

⁴ Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посіб. / Л. А. Луць. – Львів : Юрид. фак-т ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 200.

значення матиме вступ саме до міжурядових організацій (надалі використовуємо поняття «міждержавне об'єднання»). Враховуючи курс України на вступ до Європейського Союзу, який є регіональним міждержавним об'єднанням, варто проаналізувати вплив вступу держави саме до регіональних (європейських) міждержавних об'єднань на форми національної імплементації міжнародних договорів. Як приклад європейських міждержавних об'єднань можна навести Європейську асоціацію вільної торгівлі (надалі – ЄАВТ), Раду Європи та Європейський Союз. Оскільки діяльність міждержавних об'єднань регламентується міжнародним договором, важливо проаналізувати положення міжнародних договорів, на підставі яких утворено ЄС, ЄАВТ та Раду Європи.

Членами ЄАВТ є Норвегія, Швейцарія, Ісландія та Ліхтенштейн. ЄАВТ створена на підставі Конвенції про утворення Європейської асоціації вільної торгівлі від 4 січня 1960 р. (з останніми змінами від 1 липня 2013 р.), укладеної в м. Стокгольм. Стаття 2 цієї Конвенції містить опис мети діяльності ЄАВТ, де вказано: «сприяти постійному і збалансованому збільшенню торгівлі і посиленню економічних відносин між Державами-Членами за умов чесної конкуренції та поваги до однакових правил в межах Асоціації, вільна торгівля товарами» та інші цілі. Проте спільна зовнішня політика або її узгодження не розглядається як ціль Конвенції про утворення Європейської асоціації вільної торгівлі. Більше того, у згаданій Конвенції не міститься жодних зобов'язань закріплювати за правом, створюваним ЄАВТ, певний статус у національних правових системах її членів. Також відсутні зобов'язання закріплювати певний статус у національних правових системах за міжнародними договорами, які укладаються між ЄАВТ і третіми державами. Отже, **вступ до ЄАВТ не впливає на національну імплементацію міжнародних договорів державами.**

Станом на 1 липня 2016 р.¹ двадцять вісім держав (Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр (грецька частина), Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Хорватія) є членами ЄС. Установчий характер мають Лісабонський договір про ЄС і Договір про

¹ Варто зауважити, що ця цифра може змінитися з огляду на результати референдуму у Великобританії щодо виходу з ЄС.

функціонування ЄС¹. Як зазначається у статті 1 Лісабонського договору про ЄС, і Лісабонський договір про ЄС, і Договір про функціонування ЄС становлять правову основу для функціонування ЄС та мають однакову юридичну силу². Інколи Лісабонський договір про ЄС і Договір про функціонування ЄС називають ще установчими договорами ЄС.

Держави-члени ЄС делегували частину своїх повноважень у сфері зовнішньої політики ЄС. За статтею 216 Угоди про функціонування ЄС «Союз має право укладати договір з однією або більше третіми державами чи міжнародними організаціями, де це передбачено Угодами або укладення договору є необхідним, в рамках політики Союзу, для досягнення однієї з цілей, вказаних в Угодах, або це передбачено в юридично обов'язковому акті Союзу, або може впливати на спільні правила чи змінювати сферу їх дії»³. З уваги на статтю 216 Угоди про функціонування ЄС можна зробити висновок, що ЄС має право укладати міжнародні договори самостійно, діючи від імені своїх держав-членів, на відміну від ЄАВТ, яка такого права не має. Більше того, за статтею 216 Угоди про функціонування ЄС «Угоди, укладені Союзом, є обов'язкові для інституцій Союзу та держав-членів»⁴. Це положення свідчить про певний статус міжнародних договорів для національних правових систем держав-членів ЄС.

При вступі до ЄС держава підписує Угоду про вступ, де зазначається, що держава-вступник стає, серед іншого, стороною Угоди про функціонування ЄС. Наприклад, у пункті 2 статті 1 Угоди про вступ між ЄС та Хорватією зазначається, що Хорватія стає, серед іншого, стороною Угоди про функціонування ЄС⁵. Отже, вищезазначені положення Угоди

¹ Європейське право: право Європейського Союзу : підруч. : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. – К. : Ін Юре, 2015. – Кн. 1 : Інституційне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. – К. : Ін Юре, 2015. – С. 74.

² Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 403 p.

³ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 403 p.

⁴ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 403 p.

⁵ Accession Treaty: Treaty concerning the accession of the Republic of Croatia [Електронний ресурс] // Hrvatska Narodna Banka. – Режим доступу : http://www.hnb.hr/medjunarodna_suradnja/dokumenti/e-ugovor-o-pristupanju-rh-europskoj-uniji.pdf.

про функціонування ЄС щодо укладення міжнародних договорів стають обов'язковими для Хорватії. Тож умовою вступу до ЄС є обмеження щодо укладання міжнародних договорів державами-членами ЄС. Відтак членство в ЄС впливає на національну імплементацію міжнародних договорів державами-членами ЄС.

З огляду на описаний правовий механізм функціонування ЄС, у доктрині міжнародного права обговорюється наднаціональний характер ЄС. Відзначається, що ЄС наділяється наднаціональними (наддержавними) повноваженнями. ЄС розглядається як наднаціональна організація. Ф. Куніг зауважує, що наднаціональні організації відрізняються від міжнародних тим, що їхні юридичні дії можуть безпосередньо торкатися не тільки відносин між їх членами, але й внутрішніх відносин у державах-членах. Тобто правові акти міжнародних організацій можуть безпосередньо застосовуватися в національному юридичному просторі держав-членів такої міжнародної організації. При цьому праву, як інструменту інтеграції, надається першорядне значення¹. О. Шпакович наголошує, що «за своєю юридичною природою право Євросоюзу становить особливу, третю систему права, що діє поряд з міжнародним і внутрішнім правом»². Отже, **можна констатувати, що вступ до ЄС впливає на вибір державою форм національної імплементації міжнародних договорів.**

Членами Ради Європи є сорок сім європейських держав. Аби вступити до Ради Європи, держава зобов'язана приєднатись до Статуту Ради Європи від 5 травня 1949 р. Статут Ради Європи не містить положень щодо спільної зовнішньої політики або зобов'язань закріплювати за правом, створюваним ЄАВТ, певний статус у національних правових системах її членів. Також відсутні зобов'язання закріплювати певний статус у національних правових системах за міжнародними договорами, які укладаються між Радою Європи і третіми державами. Важлива угода, укладена в рамках Ради Європи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. разом з Протоколами до цієї Конвенції також не містить обов'язкових вказівок щодо викорис-

¹ Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.]; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 352–353.

² Европейське право: право Європейського Союзу : підруч. : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. – К. : Ін Юре, 2015. – Кн. 1 : Інституційне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. – К. : Ін Юре, 2015. – С. 186.

тання державою певної форми національної імплементації міжнародних договорів¹. Щобільше, таку ж позицію займає і Європейський суд з прав людини². Отже, **вступ до Ради Європи, на відміну від вступу до ЄС, не впливає на вибір державою певної форми національної імплементації міжнародних договорів.**

Проте варто зазначити, що діяльність Європейського суду з прав людини, який функціонує на підставі міжнародних договорів, укладених в рамках Європи, має непрямий вплив на імплементаційну діяльність держав. І цей вплив проявляється в правозастосовній і правотлумачній діяльності Суду. Так, правотлумачні висновки, зроблені Судом в одній справі, можуть і часто стають підґрунтям для прийняття подібного рішення в іншій справі. Тож якщо відбувається порушення якогось права людини в одній державі, яке констатоване Судом, то інша держава може «очікувати» на прийняття подібного рішення у разі здійснення подібного порушення. Більше того, національні суб'єкти права можуть скористатись висновками Суду у справі щодо іншої держави для того, щоб захистити свої права у своїй державі. **Фактично, можна зробити висновок, що в разі визнання юрисдикції міжнародного правозастосовного органу держава здійснює національну імплементацію не лише міжнародних договорів, а й міжнародної правозастосовної практики такого органу.**

Отже, хоча і ЄС, і Рада Європи, і ЄАВТ є міждержавними об'єднаннями, проте вступ до цих об'єднань по-різному впливає на форми національної імплементації міжнародних договорів. **Якщо вступ до ЄС впливає на форму національної імплементації міжнародних договорів, то вступ до ЄАВТ чи до Ради Європи не впливає.**

Проаналізувавши міжнародні договори, на підставі яких утворено ЄС, Раду Європи і ЄАВТ, можна сформулювати умови, за яких вступ до міждержавного об'єднання впливає на форму національної імплементації міжнародних договорів. **Першою умовою може бути обсяг делегованих міждержавному об'єднанню повноважень.** На відміну від ЄАВТ і Ради Європи, ЄС делеговано право укладати міжнародні

¹ Статут Ради Європи // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 5. – Кн. 2. – Ст. 1270.

² European Commission for Democracy though Law. The relationship between international and domestic law. – Strasbourg, France: Council of Europe Press, 1993. – P. 15.

договори. Другою умовою може бути закріплення за міжнародними договорами, які укладає міждержавне об'єднання, певного статусу в національних правових системах держав-членів міжнародної організації. У статті 216 Угоди про функціонування ЄС закріплено обов'язковість міжнародних договорів, укладених в рамках ЄС, для держав-членів ЄС. Також, як буде докладно проаналізовано нижче, такі міжнародні договори становлять частину права ЄС. В установчих договорах ЄАВТ і Ради Європи таких положень немає, оскільки держави-члени ЄАВТ і Ради Європи не делегували цим міждержавним об'єднанням повноважень у сфері зовнішніх зносин.

Оскільки вступ до ЄС впливає на національну імплементацію міжнародних договорів державами-членами ЄС, варто розглянути **особливості такого впливу**. Для держави-члена ЄС постає питання про імплементацію установчих договорів ЄС, міжнародних договорів між ЄС і третіми державами, що не є членами ЄС (надалі – зовнішні міжнародні договори ЄС), та міжнародних договорів, укладених самостійно без участі ЄС. Спершу варто з'ясувати, які міжнародні договори імплементуються державами-членами ЄС та їх місце серед джерел права ЄС.

Джерела права ЄС заведено поділяти на основні і допоміжні. До основних належать: Лісабонський договір про ЄС, Договір про функціонування ЄС та Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р., міжнародні угоди, укладені під час імплементації положень установчих документів, цінності, міжнародні звичаї, що склалися в процесі діяльності ЄС, міжнародні угоди, укладені компетентними структурами ЄС з іншими суб'єктами міжнародного права, акти інституцій ЄС зобов'язального характеру, принципи права, рішення органів співробітництва зобов'язувального характеру, створених на основі міжнародних угод. До допоміжних джерел права ЄС відносять: акти інституцій ЄС рекомендаційного характеру, рекомендаційні акти органів співробітництва, створених у рамках міжнародних договорів між ЄС і третіми державами, рішення Суду ЄС¹. У межах основних джерел виділяють первинні і вторинні джерела права та зовнішні міжнародні договори. До первинних джерел права належать установчі договори ЄС з усіма

¹ Європейське право: право Європейського Союзу : підруч. : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. – К. : Ін Юре, 2015. – Кн. 1 : Інституційне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. – К. : Ін Юре, 2015. – С. 73–74.

додатками та змінами, а також договори про вступ до ЄС. До вторинних джерел належить право, створюване інституціями ЄС (наприклад, регламенти)¹. До зовнішніх міжнародних договорів належать угоди про асоціацію, партнерство, міжнародні договори з окремих питань, що укладаються між ЄС та державами, що не є членами ЄС. З набуттям чинності Лісабонським договором ліквідовано можливість «укладати допоміжні конвенції між державами-членами»².

Статус зовнішніх міжнародних договорів регламентується правозастосовною практикою Суду ЄС. Так, Суд ЄС у справі № 181/73 «Р. В. Хегеман проти Бельгії» (R.V. Haegeman vs. Belgian State) підтвердив, що зовнішні міжнародні договори становлять частину права ЄС. Суд ЄС встановив, що міжнародні норми у сферах, де ЄС здійснює свої повноваження, автоматично стають частиною правопорядку ЄС³. Як зазначає суддя Суду ЄС А. Розас, міжнародні договори, укладені ЄС, обов'язкові для органів ЄС та держав-членів ЄС. Такі договори стають невід'ємною частиною права ЄС та повинні відповідати установчим договорам ЄС⁴. Як зауважує М. Мендес, такі міжнародні договори є обов'язковими для всіх органів, зокрема судів, держав-членів ЄС⁵.

Отже, установчі договори ЄС та зовнішні міжнародні договори ЄС становлять частину права ЄС, а міжнародні договори, укладені самостійно державами-членами ЄС без участі ЄС, не є частиною права ЄС. Тож потрібно визначити взаємозв'язок системи права ЄС і національних систем права держав-членів.

Як зазначає Ф. Борчардт, система права ЄС не може самостійно досягнути цілей, для яких створювався ЄС. На відміну від національ-

¹ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – P. 81.

² Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка ; упор. О. В. Кресін. – К. : Логос, 2010. – С. 191.

³ Judgment of the European Court of Justice R. & V. Haegeman v. the Belgian State. Case No. 181/73 as of April 30, 1974 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61973CJ0181&from=EN>.

⁴ Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1331.

⁵ Mendez M. The Legal Effect of Community Agreements: Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques / M. Mendez // European Journal of International Law. – 2010. – P. 135.

ної системи права, система права ЄС не є самостійною системою, а покладається на підтримку національних систем права для реалізації її цілей¹. На думку Л. Луць, «нормативна частина правової системи Європейського Союзу є досить складною і постійно еволюціонує. Це проявляється не тільки у плюралізмі міжнародно-правових джерел, а і в існуванні «самостійного права Співтовариств», що засноване на власних принципах і відрізняється від загальноновизнаних принципів і норм міжнародного публічного права»².

Суд ЄС із цього приводу зазначив таке: по-перше, право ЄС є особливою системою права, що інтегрована в систему права держав-членів ЄС (і є обов'язковою для застосування національними судами); по-друге, право Співтовариств – це такий масив норм, що застосовуються і до вихідців із цих держав, і до держав-членів³. Отже, система права ЄС та системи права держав-членів ЄС тісно взаємопов'язані. Як видається, система права ЄС є частиною правових систем держав-членів ЄС. Такий взаємозв'язок зумовлює особливий статус системи права ЄС в національних правових системах.

Статус системи права ЄС в національних правових системах окреслений Судом ЄС. Практика Суду ЄС де-юре не є обов'язковою для держав-членів ЄС. Проте на доктринальному рівні зазначається, що практика Суду ЄС де-факто обов'язкова для держав-членів ЄС⁴. Тому підходи щодо імплементації міжнародних договорів, напрацьовані Судом ЄС, будуть де-факто обов'язкові для держав-членів ЄС.

Згідно з практикою Суду ЄС, до системи права ЄС у національних правових системах застосовуються положення щодо примату і прямої дії. Відповідно, такі принципи застосовуються до установчих міжнародних договорів та зовнішніх міжнародних договорів ЄС як до складових права ЄС.

¹ Borchardt K. D. The ABC of European Union law / K. D. Borchardt. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – P. 114–115.

² Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посіб. / Л. А. Луць. – Львів : Юрид. фак-т ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 241.

³ Judgment of the European Court of Justice Flaminio Costa v E.N.E.L. Case No. 6-64 as of July 15, 1964 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>.

⁴ Borchardt K. D. The ABC of European Union law / K. D. Borchardt. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – P. 83.

Принцип примату означає, що право ЄС переважає над національним правом держав-членів ЄС. Як зазначає Ф. Борчардт, у справі «Коста проти ЕНЕЛ» («Costa v. ENEL») Суд ЄС зазначив, що держави-члени ЄС делегували суверенні права Співтовариствам, утвореним ними, і наступні односторонні заходи будуть суперечити концепції права ЄС, та принципом Угоди є те, що жодна держава-член не може піддавати сумніву статус права ЄС як системи загальнообов'язкової й однаково застосовуваної системи права в рамках ЄС¹.

Труднощі в застосуванні принципу примату права ЄС виникають у зв'язку з тим, що цей принцип не закріплений в установчих договорах ЄС. Проте в Декларації до Заключного акта Міжурядової конференції 2007 р., що додана до Лісабонського договору про ЄС, зазначається, що «відповідно до усталеної практики Суду ЄС, Договори і право, що створюється ЄС на основі Договорів, мають примат над правом держав-членів на умовах, визначених згадуваною судовою практикою»². До згаданої Декларації доданий також Висновок Юридичної служби Ради про примат права ЄС від 22 червня 2007 р., де зазначається, що «той факт, що принцип примату не буде включений в майбутній договір, не внесе ніяких змін ні в існування згаданого принципу, ні в діючу практику Суду»³. У такий спосіб встановлено принцип примату права ЄС над національним правом. Отже, національні суди держав-членів ЄС вирішують колізію між правом ЄС та національним правом на користь права ЄС. У деяких випадках національні суди мають право відкинути тлумачення суду ЄС.

Принцип примату діє по-іншому щодо норм національних конституцій. Зокрема, «з одного боку, держави визнають непорушність норм власної конституції, яка є однією з основних гарантій їх суверенітету, а з іншого – Суд ЄС наполягає на приматі права ЄС і щодо положень

¹ Judgment of the European Court of Justice *Flaminio Costa v E.N.E.L.* Case No. 6-64 as of July 15, 1964 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>.

² Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – P. 344.

³ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – P. 344.

національних конституцій»¹.

Принцип прямої дії означає, що право ЄС повинно мати пряму дію в рамках національних правових систем². Першим прецедентом, де було проголошено пряму дію права ЄС, стала справа Ван Генд ен Лоос (Van Gend & Loos), що стосувалася торгівлі товарами, де Суд ЄС зазначив таке: «незалежно від права держав-членів, право Співтовариств не тільки накладає обов'язки на індивідів, але також має на меті і надання їм прав. Такі права виникають не лише, коли вони безпосередньо передбачені Угодою, але також і в силу обов'язків, які Угода у чіткий спосіб передбачає для індивідів, держав-членів та органів Співтовариств»³.

Пізніше подібний підхід було застосовано до положень Угоди про функціонування ЄС, що стосуються свободи пересування (стаття 45 Угоди про функціонування ЄС), свободи заснування (стаття 49 Угоди про функціонування ЄС) та свободи надання послуг (стаття 56 Угоди про функціонування ЄС)⁴. Як зауважує В. Муравйов, «завдяки практиці Суду ЄС такими, що закріплюють норми прямої дії, визнані також певні положення ДФЄС (ст. 23, 25, 28, 31, 39, 43, 49, 56), деяких директив ЄС, міжнародних договорів між ЄС і третіми країнами і міжнародними організаціями, постанов органів асоціацій, створених Євросоюзом з третіми країнами тощо»⁵.

Своєю чергою А. Розас зазначає, що характер дії (пряма дія чи непряма дія) зовнішніх міжнародних договорів залежатиме від особливостей міжнародного договору та конкретних положень, що застосовуватимуться⁶.

¹ Муравйов В. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / В. Муравйов. – К. : Академ-Прес, 2002. – С. 182.

² Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 365.

³ Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 86.

⁴ Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 85.

⁵ Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 85.

⁶ Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1328.

Підходи, вироблені Судом ЄС до статусу права ЄС, можуть мати значення для правових систем держав-членів ЄС. Держави-члени ЄС імплементують норми міжнародного договору не тільки прямо (як незалежні суб'єкти міжнародного права), а й непрямо, як члени ЄС. Отже, ті міжнародні договори, що є частиною права ЄС (тобто установчі договори ЄС та зовнішні міжнародні договори ЄС), є обов'язковими для держав-членів ЄС як елемент права ЄС. Відповідно, як тільки держави-члени ЄС передають дедалі більше повноважень до сфери компетенції ЄС, вони тим самим щораз більше імплементують міжнародне право як частину права ЄС¹. З огляду на де-факто обов'язковість практики Суду ЄС для держав-членів ЄС, до міжнародних договорів, що є частиною права ЄС, мають застосовуватися принципи примату та прямої дії в національних правових системах. Іншими словами, характер дії і статус частини міжнародних договорів (установчих договорів ЄС та зовнішніх міжнародних договорів ЄС) визначаються принципами примату і прямої дії. Наприклад, Угода про асоціацію між ЄС та Україною є зовнішнім міжнародним договором. Відповідно до практики Суду ЄС ця Угода після ратифікації та набуття чинності мала би стати частиною права ЄС, а отже, і частиною національних правових систем держав-членів ЄС. Також до згаданої Угоди мав би застосовуватися принцип примату над положеннями національного права держав-членів ЄС, а деяким її положенням могла б забезпечуватися пряма дія.

Принципи примату і прямої дії вказують на використання державами-членами ЄС такої форми національної імплементації, як пряме застосування в рамках національного імплементаційного правозастосування.

Варто зауважити, що Суд ЄС спробував уніфікувати підходи держав-членів до національної імплементації положень права ЄС в їх національні правові системи. У рішенні в справі Сан Мішель («San Michel») № 9/65 Суд ЄС зауважив, що положення права ЄС не повинні перетворюватися на національне право, а мають застосовуватися національними судами як право ЄС².

Попри висновок Суду ЄС, практика держав демонструє різні форми національної імплементації права ЄС (зокрема і міжнародних

¹ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 365.

² Craig P. EU Law. Text, Cases and Materials / P. Craig, G. De Burca. – New York : Oxford Univ. Press, 2011. – P. 85.

договорів, які становлять частину права ЄС). Частина держав-членів прийняла нормативно-правові акти, які містять положення про національну імплементацію усього права ЄС. Наприклад, стаття 2 Акту про Європейські Співтовариства 1972 р. містить таке положення: «всі права, повноваження, обов'язки, зобов'язання і обмеження, що час від часу створюються чи виникають з Угод, а також усі засоби захисту прав та процедури, котрі час від часу передбачаються Угодами, згідно з Угодами і без наступного втілення у нормативно-правових актах мають юридичну силу для застосування в Об'єднаному Королівстві, повинні визнаватися, бути доступними та дотримуватися»¹. Такі акти свого часу ухвалили: Ірландія (Акт про Європейські Співтовариства), Данія (Закон про вступ), Естонія (Закон про доповнення до Конституції), Латвія (Акт про членство), Литва (Акт про членство), Мальта (Спеціальний закон)².

Значна частина держав-членів ЄС здійснила національну імплементацію права ЄС шляхом внесення змін до конституцій. Зокрема, було внесено «відповідні положення про передачу повноважень, примат і пряму дію права ЄС у конституції таких європейських держав: Греція (стаття 28 Конституції), Польща (стаття 91 Конституції), Угорщина (стаття 7 Конституції), Болгарія (стаття 5 Конституції), Румунія (розділ VI Конституції), Кіпр (стаття 1 Конституції), Португалія (стаття 8 Конституції), Австрія (стаття 9 Конституції), Іспанія (стаття 93 Конституції), Швеція (стаття 5 Конституції), Чехія (стаття 123 Конституції), Естонія (стаття 10 Конституції), Словаччина (стаття 7 Конституції), Словенія (стаття 8 Конституції)»³.

Обидва вищеописані варіанти (прийняття спеціального імплементаційного акта та внесення змін до конституцій) вказують на використання **формальної інтеграції** як форми національної імплементаційної правотворчості додатково до **прямого застосування** як форми національного імплементаційного правозастосування.

¹ European Communities Act [Електронний ресурс] // UK Parliament. – 1972. – Режим доступу : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68/contents>.

² Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 84.

³ Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 84.

Лише невелика частина європейських держав не прийняла законодавчих норм, які регламентували б національну імплементацію права ЄС (Фінляндія, Естонія, Люксембург). У цих державах національну імплементацію права ЄС здійснюють національні суди¹. У такому разі мова може йти про **пряме застосування** як форму національного імплементаційного правозастосування.

Отже, більшість держав-членів ЄС послуговується такими формами національної імплементації для права ЄС, як формальна інтеграція та пряме застосування, і лише небагато використовує тільки пряме застосування. Тож можемо виокремити таку **особливість** національної імплементації міжнародних договорів державами-членами міжнародних організацій – **одинаковість форми національної імплементації міжнародних договорів, застосовуваної до тих міжнародних договорів, що становлять частину права ЄС, а саме до установчих договорів ЄС та зовнішніх міжнародних договорів ЄС.**

Ще однією **особливістю** національної імплементації міжнародних договорів державами-членами ЄС є **обов'язковість правотлумачних висновків незалежного судового органу, Суду ЄС.** Як правило, у державі функцію тлумачення міжнародних договорів виконують судові органи (Конституційний суд, Верховний суд). Зі вступом держави в ЄС ситуація змінюється, а саме тлумачення частини міжнародних договорів, що є обов'язкові для держави-члена ЄС (наприклад, установчі міжнародні договори), здійснює Суд ЄС. Як зазначає В. Муравйов, незалежності права ЄС сприяє й автономія тлумачення його норм Судом ЄС². Як сказано у статті 19.1 Угоди про ЄС, «Суд ЄС є вищою судовою інстанцією Євросоюзу, яка покликана забезпечувати дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень установчих договорів»³.

Суд ЄС здійснює повноваження щодо належного тлумачення установчих договорів та актів органів ЄС. За статтею 267 Угоди про

¹ Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 85.

² Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 83.

³ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 403 p.

функціонування ЄС до Суду ЄС можуть звертатися національні суди держав-членів ЄС з проханням винести преюдиціальне рішення щодо тлумачення установчих договорів. У разі звернення до Суду ЄС судовий розгляд справи в національному суді призупиняється до винесення рішення Судом ЄС. Національний суд приймає рішення у справі лише після отримання преюдиціального рішення Суду ЄС. Варто зауважити, що питання факту, а також юридична кваліфікація фактів, як і тлумачення національного права, належать до сфери компетенції національних судів. Суд ЄС може встановити, що певна норма має пряму дію, а також примат цієї норми над національним правом держав-членів ЄС. Визнання положення національного права таким, що не відповідає праву ЄС, належить до компетенції національних судів держав-членів ЄС¹. Як зазначає С. Добрянський, Суд ЄС «своїми преюдиціальними рішеннями фактично створив розгорнуту систему принципів, що ними керуються національні суди при ухваленні рішень у справах про захист прав людини»².

Проаналізувавши підхід до тлумачення установчих договорів ЄС, можна припустити про існування ще однієї **форми національного імплементаційного правотлумачення, а саме «делеговане тлумачення»**. На відміну від інших форм національного імплементаційного правотлумачення, національний суд не бере участі у тлумаченні міжнародних договорів, що є частиною права ЄС, а передає це повноваження суду міждержавного об'єднання (тобто Суду ЄС). Тому умовно пропонується назвати такий підхід делегованим тлумаченням.

Окрім установчих міжнародних договорів та зовнішніх міжнародних договорів, держави-члени ЄС здійснюють національну імплементацію міжнародних договорів, укладених самостійно, без участі ЄС. Як зазначає А. Розас, до таких міжнародних договорів належать:

1) міжнародні договори, що були укладені державами-членами ЄС до того моменту, коли ЄС отримав право укладати такі міжнародні договори від власного імені (наприклад, міжнародні договори про утворення органів в рамках Організації Об'єднаних Націй (Міжнародної

¹ Craig P. EU Law. Text, Cases and Materials / P. Craig, G. De Burca. – New York : Oxford Univ. Press, 2011. – P. 454–455.

² Добрянський С. Міжнародний захист прав людини в Європейському Союзі та Раді Європи [Електронний ресурс] (порівняльний аспект) / С. Добрянський // Конвенія 50. – Режим доступу : <http://www.c50.com.ua/article/dobryanskyi-s-mizhnarodnyi-zakhyst-prav-lyudyny-v-yevropeiskomu-soyuzi-ta-radi-yevropy-poriv>.

організації праці тощо);

2) якщо міжнародний договір стосується питання, що не віднесене до відання ЄС (після набуття чинності Лісабонським договором таких питань практично не залишилось);

3) Європейська Комісія чи Рада ЄС може віддати перевагу укладенню міжнародного договору від імені держав-членів ЄС, а не від імені ЄС, незважаючи на наявність компетенції на укладення такого міжнародного договору у зв'язку з політичними чи іншими неюридичними причинами. Наприклад, ЄС відмовився від укладення двостороннього міжнародного договору про співпрацю через відмову про введення положення щодо захисту прав людини;

4) міжнародний договір не може бути укладений ЄС у зв'язку з обмеженням щодо суб'єктного складу, а саме стороною міжнародного договору можуть бути лише держави. Іншими словами, договір не містить положення про можливість укладення договору регіональною організацією економічної інтеграції чи регіональною організацією інтеграції. Наприклад, ЄС не є стороною певних міжнародних договорів в рамках ООН. У такому випадку ЄС інструктує держав-членів ЄС щодо ініціювання внесення змін у відповідні конвенції для уможливлення укладення такого міжнародного договору від імені ЄС¹.

Статус і характер дії міжнародних договорів, укладених державою-членом ЄС самостійно без участі ЄС, визначаються національним правом держави-члена ЄС, тобто такі міжнародні договори не стають частиною системи права ЄС. Відповідно, до таких міжнародних договорів не застосовуються підходи, напрацьовані практикою Суду ЄС щодо права ЄС, а саме принципи примату та пряма дія². Підходи до форм національної імплементації самостійно укладених державами-членами ЄС міжнародних договорів визначаються конституційними положеннями та правозастосовною практикою держави.

Варто зауважити, що, з огляду на членство в ЄС, деякі держави-члени ЄС використовують різні форми національної імплементації до міжнародних договорів, укладених в рамках ЄС, та до самостійно укладених міжнародних договорів. Наприклад, Великобританія, за

1 Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1339.

2 Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1340.

загальним правилом, трансформує норми в норми національного права міжнародних договорів для їх національної імплементації, тобто використовує змістовну інтеграцію як форму національної імплементації до самостійно укладених міжнародних договорів. Така форма національної імплементації унеможлиблює пряму дію норм міжнародних договорів. Проте щодо установчих договорів ЄС та зовнішніх міжнародних договорів ЄС Великобританія використовує формальну інтеграцію та пряме застосування як форми національної імплементації, що передбачає можливість прямої дії норм міжнародних договорів.

З вищенаведеного можна зробити висновок про ще одну **особливість** національної імплементації міжнародних договорів державами-членами міждержавних об'єднань – **багаторівневість, йдеться, зокрема, про наявність різних груп міжнародних договорів, що відрізняються за своїм статусом в національних правових системах держав-членів ЄС**. Зовнішні міжнародні договори ЄС переважають над національним правом держав-членів ЄС, а характер дії і статус міжнародних договорів, укладених державами-членами ЄС самостійно, визначаються національним правом держав-членів ЄС.

Відрізняються і підходи до національної імплементації міжнародних договорів, укладених самостійно державами-членами міжнародної організації, та міжнародних договорів, укладених міждержавним об'єднанням. До міжнародних договорів, які укладаються за участю ЄС, держави-члени ЄС застосовують уніфіковані підходи до національної імплементації, а щодо міжнародних договорів, укладених самостійно, держави-члени ЄС можуть застосовувати форму національної імплементації міжнародних договорів на власний розсуд. Вищеописану особливість можна розглядати як прояв першої особливості, а саме використання державами-членами ЄС однакової форми національної імплементації міжнародних договорів, котрі є частиною права ЄС. Так, ЄС, як міждержавне об'єднання, не може зобов'язати своїх членів діяти певним чином щодо міжнародних договорів, які не є частиною права ЄС.

При цьому варто відзначити, що деякі міжнародні договори, які укладені між державою-членом ЄС та третіми державами, можуть бути повністю або частково імплементовані у право ЄС. Наприклад, деякі міжнародні договори можуть бути імплементовані в порядку право-

наступництва, проте такі випадки виняткові¹. Наприклад, сторонами Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 р.² були держави-члени ЄС. У справі «International Fruit Co. v. Produktschap Voor Groenten en Fruit» № 21-24/72 порушувалося питання щодо правового статусу Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 р. (ГАТТ 1947 р.) в системі права ЄС. Суд ЄС дійшов висновку, що положення ГАТТ 1947 р. є обов'язковими для Співтовариств у зв'язку з таким. Співтовариства перебрали на себе повноваження держав-членів у сферах, які регламентує ГАТТ 1947 р. (торгівля товарами)³. Держави-члени, передаючи повноваження ЄС, тим самим продемонстрували бажання зобов'язати Співтовариства зобов'язаннями в рамках ГАТТ 1947 р. По-друге, така передача повноважень була визнана іншими договірними сторонами. Пізніше Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 р. стала частиною угод в рамках Світової організації торгівлі (надалі – СОТ), а Європейські Співтовариства стали членом СОТ.

Деякі міжнародні договори імплементуються шляхом відсилання на такий міжнародний договір в праві ЄС. Прикладом може слугувати Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності⁴, яка є однією з угод в рамках СОТ й обов'язкова для ЄС. Ця Угода містить відсилання на низку конвенцій, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності.

Ще один спосіб імплементації міжнародних договорів, стороною яких не є ЄС, полягає у прийнятті рішення Ради ЄС про надання повноважень державі-члену ЄС на укладення міжнародного договору від імені ЄС. Наприклад, щодо конвенцій Міжнародної організації праці, то Суд ЄС зауважив, що ЄС не може стати їх стороною, а тому повноваження ЄС можуть бути здійснені за посередництва спільно держав-членів в інтересах Співтовариств⁵.

¹ Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // *Fordham International Law Journal*. – 2011. – P. 1338.

² Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) // *Офіційний вісник України*. – 2010. – 12 листоп. – № 84. – Ст. 2989. – С. 562.

³ Judgment of the European Court of Justice *International Fruit Company NV and others v Produktschap voor Groenten en Fruit*. Case No. 21 to 24-72 as of 12 December 1972 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61972CJ0021>.

⁴ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс] // *Офіційний вісник України*. – 2010. – 12 листоп. – № 84. – Ст. 2989. – С. 503.

⁵ Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member

На підставі вищенаведених прикладів, як видається, ЄС використовує правозастосовні засоби для імплементації міжнародних договорів, укладених його державами-членами. Такий підхід найбільше відповідає прямому застосуванню як формі національної імплементації. **Отже, спостерігається зворотний зв'язок, тобто не лише держави-члени імплементують на національному рівні міжнародні договори, що укладені від імені ЄС, а й ЄС в окремих випадках імплементує міжнародні договори, укладені державами-членами ЄС.**

У міжнародній доктрині відзначається, що можна виокремити категорію міжнародних договорів, які не отримують прямої дії, проте їх положення враховуються під час застосування права ЄС (наприклад, Женевська конвенція про статус біженців 1951 р.)¹. Такий підхід найбільше відповідає врахуванню норм міжнародного права при тлумаченні норм національного права як форми національної імплементації. Вищенаведені приклади свідчать про те, що ЄС може повністю або частково імплементувати міжнародні договори, навіть не стаючи стороною таких міжнародних договорів. Отже, ЄС здійснює імплементацію міжнародних договорів, стороною яких виступають держави-члени ЄС, за допомогою правозастосовних і правотлумачних засобів.

Також варто відзначити, що національні суди відіграють провідну роль в імплементації міжнародних договорів, що є частиною права ЄС, оскільки національні суди мають компетенцію перевірки і скасування норм національного права, що не відповідає праву ЄС². Враховуючи роль Суду ЄС та національних судів держав-членів ЄС, можна констатувати провідну роль прямого застосування як форми національної імплементації міжнародних договорів державами-членами ЄС, хоча будь-яке узагальнення буде дещо умовним.

Підсумовуючи, варто наголосити, що **вступ до міждержавного об'єднання не завжди впливатиме на вибір державою форми національної імплементації міжнародних договорів. Проте вступ до міждержавних об'єднань, які передбачають делегування повноважень державою міждержавному об'єднанню, впливатиме на імплемента-**

States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1335.

¹ Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1331.

² Штрайц Р. Європейське право : підруч. / Рудольф Штрайц ; пер. з нім. Катерина Котюк ; наук. ред. укр. вид. Михайло Микієвич. – Львів : Астролябія, 2009. – С. 91.

цію державою міжнародних договорів, що яскраво простежується на прикладі ЄС. При цьому такий вплив буде окреслений положеннями міжнародних договорів, на підставі яких утворено міждержавне об'єднання. Водночас можна констатувати наявність непрямого впливу правотлумачної практики міжнародних правозастосовних органів, а саме, їхні висновки в одній справі слугуватимуть підґрунтям для ухвалення подібного рішення в іншій справі.

Як ще один зовнішній чинник можна розглядати зміст і правову природу зобов'язань у міжнародному договорі. Вплив цього чинника полягає в тому, що не всі положення міжнародних договорів можуть породжувати права й обов'язки для суб'єктів національного права. Наприклад, положення міжнародного договору щодо делімітації міждержавних кордонів навряд чи будуть породжувати права й обов'язки для суб'єктів національного права. Водночас загальноновизнаним є те, що міжнародні договори з прав людини мали б мати пряму дію в національному праві держав, оскільки вони безпосередньо породжують права й обов'язки для суб'єктів національного права. Цей фактор проявляється в поділі підходів держави щодо забезпечення прямої дії лише деяким положенням міжнародних договорів. Як вже зазначалося, національні судові органи напручують критерії, за допомогою яких визначають можливість забезпечення прямої дії положенням міжнародних договорів. Підсумовуючи, зміст і правова природа міжнародно-договірних зобов'язань впливають на те, чи забезпечується пряма дія положенням міжнародних договорів.

4.2 Внутрішні фактори

Як внутрішні фактори, що впливають на вибір державою форми національної імплементації, пропонуємо розглядати внутрішньодержавну процедуру надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, а також зіставність положень міжнародного договору з національним правом держави, що імплементує міжнародний договір.

Під час здійснення внутрішньодержавної процедури надання згоди на обов'язковість, приєднання до міжнародного договору важливо, чи парламент бере участь у процесі ухвалення рішення щодо надання згоди на обов'язковість міжнародного договору. У разі, якщо парламент

не залучений на стадії надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, то зростає роль парламенту під час імплементації¹.

Щодо ролі парламенту у внутрішньодержавних процедурах надання згоди на обов'язковість міжнародного договору заведено виділяти два підходи. За першим підходом згода парламенту не є юридично обов'язковою для прийняття державою міжнародних договірних зобов'язань. Такий підхід характерний для Великобританії та інших держав Вестмінстерської традиції. У цих державах норми міжнародного договору імплементуються за допомогою прийняття спеціальних імплементаційних актів (змістовна інтеграція), проте не мають прямої дії². У згаданих державах парламент не бере участі в укладенні міжнародного договору, але відіграє активну роль у здійсненні національної імплементації шляхом прийняття спеціальних імплементаційних актів. При цьому можливі три варіанти: 1) внутрішньодержавні нормативно-правові акти приймаються без відсилки до міжнародного договору, який, власне, і спричинив їх прийняття; 2) якщо держава може дотриматись своїх зобов'язань, передбачених у міжнародному договорі, без прийняття окремого внутрішнього акта (на рівні закону чи підзаконного нормативно-правового акта), то, відповідно, й відпадає потреба у прийнятті внутрішнього акта, а отже, акт імплементації відсутній; 3) прийняття акта, який інкорпорує текст договору у внутрішньодержавне право³.

Другий підхід передбачає, що згода парламенту необхідна для укладення найважливіших або майже всіх міжнародних договорів. Отож, згода парламенту виступає ніби передумовою дії норми міжнародного договору в національному праві. При цьому погодженим парламентом міжнародним договорам надається сила закону або навіть перевага у порівнянні з ординарними законами⁴. Такого підходу дотримується більшість європейських держав, і ці держави використовують формальну інтеграцію та пряме застосування як форми національної імплементації міжнародних договорів.

¹ Jackson J. Status of Treaties in Domestic Legal Systems: A Policy Analysis / J. Jackson // American Journal of International Law. – 1992. – P. 315.

² Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 50.

³ Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – P. 91–92.

⁴ Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – С. 50.

Отже, рівень залученості парламенту до процедури надання згоди на обов'язковість міжнародного договору може впливати на форму національної імплементації міжнародних договорів.

Іншим внутрішнім фактором може виступати **зіставність положень міжнародного договору з національним правом держави, що імплементує міжнародний договір**. Така позиція домінувала у працях радянських учених. Так, Р. А. Мюллерсон зауважує, що «формально проголошується примат міжнародного права над національним правом всіх держав, а фактично мав місце примат створеного у відповідності з основними принципами національного права великих буржуазних держав міжнародного права над національним правом»¹. Основний аргумент цієї позиції полягає в тому, що держави, які найбільше впливають на формування тексту положення міжнародного договору, національне право таких держав є найбільш подібним/зіставним з нормами такого міжнародного договору. Тож коли норми міжнародного договору збігаються з національним правом, то державі не потрібно адаптувати своє національне право і, відповідно, легше застосувати пряму дію. У протилежному випадку держави можуть спробувати «пом'якшити» дію положень міжнародного договору й уникнути конкуренції з національним правом шляхом обрання найбільш внутрішньо прийняттого способу їх реалізації. У випадку, коли держава застосовує пряму дію норм міжнародного договору за наявності конкуренційних норм національного права, неминучим і найбільш логічним є надання переваги положенням міжнародного договору.

Вочевидь, вищенаведена логіка має слабкі сторони, адже контраргументом буде те, що норми міжнародного договору є продуктом колективної діяльності держав. Проте варто замислитись над тим, що не кожна держава має однакові можливості для ефективної участі в міжнародних переговорах, а саме, держави, що розвиваються, зважаючи на відсутність людських і фінансових ресурсів, менш ефективно беруть участь у складних міжнародних переговорах. Прикладом може слугувати участь держав у переговорах щодо міжнародних договорів зі зміни клімату, а саме, держави, що розвиваються, скаржаться на власну невливовість². Тому можна зробити висновок, що на практиці між-

¹ Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Междунар. отношения, 1982. – С. 16.

² <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2418.pdf>

народний договір не завжди рівною мірою відображає інтереси всіх держав-учасниць. Отже, для деяких держав, а саме для тих, що розвиваються і які не мають можливості активно й ефективно брати участь у переговорах щодо міжнародного договору, національна імплементація міжнародного договору може бути складнішим завданням, ніж для держав, які активно та на високому якісному рівні брали участь у переговорах. А це, своєю чергою, може призвести до внутрішніх труднощів із внесення змін у національне право, для того щоб імплементувати міжнародний договір. Внутрішні труднощі можуть полягати у лобюванні представниками національного бізнесу тих чи інших положень національного права, які не повною мірою узгоджуються з нормами укладеного міжнародного договору.

Фактор співставності національного права з положеннями міжнародного договору, що імплементуються, є частиною більшої проблематики, а саме співвідношення політики і права та прояв політики у праві.

Звичайно, зовнішньополітичний курс держави визначає її ставлення до тих чи інших міжнародних договорів. Своєю чергою, це фактично означатиме визнання політичної складової у механізмі імплементації. А саме, деякі держави можуть використовувати таку форму національної імплементації для міжнародних договорів, яка дозволить їм найменше змінювати національне право або взагалі його не змінювати. І прикладом дії цього фактору можуть слугувати нещодавні зміни (від 14 грудня 2015 р.) у Федеральний Закон РФ «Про Конституційний Суд РФ», який дозволяє Конституційному Суду РФ визнавати неможливість виконання рішень ЄСПЛ. Такі зміни стали підставою для прийняття Постанови Конституційного суду Російської Федерації від 19 квітня 2016р. N 12-П у справі стосовно вирішення питання про можливість виконання відповідно до Конституції Російської Федерації постанови Європейського Суду з прав людини від 4 липня 2013р. у справі “Анчугов, Гладков проти Росії” у зв’язку із запитом Міністерства юстиції Російської Федерації¹. Конституційний Суд РФ розглядав

¹ Постановление Конституционного Суда РФ от 19 апреля 2016 г. N 12-П «По делу о разрешении вопроса о возможности исполнения в соответствии с Конституцией Российской Федерации постановления Европейского Суда по правам человека от 4 июля 2013 года по делу «Анчугов и Гладков против России» в связи с запросом Министерства юстиции Российской Федерации». Доступне за наступним посиланням: <http://www.garant.ru/hotlaw/federal/720444/>

питання щодо можливості надання засудженим права голосувати, для імплементації рішення європейського суду з прав людини у вищезгаданій справі. І Конституційний суд РФ зробив висновок про неможливість такої імплементації. Таким чином РФ знайшла спосіб не здійснювати імплементацію рішень міжнародних судових інстанцій. У своїх рішеннях міжнародні судові інстанції тлумачать та застосовують норми міжнародних договорів, а тому підхід, застосований РФ, може призвести до невиконання норм міжнародних договорів. Тому хочеться вірити, що в майбутньому держави будуть брати курс на зменшення ролі політичної складової в процесі національної імплементації міжнародних договорів, а натомість спрямовуватимуть свої зусилля на добросовісне виконання міжнародних договорів.

Ще одним прикладом впливу політичного аспекту може слугувати Спільна декларація РФ та Китайської Народної Республіки від 25 червня 2016 р. щодо пропагування міжнародного права. А саме, пункт 4 цієї Декларації містить наступне положення: “РФ та КНР підтримують принцип невтручання у внутрішні чи зовнішні справи держав та засуджують як порушення цього принципу будь-яке втручання держав у внутрішні справи інших держав з метою сприяння зміні легітимних урядів. РФ та КНР засуджують екстратериторіальне застосування національного права державами, що не відповідає міжнародному праву як інший приклад порушення принципу невтручання у внутрішні справи держав”. На думку РФ та КНР, екстратериторіальне застосування національного права однієї держави іншою державою можна вважати порушенням принципу невтручання. **Проте такий підхід є упередженим та дивним, адже кожна держава вільна у виборі джерел, з яких вона формує власне національне право, і одним з таких джерел може бути національне право інших держав.**

Проте інші положення згаданої декларації, як видається, ще чіткіше вказують на її справжню мету, а саме п. 6 декларації проголошує, що РФ та КНР поділяють погляд на те, що добросовісна імплементація загально визнаних принципів і норм права виключає практику подвійних стандартів або нав’язування волі певної держави іншим державам, а також вважає накладення односторонніх примусових заходів, що не відповідають міжнародному праву, відомі як “односторонні санкції” прикладом такої практики. Прийняття державами односторонніх примусових заходів додатково до заходів, що вживаються Радою Безпеки

ООН може підірвати мету та цілі заходів, що здійснюються Радою Безпеки, а також вплинути на їх ефективність та цілісність.

Логіку Китаю і РФ можна зрозуміти. Оскільки Китай та РФ є постійними членами Ради Безпеки ООН, а, відповідно, можуть заблокувати прийняття будь-якого рішення цим органом, тому така позиція є вигідною цим державам та повною мірою відповідає їх національному праву та політичному курсу. **Водночас для інших держав, що не є постійними членами Ради Безпеки ООН¹, як-от, наприклад, Україна, такий підхід щодо застосування односторонніх заходів є неможливим і неприйнятним, адже незастосування санкцій фактично позбавляє такі держави ефективних способів самозахисту.**

Підсумовуючи, на вибір деякими державами форми національної імплементації міжнародного договору може впливати такий політико-правовий фактор, як зіставність положень міжнародного договору з національним правом держави, що імплементує міжнародний договір.

¹ У 2015 році Україна отримала лише статус непостійного члена Ради Безпеки ООН.

РОЗДІЛ 5

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ

5.1 Напрями удосконалення імплементації міжнародних договорів Україною

Питанню механізму національної імплементації міжнародного права в Україні (з позицій загальної теорії права, міжнародного права та галузевих юридичних наук) присвятили свої праці, зокрема, такі вчені: В. Денисов, А. Дмитрієв, О. Драчов, В. Євінтов, Є. Зверев, О. Іванченко, М. Козюбра, П. Мартиненко, В. Паліюк, Н. Пархоменко, Р. Петров, В. Плавич, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Раскалей, М. Савенко, В. Скорохода, В. Семенов, Н. Сергієнко, О. Соловійов, С. Стеценко, О. Терлецький, О. Трагнюк, Д. Третьяков, Н. Цись, С. Шевчук та ін. Питанню природи права ЄС та його взаємодії з українським правом присвятили свої праці К. Борчардт, С. Добрянський, М. Гнатовський, Л. Луць, М. Мендес, М. Микієвич, В. Муравйов, А. Розас, О. Шпакович та ін.

Активізація інтеграції України в європейський правовий простір зумовлює необхідність вибору оптимальних форм національної імплементації міжнародних договорів для України. Адже від механізму національної імплементації залежить дієвість положень чинних міжнародних договорів на території України. На думку Є. Кубко, «правову систему України слід розглядати під кутом міжнародно-правових тенденцій і стандартів, які чітко відображаються в сучасній юридичній практиці»¹.

У науці обґрунтовується позиція про існування обов'язку «узгоджувати норми внутрішнього та міжнародного права, виконуючи загально-визнаний принцип міжнародного права *pacta sunt servanda*»². Практика

¹ Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України / за ред. Є. Б. Кубка. – К. : Юрид. практика, 2013. – С. 62.

² Раскалей М. Імплементація як засіб узгодження норм міжнародного та внутрішньодержавного права України / М. Раскалей // Віче. – 2010. – № 24. – С. 12.

європейських держав може слугувати джерелом інформації для удосконалення форм національної імплементації міжнародних договорів. Як слушно зазначає Р. Давід, «не тільки законодавець має можливість використовувати порівняльне право для вдосконалення національного права. Така ж можливість відкрита для правової доктрини та судової практики»¹. Для вироблення пропозицій щодо використання форм національної імплементації Україною потрібно з'ясувати форми національної імплементації міжнародних договорів, які використовує Україна, та окреслити проблемні моменти, пов'язані з їх застосуванням.

Зі здобуттям незалежності України та активізацією міжнародних відносин вироблення ефективного механізму національної імплементації набуло актуальності і знайшло відображення в нормативно-правових актах. Розділ X «Міжнародні відносини» Декларації про державний суверенітет України від 1990 р. встановив «пріоритет загальноvizначаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права»².

Питання механізму національної імплементації частково врегульовано і в Конституції України. Згідно з частиною 1 статті 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України»³. Частина 2 статті 9 Конституції України закріплює положення, за яким «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України»⁴. При цьому стаття 18 Конституції України передбачає, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноvizначаними принципами і нормами міжнародного права»⁵.

¹ Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жофре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 1999. – С. 11.

² Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1990. – № 31. – Ст. 429.

³ Конституція України від 28 червня 1996: за станом на 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

⁴ Конституція України від 28 червня 1996: за станом на 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

⁵ Конституція України від 28 червня 1996: за станом на 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

Детальніше питання національної імплементації міжнародних договорів врегульовано на законодавчому рівні. Зокрема, частина 1 статті 19 Закону «Про міжнародні договори України» передбачає, що «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надає Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства»¹; а частина 2 статті 19 закріплює положення, за яким «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору»².

На думку Т. Шиба, «конституційне законодавство України у вирішенні питання про узгодження національного права з правом міжнародним використовує імплементацію у формі інкорпорації»³. З урахуванням уже наведеної в монографії класифікації форм національної імплементації міжнародних договорів, можна зробити висновок про використання Україною формальної інтеграції в національній імплементаційній правотворчості. Водночас варто зауважити, що використання формальної інтеграції супроводжується приведенням національного законодавства у відповідність до норм міжнародних договорів. Ефективність процедур приведення законодавства у відповідність до норм міжнародних договорів впливатиме на ефективність формальної інтеграції.

Аби з'ясувати напрями удосконалення формальної інтеграції, потрібно окреслити проблемні моменти використання Україною цієї форми національної імплементації. Передовсім, як видається, це **місце міжнародних договорів в ієрархії джерел права України**. Відзначимо, що в Конституції України регламентується статус не всіх міжнародних договорів, а лише тих, які потребують згоди на обов'язковість з боку

мості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

¹ Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. : за станом на 20 липня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.

² Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. : за станом на 20 липня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.

³ Шиб Т. Співвідношення міжнародного та національного права України / Т. Шиб // Віче. – 2011. – № 4. – С. 31.

Верховної Ради України¹. При цьому конституційне положення лише передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Натомість детальніше це питання регламентовано частиною 2 статті 19 Закону «Про міжнародні договори України», де встановлюється примат усіх міжнародних договорів, що набули чинності в установленому порядку, над актами законодавства України. Відсутність аналогічної конституційної норми спричинює наукові дискусії.

Як слушно зауважує Д. Третьяков, законодавча норма передбачає, що «всі без винятку міжнародні договори, а не лише ті, що отримали згоду парламенту, «інкорпорується» в національне законодавство. А це означає, що й міжнародні договори, які укладені поза межами парламентського контролю й згідно з Конституцією не є частиною національного законодавства України, повинні мати пріоритетність перед національними законами. Тобто принцип «*pacta sunt servanda*», хоча й не конституційно, але законом закріплений у правовій системі України. Цим визнано пріоритет міжнародного договору, а отже, й примат міжнародного права перед національним»².

Українські науковці здебільшого досягли згоди лише щодо того, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, «посідають нижчий щабель у цій ієрархії порівняно із самою Конституцією України»³. Щодо співвідношення міжнародних договорів із законами України думки науковців різняться. Частина з них наводить аргументи на користь того, що міжнародні договори переважають над національними законами. Наприклад, В. Євінтов дійшов висновку, що «у разі колізії норм ратифікованого договору й норм національного права перші мають вищу силу над другими й підлягають пріоритетному застосуванню, забороняється вводити в право України

¹ Мережко О. О. Співвідношення міжнародного і національного права [Електронний ресурс] / О. О. Мережко // Юридичний журнал. – 2009. – № 2. – Режим доступу : <https://www.justinian.com.ua>.

² Третьяков Д. Ієрархія законів і принцип «*pacta sunt servanda*». До питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України / Д. Третьяков // Віче. – 2008. – С. 53–57.

³ Третьяков Д. Ієрархія законів і принцип «*pacta sunt servanda*». До питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України / Д. Третьяков // Віче. – 2008. – С. 53–57.

і, відповідно, застосовувати договори, які суперечать її Конституції»¹. Такої ж позиції дотримуються С. Шевчук² та В. Паліюк³. Проте існує і протилежна думка. В. Погорілко вважає, що «міжнародні договори України, що укладаються центральними органами державної влади, не підлягають ратифікації з боку Верховної Ради України, а відтак – не є частиною національного права»⁴.

На противагу цій позиції М. Козюбра висловлює думку, що відсутність у Конституції положення про примат норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства є свідомим рішенням Верховної Ради України, оскільки така норма містилася в проекті, але була вилучена з фінального тексту⁵. На думку В. Скоморохи, відповідно до частини 2 статті 17 Закону України «Про міжнародні договори» від 22 грудня 1993 р.⁶, в тому разі, коли міжнародним договором, укладеним у формі закону, встановлено інші правила, ніж передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору України. Це не узгоджується з положеннями ст. 9 Конституції України, яка не визнає примату міжнародного права⁷.

Дискусійність у доктринальних підходах щодо примату міжнарод-

¹ Євінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини: (Коментар до ст. 9 Конституції України) / В. Євінтов // Український часопис прав людини. – 1998. – № 1. – С. 27.

² Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення в контексті сучасного українського праворозуміння / С. Шевчук // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2. – С. 100.

³ Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. П. Паліюк. – К.: Фенікс, 2004. – С. 6.

⁴ Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Юрид. думка, 2006. – Т. 1. – С. 258.

⁵ Козюбра М. Місце Європейської конвенції з прав людини у правовій системі України / М. Козюбра // Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі: матер. наук.-практ. конф. (Львів, 12–13 листопада 2004 р.). – Львів, 2004. – С. 15–21.

⁶ Слід зазначити, що Закон України «Про міжнародні договори» від 22 грудня 1993 р. втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р., проте обидва передбачають примат міжнародного права.

⁷ Скомороха В. Окремі питання імплементації норм міжнародного права і конституційна юрисдикція України / В. Скомороха // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 6–9.

них договорів в українському праві зумовлює необхідність детальнішого врегулювання цього питання на конституційному рівні.

Певні підходи із цього питання сформувався у правозастосовній практиці, а саме 19 грудня 2014 р. Пленум вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв Постанову № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» (далі – Постанова Пленуму № 13)⁸. Ця Постанова внесла кілька вагомих змін у розуміння примату норм міжнародних договорів в українському праві. Насамперед, чітко визначено місце міжнародного договору в системі джерел права України. Зокрема, пункт 2 Постанови Пленуму № 13 передбачає, що «суди при застосуванні міжнародних договорів України під час здійснення правосуддя мають враховувати, що частиною національного законодавства слід розглядати не тільки ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори України, а й ті міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано в інших формах, погоджених сторонами, наприклад, шляхом «підписання», «прийняття», «затвердження» і «приєднання»⁹.

Крім цього, в пункті 4 Постанови Пленуму № 13 зазначено: «суди повинні враховувати, що існує пріоритет міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, над національним законом та іншими актами законодавства, крім Конституції України. Тобто якщо таким міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України»¹⁰. При цьому в пункті 2 зазначено, що «під час розгляду справ, вирішуючи (долаючи) колізію між нормою міжнародного договору, який набрав чинності для України не шляхом надання згоди Верховною Радою України на його

⁸ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

⁹ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

¹⁰ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

обов'язковість у формі ратифікації, і нормою іншого акта законодавства України, слід враховувати юридичну силу акта законодавства, яким було надано згоду на обов'язковість міжнародного договору України»¹. Отже, визначено, що всі міжнародні договори є частиною національного законодавства, проте займають різні місця в ієрархії джерел права України залежно від способу вираження згоди на їх обов'язковість.

Як справедливо зазначає О. Задорожній, «в Основному законі необхідно закріпити чіткі та однозначні норми, які б врегулювали питання застосування в Україні інших джерел міжнародного права, окрім міжнародного договору, регламентували співвідношення між міжнародними договорами, загально визнаними принципами і нормами міжнародного права та національним законодавством, встановили пріоритет міжнародно-правових норм перед нормами внутрішнього права»².

Першим напрямом удосконалення формальної інтеграції може бути уточнення регулювання статусу міжнародних договорів у національній правовій системі на конституційному і/або на законодавчому рівні.

У літературі вже висловлювалися думки щодо вдосконалення конституційного регулювання статусу й характеру дії міжнародних договорів. В. Денисов та А. Мельник пропонують внести такі зміни й доповнення до статті 9 Конституції України:

1) передбачити, що абзаци перший і другий статті 9 Конституції України перетворюються відповідно на частину 1 і частину 2 пункту 1 цієї статті;

2) додати до пункту 1 статті 9 частину 3, виклавши її в такій редакції: чинні міжнародні договори України, які не потребують згоди Верховної Ради України на їх обов'язковість, так само становлять невід'ємну частину внутрішнього права України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм внутрішнього права;

3) внести до пункту 1 статті 9 частину 4, виклавши її в такій редак-

¹ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

² Задорожній О. Міжнародне право у Конституції України [Електронний ресурс] / О. Задорожній. – Режим доступу : http://espresso.tv/blogs/2015/06/15/mizhnarodne_pravo_u_konstytuciyi_ukrayiny_regulyuvannya_vidnosyn_iz_inshymy_derzhavamy_vyklyuchno_normamy_mizhnarodnogo_prava.

ції: якщо міжнародним договором України, що набув чинності у визначеному порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору, незалежно від моменту набуття чинності таким законодавчим актом¹.

Тож пропозиція В. Денисова та А. Мельника передбачає конституційне закріплення принципу примату міжнародних договорів та їх прямої дії. Оскільки в чинній редакції статті 9 Конституції України вжито поняття «частина національного законодавства України», то пропозиція В. Денисова та А. Мельника (пропонують вживати поняття «частина внутрішнього права України») може створити певні труднощі у правозастосуванні. Насамперед, варто відзначити, що поняття «право» та «законодавство» не тотожні. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9 липня 1998 р. зазначив, що «термін «законодавство», що вживається у частині третій статті 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України»².

Натомість поняття «право» розуміється ширше. Як зазначає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 р. у пункті 4.1, «одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства»³. Отже, поняття «національне законодавство» буде більш точним у контексті статті 9 Конституції України.

Варто наголосити й на тому, що підхід, який запропонували В. Денисов та А. Мельник, демонструватиме значну відкритість укра-

¹ Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстиніан, 2006. – С. 38–39.

² Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – 27 серп. – № 32. – Ст. 1209. – С. 59.

³ Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстиніан, 2006. – 627 с.

їнської правової системи до міжнародного права. Варто додати, що таку відкритість демонструють не всі європейські держави. З аналізу конституційної практики європейських держав випливає, що лише деякі держави, такі як Андорра, Азербайджан, Вірменія, Іспанія, Нідерланди, передбачають, що всі міжнародні договори стають частиною національної правової системи. Значно більше європейських держав, а саме Албанія, Болгарія, Греція, Литва, Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Хорватія, Чехія, вказують, що лише ратифіковані (погоджені парламентом) міжнародні договори стають частиною національної правової системи. Тобто домінує все-таки позиція, що міжвідомчі міжнародні договори не стають частиною національної правової системи. При цьому варто мати на увазі, що види договорів, які підлягають ратифікації, відрізняються в європейських державах.

Більш однозначною є позиція щодо примату міжнародних договорів, зокрема, більшість держав, які розглядають міжнародний договір як частину національної правової системи, проголошують його примат. До таких держав належать: Албанія, Азербайджан, Андорра, Вірменія, Греція, Грузія, Естонія, Казахстан, Кіпр, Македонія, Нідерланди, Польща, Словаччина, Хорватія, Чехія, Чорногорія та ін. При цьому деякі держави (наприклад, Польща, Словаччина) створюють певні умови для примату міжнародних договорів.

Отже, імплементаційна практика європейських держав демонструє різні підходи до статусу міжнародних договорів у національній правовій системі. Такі підходи зумовлені особливостями історичного розвитку, типом правової системи, участю в міждержавних об'єднаннях та іншими факторами.

Варто зазначити, що Україна активізувала процес європейської інтеграції, метою якого декларується вступ до Європейського Союзу. Тому «відкритість» до сприйняття норм міжнародних договорів може пришвидшити рух України в напрямку до інтеграції в Європейський Союз, проте така відкритість повинна мати певні межі. І такими межами можуть слугувати норми Конституції України. Відзначимо, що Україна за типом правової системи належить до романо-германських держав, де нормативно-правовий акт є основним джерелом права. Відповідно, у національній імплементації міжнародних договорів визначальними будуть правотворчі засоби. Натомість правозастосовні та правотлумачні засоби виконуватимуть допоміжну роль.

Тому видається необхідним саме за допомогою правотворчих засобів регламентувати статус міжнародних договорів. З огляду на вищенаведений концептуальний підхід до національної імплементації міжнародних договорів, можна запропонувати такі напрями удосконалення формальної інтеграції: 1) внесення змін до статті 9 Конституції України; 2) внесення змін до статті 19 Закону «Про міжнародні договори України» та 3) прийняття спеціального імплементаційного закону щодо кожного міжнародного договору.

Статтю 9 Конституції України пропонуємо викласти в такій редакції:

«Стаття 9.

1. Чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства України.

2. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Якщо міжнародним договором України, що набув чинності у визначеному порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору, незалежно від моменту набуття чинності таким законодавчим актом. У випадку виникнення суперечностей між нормами чинних міжнародних договорів переважають норми міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надає Верховна Рада України».

Запропонована нова редакція статті 9 Конституції України чіткіше, ніж чинна редакція, забезпечує примат норм міжнародних договорів, над законами України. Передовсім, усі чинні міжнародні договори стають частиною національного законодавства України. На відміну від чинної редакції статті 9 Конституції України, запропонована редакція передбачає, що і міжвідомчі міжнародні договори, тобто ті, які не погоджуються Верховною Радою України, стають частиною національного законодавства України. Така зміна важлива, оскільки чітко регламентує статус міжнародних договорів, для яких не передбачено згоди на обов'язковість Верховної Ради України, у національній правовій системі і може слугувати певною гарантією їх виконання. Запропонована частина 2 статті 9 Конституції України регламентує статус міжнародних договорів в ієрархії джерел права України. На найвищому щаблі в ієрархії джерел права знаходиться Конституція України, далі йдуть міжнародні договори, а вже потім – закони України. При цьому про-

понується вибудувати певну ієрархію серед міжнародних договорів: міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України, переважатимуть над рештою міжнародних договорів. З огляду на те, що Верховна Рада України є органом представницької демократії і приймає нормативно-правові акти, які мають найвищу юридичну силу, таке розмежування видається доцільним та розумним. Таке положення стимулюватиме суб'єктів, відповідальних за укладення міжнародних договорів, враховувати положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України.

Важливо зауважити, що норми Конституції України повинні переважати над нормами міжнародних договорів, оскільки найчастіше на конституційному рівні прописуються підходи держави до моральних питань (наприклад, дозвіл абортів, заборона одностатевих шлюбів тощо). Своєю чергою, міжнародна імплементація міжнародних договорів може призвести до досить широкого тлумачення норми міжнародного договору, наприклад, прийняття Європейським судом з прав людини рішень, у яких розширювально тлумачаться положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Очевидно, що таке розширювальне тлумачення норми міжнародного договору може суперечити нормам Конституції України. У такому випадку конституційна норма може зупинити дію відповідного розширювального тлумачення.

Запропоновані зміни до статті 9 Конституції України може бути важко втілити в життя у зв'язку з процедурою внесення змін до Конституції України. Стаття 9 Конституції України, до якої пропонуються зміни, належить до Розділу I Конституції України. А за статтею 156 Конституції України «законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України». Варто зауважити, що з моменту прийняття Конституції України зміни до неї ще жодного разу не вносилися шляхом затвердження на референдумі. Отже, внесення змін до статті 9 Конституції України може бути тривалим і політично складним процесом.

З огляду на складну процедуру конституційних змін, можна запропонувати альтернативний підхід – внести зміни до Закону «Про міжнародні договори України». Так, Закон «Про міжнародні договори України» точніше, ніж Конституція України, регламентує статус і характер дії міжнародних договорів в українській правовій системі. Проте видається проблемою невизначеність статусу міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких не надається Верховною Радою України, оскільки відсутня вказівка, що ці міжнародні договори становлять частину національного законодавства, проте вони матимуть примат над законодавством України.

Цю проблему можна було б усунути, виклавши частину 1 статті 19 Закону «Про міжнародні договори України» в такій редакції: «чинні міжнародні договори України є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Така законодавча зміна регламентувала б статус міжвідомчих міжнародних договорів та забезпечила б їм пряму дію.

Перевагою внесення змін до статті 19 Закону «Про міжнародні договори України» є простіша процедура внесення змін, порівняно з Конституцією України. Водночас значним недоліком внесення змін до цієї статті 19 є той факт, що Закон «Про міжнародні договори України» має такий самий статус, як й інші закони України. Відповідно, положення пізніше прийнятих законів можуть розглядатись як такі, що мають перевагу над положеннями Закону «Про міжнародні договори України», у разі виникнення колізії. Водочас застосування підходу *lex specialis*, за яким переважатиме спеціальний закон над загальним, може призвести до того, що все-таки положення Закону «Про міжнародні договори України» переважатимуть. В будь-якому випадку залишається можливість двозначного тлумачення.

Ще одним підходом може бути прийняття спеціального Закону України, який стосувався б імплементації певного міжнародного договору¹. Наприклад, в Україні діє Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23 лютого 2006 р. Як зазначено у преамбулі, «цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення

¹ Petrov R. Constitutional challenges for the implementation of association agreements between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia / Roman Petrov // European Public Law (Kluwer International). – 2015. – № 21. – P. 241–254.

Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України». Тобто згаданий Закон спрямований на імплементацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї.

У літературі обґрунтовується необхідність прийняття спеціальних законів щодо інших міжнародних договорів. Наприклад, Л. Зіняк наголошує на важливості «прийняття спеціального закону, що регламентує специфіку міжнародного військового співробітництва України з іноземними державами і міжнародними організаціями та систематизує основні принципи і норми міжнародних актів у цій сфері, а також інших нормативних актів, які визначають головні тенденції розвитку національного законодавства з огляду на міжнародні зобов'язання нашої держави»¹.

Прийняття спеціальних законів України має той же недолік, що і внесення змін до Закону «Про міжнародні договори України», а саме, положення пізніше прийнятих законів можуть переважати над положеннями таких спеціальних законів у разі виникнення колізії. Окрім цього, це було б казуальним вирішенням питання статусу й характеру дії міжнародних договорів у національній правовій системі і могло б потенційно призвести до неоднакової практики застосування норм різних міжнародних договорів. Також така практика може свідчити про те, що частина міжнародних договорів має більшу вагу, ніж решта, оскільки для їх імплементації приймається спеціальний закон України.

Підсумовуючи відзначимо, що удосконалення формальної інтеграції шляхом уточнення статусу міжнародних договорів у статті 9 Конституції України видається оптимальним напрямом, у порівнянні з внесенням змін до Закону «Про міжнародні договори України» та прийняттям спеціального закону щодо окремих міжнародних договорів. Проте реалізація цієї пропозиції може бути тривалою і складною.

Висвітливши європейський досвід використання форм національного імплементаційного правотлумачення, можна сформулювати про-

¹ Зіняк Л. В. Міжнародно-правові засади військового співробітництва України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Л. В. Зіняк ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – С. 12.

позиції щодо удосконалення цих форм в Україні. Однак насамперед потрібно з'ясувати, які форми національного імплементаційного правотлумачення використовує Україна.

Згідно зі статтею 13 Закону «Про Конституційний Суд України», цей орган дає висновки про відповідність Конституції чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їхню обов'язковість¹. Отже, може йти мова про використання в Україні такої форми, як **тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, на предмет їх конституційності**.

У статті 87–88 Закону «Про Конституційний Суд України» деталізовано порядок дачі такого висновку, а саме, «питання щодо конституційності чинного міжнародного договору розглядається Конституційним Судом України за конституційним поданням Президента України, Кабінету Міністрів України. У разі дачі висновків про невідповідність міжнародного договору Конституції України Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує також питання щодо неконституційності цього договору чи його окремих частин»². Стаття 88 цього Закону встановлює, що «питання щодо конституційності міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, розглядаються Конституційним Судом України за конституційним поданням Президента України, Кабінету Міністрів України до прийняття Верховною Радою України відповідного закону. Відкриття конституційного провадження у цих справах зупиняє розгляд Верховною Радою України питання щодо надання згоди на їх обов'язковість»³. Отже, Закон «Про Конституційний Суд України» встановлює і попередній, і наступний конституційний контроль відповідності норм міжнародних договорів Конституції України.

Також Закон «Про Конституційний Суд України» регламентує питання розгляду справ щодо конституційності правових актів про набуття міжнародними договорами чинності для України. У статті 89 цього Закону відзначається, що «питання щодо конституційності пра-

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014.– № 49. – Ст. 2056.

² Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014.– № 49. – Ст. 2056.

³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014.– № 49. – Ст. 2056.

вових актів Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України про набрання міжнародними договорами чинності для України розглядаються Конституційним Судом України відповідно до пункту 1 статті 13 за конституційними поданнями суб'єктів, визначених у статті 40 цього Закону. Під час розгляду справи щодо конституційності правового акта, зазначеного у частині першій цієї статті, Конституційний Суд України одночасно дає висновок щодо конституційності міжнародного договору України, що набрав чинності за цим правовим актом»¹. Тобто на рівні закону передбачено можливість, що правовий акт про набуття міжнародними договорами чинності для України буде неконституційним, а міжнародний договір – конституційним.

Конституційний Суд України неодноразово давав висновки щодо конституційності міжнародних договорів, наприклад, висновок № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут)².

Як зауважує Д. Терлецький, «контроль конституційності міжнародних договорів України залежно від часу здійснення має дві форми: попередній конституційний контроль та наступний конституційний контроль»³. Як зауважувалося вище, Конституційний Суд здійснює контроль за конституційністю міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України, а також за конституційністю чинних міжнародних договорів. У науковій доктрині існують різні погляди щодо функцій Конституційного Суду України. Як зазначає Н. Сергієнко, фактично Конституційний Суд України виконує більше функцій, а саме, «особливістю конституційної юрисдикції України є здійснення Конституційним Судом України функції контролю конституційності

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

² Висновок № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

³ Терлецький Д. До питання конституційної імплементації міжнародних договорів / Д. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 173.

договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, а також чинних міжнародних договорів України. Функція контролю конвенційності національних законів та функція контролю відповідності національних законів міжнародним договорам України фактично здійснюються Конституційним Судом України, проте остаточного законодавчого закріплення не набули»¹. На думку О. Соловйова, «КСУ не уповноважений визначати відповідність законів України приписам Конвенції, а висловлене в літературі припущення стосовно здійснення такого повноваження «де-факто» видається щонайменше передчасним»².

Юридичним наслідком попереднього конституційного контролю може бути нездійснення ратифікації міжнародного договору. Наприклад, Україна підписала 20 січня 2000 р. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Проте 11 липня 2001 р. Конституційний Суд України дав висновок № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут), де зазначив, що «Римський статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 року, який вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції»³.

Такий висновок Конституційного Суду України призвів до неможливості ратифікації Римського статуту Верховною Радою України до прийняття Конституційним Судом України іншого висновку з цього питання або внесення змін до Конституції України. Саме тому 4 лютого 2015 р.

¹ Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Сергієнко Наталія Миколаївна. – К., 2004. – С. 6.

² Соловйов О. В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Соловйов Олексій Володимирович. – Львів : [Б. в.], 2011. – С. 11.

³ Висновок № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

Верховна Рада України прийняла Постанову № 145-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»¹. Також Проект Закону України про внесення змін до статті 124 Конституції України (щодо визнання положень Римського статуту) реєстр. № 1788 від 16 січня 2015 р. передбачає внесення змін до Конституції України для уможливлення ратифікації Римського статуту.

Окрім тлумачення норм міжнародних договорів на предмет відповідності Конституції України, Конституційний Суд України використовує також інші форми національного імплементаційного правотлумачення. Так, у мотивувальній частині своїх рішень Конституційний Суд України посилається на норми міжнародних договорів. На думку Т. Слінько, «Конституційний Суд України при формулюванні своїх правових позицій у пошуках додаткових аргументів звертається як безпосередньо до Конвенції, так і до практики Європейського суду з прав людини, і таким чином стає свого роду провідником міжнародних принципів і норм в царині прав людини на національний ґрунт... Конституційний Суд України посилається не лише на Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини, але й на інші міжнародні договори, які ратифіковані Україною, так і на міжнародні договори, не ратифіковані Україною або які мають рекомендаційний характер»².

Можна навести кілька прикладів рішень Конституційного Суду України, де є посилання на норму міжнародного договору. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 р. у справі про призначення судом більш м'якого покарання зазначає, що «вимога додержувати справедливості при застосуванні кримінального покарання закріплена і в міжнародних документах з прав людини, зокрема у

¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації»: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 12. – Ст. 77.

² Слінько Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України / Т. М. Слінько // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 597.

статті 10 Загальної декларації прав людини 1948 року (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року), статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Зазначені міжнародні акти, згідно з частиною першою статті 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України. Це кореспондується з рекомендаціями, які містяться в пунктах 2.1, 2.2, 2.3, прийнятих Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 р. Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила). Ці правила застосовуються до всіх осіб, щодо яких здійснюється судове переслідування, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, місця народження чи іншого статусу (пункт 2.2). Поряд з іншими обставинами мають бути враховані, зокрема, характер і ступінь тяжкості правопорушення, дані про особу правопорушника, а також інтереси захисту суспільства тощо (пункт 2.3)»¹.

У рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. у справі про соціальні гарантії громадян зазначається: «Принципи соціальної держави втілено також у ратифікованих Україною міжнародних актах: Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, згідно зі ст. 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо»².

На думку Т. Слінько, так, «посилаючись на рішення Європейського суду, орган конституційного контролю надає більший авторитет своїй правовій позиції та одночасно показує узгодженість правових позицій органів правосуддя національної та міжнародних правових систем.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – 26 листоп. – № 45. – Ст. 2975. – С. 41.

² Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – 27 лип. – № 52. – Ст. 2132. – С. 138.

Конституційний Суд України застосовує рішення Європейського суду з прав людини та правові позиції, що в них містяться, насамперед для підтвердження власних правових позицій і як засіб конкретизації положень національного законодавства в галузі захисту та забезпечення прав і свобод людини»¹.

Отже, можна зробити висновок про використання Конституційним Судом України не лише тлумачення норм міжнародних договорів на предмет відповідності Конституції України, а і **тлумачення норм національного права з урахуванням норм міжнародних договорів та тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування в національній правовій системі**. Останні дві форми національного імплементаційного правотлумачення використовуються також й судами загальної юрисдикції².

Вагому роль Конституційного Суду України можна продемонструвати на прикладі імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. Хартію вперше ратифікувала Верховна Рада України 24 грудня 1999 р., проте ратифікаційний Закон було скасовано Конституційним Судом України з огляду на його неконституційність³. Вдруге Хартію було ратифіковано Законом України № 802-IV від 15 травня 2003 р. Отож, рішенням Конституційного Суду України можна «заблокувати» дію міжнародного договору в національній правовій системі.

Як зазначає В. Скомороха, «зрозуміло, що в разі давання Конституційним Судом висновку про невідповідність зазначених міжнародних договорів Конституції України, вони, відповідно, втрачають обов'язковість для України»⁴. Як видається, міжнародний договір втра-

¹ Слїнько Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України / Т. М. Слїнько // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 600.

² Філатов В. М. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві / В. М. Філатов, С. А. Солоткий // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 7 (47). – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/17FD5FDA6A1686CAC2256EF30046B659?OpenDocument>.

³ Рішення Конституційного суду № 9-рп/2000 від 12 липня 2000 р. (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) // Офіційний вісник України. – 2000. – 4 серп. – № 29. – Ст. 1232. – С. 195.

⁴ Скомороха В. Практика Конституційного Суду України як засіб імплементації європейських стандартів прав і свобод людини в Україні / В. Скомороха // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 5. – С. 75.

тять свою обов'язковість як джерело національного права, проте залишатиметься обов'язковим для України на міжнародному рівні. Тобто **визнання невідповідності норм міжнародних договорів Конституції України може спричинити «блокування» дії такої норми міжнародного договору на національному рівні та до міжнародно-правової відповідальності України на міжнародному рівні.**

Потенційно можуть існувати текстуальні розбіжності міжнародних договорів України та Конституції України. На думку авторів Науково-практичного коментарю Конституції України, «на цей випадок Конституція не має прямої відповіді, тому що ця проблема є міжнародно-правовою і її вирішення міститься в частині 1 статті 46 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, що «держави не вправі посилатися на ту обставину, що їй згода на обов'язковість для неї міжнародного договору була виражена з порушенням того чи іншого положення її внутрішнього права, що стосується компетенції укладати договори, як на підставу недійсності її згоди, якщо тільки таке порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення». При цьому порушення норми внутрішнього права особливо важливого значення повинно бути надзвичайно серйозним і ставити під сумнів сам факт дотримання конституційного ладу держави, внаслідок чого було спотворено її міжнародно-правову позицію щодо укладання цього договору. В іншому випадку договір буде визнано чинним і виникне питання про його виконання»¹.

З'ясувавши форми національного імплементаційного правотлумачення, які використовує Україна, та практику їх використання, можна зробити висновок, що проблемним є **«блокування» дії міжнародного договору на національному рівні.** Тому варто уточнити підходи до конституційного контролю за міжнародними договорами.

Для уникнення вищезгаданої проблеми деякі європейські держави у своїх конституціях (Туреччина (стаття 90 Конституції), Нідерланди (стаття 120 Конституції)) забороняють конституційний контроль чинних міжнародних договорів². Проте багато європейських держав

¹ Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій, В. М. Литвин, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – С. 174.

² Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М.: Инфотропик Медиа, 2010. – С. 298–299.

запровадило судовий контроль конституційності чинних міжнародних договорів (наприклад, Болгарія, Чехія, Німеччина). Деякі європейські держави запровадили підхід, за яким суди використовують принцип «дружнього тлумачення» міжнародних договорів та національного права, наприклад, такий підхід функціонує в Німеччині, Польщі¹. Відповідно, європейська практика не має універсального підходу для використання тлумачення норм міжнародних договорів на предмет відповідності конституції.

Європейський підхід щодо «дружнього тлумачення» норм міжнародних договорів, зокрема на предмет конституційності, видається найбільш придатним для удосконалення конституційного контролю в Україні з огляду на таке. По-перше, такий підхід є достатньо гнучким та дозволяє визнати положення міжнародних договорів неконституційними у випадку істотних відмінностей від норм Конституції. По-друге, такий підхід стимулюватиме Конституційний Суд України до знаходження узгодженості між нормами міжнародних договорів та нормами Конституції України. Тому доречно закріпити у статті 151 Конституції України положення про те, що «висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, даються з врахуванням принципу максимального узгодження норм міжнародних договорів та норм Конституції України». Застосування цього принципу мало б спрямовувати Конституційний Суд України на пошук узгодженого тлумачення норм Конституції України та норм міжнародних договорів та могло б привести до зменшення висновків щодо неконституційності міжнародних договорів.

У літературі висловлюється і пропозиція щодо удосконалення тлумачення норм міжнародних договорів, згоду на які надано державою, для їх застосування в національній правовій системі. Йдеться про пропозицію «законодавчого наділення єдиного органу конституційної юрисдикції повноваженнями з тлумачення норм міжнародних договорів, включених до системи національного законодавства. Таке нововведення значно посприяло би формуванню єдиної практики застосування національними судами міжнародних договорів, включених до складу національного законодавства. Поки що Конституційний Суд України

¹ Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – P. 13.

здійснює так зване правозастосовне тлумачення, коли міжнародно-договірні норми інтерпретуються для конкретного випадку, тобто в цьому сенсі – казуальне тлумачення»¹.

Такий підхід, безперечно, має право на існування, проте тоді Конституційний Суд України мав би враховувати міжнародну практику правозастосування та правотлумачення норм міжнародних договорів. Інакше, без урахування міжнародної практики, Конституційний Суд України може створити власне розуміння норм міжнародних договорів, що може й не узгоджуватися з міжнародною практикою. Тому такий підхід полягає в уповноваженні Конституційного Суду України на тлумачення норм міжнародних договорів з обов'язковим врахуванням міжнародної імплементаційної практики, що сприятиме уніфікації правозастосовної практики. З іншого боку, така пропозиція унеможливила б самостійне тлумачення норм міжнародних договорів іншими судами (наприклад, вищими спеціалізованими судами України). Тому пропозиція щодо наділення Конституційного Суду України повноваженням тлумачити норми міжнародних договорів, включених до системи національного законодавства, видається не до кінця збалансованою.

Видається слушним встановити, які форми національного імплементаційного правозастосування використовує Україна, та сформулювати пропозицію щодо їх удосконалення. У національному імплементаційному правозастосуванні України можна відзначити тенденцію до поступового переходу від непрямого застосування до прямого застосування, проте цей процес відбувається повільно. Д. Терлецький відзначає, що «застосування судами загальної юрисдикції міжнародних договорів при здійсненні судочинства зводиться, зрештою, до поодиноких рішень. Їх аналіз свідчить про неузгоджений та суперечливий характер застосування міжнародно-договірних норм. Нерідко суди, вирішуючи справу, ігнорують при цьому наявні міжнародно-правові норми, що підлягають застосуванню. Так, у листопаді 2002 р. Судова палата у господарських справах Верховного Суду України скасувала постанову Вищого господарського суду України через незастосування судом касаційної інстанції при визначенні юридичного статусу військової частини Міністерства оборони Російської Федерації ратифікованої

¹ Терлецький Д. С. Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції та міжнародне право / Д. С. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 61. – С. 91.

Законом України від 24 березня 1998 р. № 547-XIV Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., що визначає статус Чорноморського флоту Російської Федерації на території України¹.

Незастосування або неправильне застосування норм міжнародних договорів судами України пояснюється низкою причин. В. Паліюк вказує на наявність об'єктивних та суб'єктивних причин такої ситуації. До об'єктивних він відносить «незначну кількістю офіційно опублікованих аутентичних перекладів рішень Євросуду не лише проти України, а й в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, недосконалість чинного законодавства»². До суб'єктивних чинників відносить звичку суддів³, рівень правової культури, позитивістські погляди⁴ та інші причини. В. Паліюк звертає увагу на те, що трапляються публікації про відсутність у судів загальної юрисдикції України професійного обов'язку в застосуванні норм міжнародних договорів, зокрема положень Конвенції та практики Євросуду. Так, суддя Верховного Суду України Б. М. Пошва наголошує, що: ні в чинному Законі України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій» (ст. 54 «Права і обов'язки суддів»), ні в аналогічній нормі попереднього закону, ні у ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не передбачено обов'язку судді (а не права) при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Євросуду (зокрема у рішеннях щодо України), як це визначено ст. 46 Конвенції та Законом України від 17 липня 1997 р. «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року,

¹ Терлецький Д. С. Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції та міжнародне право / Д. С. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 61. – С. 87.

² Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України міжнародних договорів про права людини [Електронний ресурс] / В. П. Паліюк // Європейські студії і право. – 2013. – № 1. – С. 36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esp_2013_1_7.pdf.

³ Шевчук П. Поспішайте повільно, або чи є можливість скористатися правом звернення до міжнародних судів / П. Шевчук // Голос України. – 1997. – № 159. – С. 9.

⁴ Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України міжнародних договорів про права людини [Електронний ресурс] / В. П. Паліюк // Європейські студії і право. – 2013. – № 1. – С. 36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esp_2013_1_7.pdf.

Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції»¹. Отже, існує комплекс чинників, що зумовлюють незабезпечення національними судами України нормам міжнародних договорів прямої дії.

У літературі зазначається, що «практика застосування судами України міжнародного права, яка є індикатором його ефективності в національному правовому просторі, перебуває на стадії формування; їй властивий суперечливий, іноді діаметрально протилежний, підхід до вирішення аналогічних питань. Наявність юридичних умов безпосереднього застосування міжнародних договорів лише частково встановлюється в судових рішеннях: самовиконуваність міжнародно-договірних норм; офіційне оприлюднення міжнародних договорів не розглядається. Однозначно чітко судами дотримується лише одна умова. Йдеться про наявність згоди Верховної Ради України на обов'язковість міжнародного договору, незалежно від того, чи була вона виражена у формі постанови або закону, тобто суди пропонують власний варіант практичного вирішення таких питань, як визначення правового становища міжнародних договорів, укладених незалежною Україною до набуття чинності Основним Законом. Дотримуючись презумпції континуїтету та доброзичливого ставлення до міжнародного права, вони застосовують міжнародні договори колишнього СРСР, при цьому виходять з припущення про належність останніх до нормативної системи країни, доки не буде доведене протилежне»².

Чинне формулювання статті 9 Конституції України не містить чіткої вказівки щодо характеру дії норм міжнародних договорів. Відповідно, можливі різні тлумачення, зокрема, інтерпретуючи статтю 9 Конституції України, два колишні судді Конституційного Суду України дійшли абсолютно протилежних висновків. П. Мартиненко вважає, що «Конституція України виходить з утвердження органічної єдності («монізму») міжнародного й національного права України. Як наслідок, конституційна система й правовий порядок в Україні вперше набули характеру «відкритості» щодо прямої дії норм міжнародного права,

¹ Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України міжнародних договорів про права людини [Електронний ресурс] / В. П. Паліюк // Європейські студії і право. – 2013. – № 1. – С. 38. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esp_2013_1_7.pdf

² Терлецький Д. С. Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції та міжнародне право / Д. С. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 61. – С. 88–89.

зокрема чинного міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, у внутрішньодержавних відносинах України»¹. На думку іншого судді Конституційного Суду України М. Савенка, стаття 9 Конституції України щодо дії міжнародного права в державі свідчить про «самостійність систем міжнародного й національного права, тобто ця норма виходить із теорії дуалізму в їх співвідношенні. Для застосування в Україні міжнародні договори, норми, принципи та інші елементи міжнародного права мають бути в установленому порядку імплементаваними у внутрішнє право»².

На думку П. Рабіновича та Н. Раданович, ті міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України у вигляді ратифікації або приєднання, стають джерелами національного права, а ті міжнародні договори, які не проходять процедури одержання такої згоди, відповідно, джерелами національного права не стають³. Також варто погодитись з позицією В. Скоморохи, що «особливістю норм чинних міжнародних договорів, які стали частиною національного законодавства України, виходячи із сенсу частини 1 статті 9 Конституції України, є те, що, ставши частиною національного законодавства України, відповідна норма договору не трансформується в нову національну норму України, а реалізується самостійно»⁴.

Незважаючи на двозначність доктринального розуміння конституційного положення, як слушно зауважує Ф. Цесарський, під час розгляду справ у судах сторони повинні мати право посилатися на них для захисту своїх прав, а суди зобов'язані брати їх до уваги. Суд, своєю чергою, вправі посилатися на відповідну конвенцію, якщо закон чи інший нормативний акт не відповідає їй або якщо норма, що міститься в ній, є точніше або чіткіше визначена порівняно з національним

¹ Мартиненко П. Місце і роль Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в конституційно-правовому механізмі України / П. Мартиненко // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 64.

² Савенко М. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 75.

³ Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – С. 56.

⁴ Скомороха В. Окремі питання імплементації норм міжнародного права і конституційна юрисдикція України / В. Скомороха // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 8.

законодавством»¹. На думку В. Тація та Ю. Грошевого, для правозастосування в Україні характерні невідповідності між чинними законами та міжнародними договорами².

Визнаючи необхідність забезпечення можливості прямої дії норм міжнародних договорів у правозастосовній практиці, було зроблено спробу конкретизувати конституційну норму. Пленум Верховного Суду України 1 листопада 1996 р. прийняв Постанову № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»³. Ця Постанова містить рекомендації неприпустимості застосування міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, неприпустимості застосування національного закону, який регулює правовідносини по-іншому, ніж норми міжнародного договору, та застосування судами лише міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. На думку Д. Терлецького, Верховний Суд України «вказав на єдиний колізійний принцип – *lex superior derogat legi inferiori*, що підлягає застосуванню у випадку колізії між національно-правовими та міжнародно-договірними нормами. Проте разом із цим Пленум Верховного Суду України фактично встановив ще одну, певно, найбільш принципову умову застосування міжнародних договорів у національному правовому просторі – наявність колізії у формі суперечності. Запропонована модель: «встановлення суперечності – застосування міжнародних договорів» – не дозволяє повною мірою реалізувати їх регулятивний потенціал та за будь-яких умов не сприяє сприйняттю міжнародних договорів як складової національного законодавства України»⁴.

Більш докладно питання співвідношення міжнародного і націо-

¹ Цесарський Ф. А. Співвідношення норм національного трудового права й міжнародно-правових актів у регулюванні інституту трудового договору / Ф. А. Цесарський // Проблеми законності. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 105.

² Тацій В. Я. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національні і процесуальні процедури (До 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основних свобод) / В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 4 (19). – С. 7.

³ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1996. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

⁴ Терлецький Д. С. Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції та міжнародне право / Д. С. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 61. – С. 86–87.

нального права в Україні розкрито в Постанові Пленуму № 13¹. У пункті 8 Постанови Пленуму № 13 зазначено, що «за наявності аналогічних норм національного законодавства, що регулюють спірні правовідносини, [суди] при вирішенні справ по суті застосовують не норми міжнародного договору України, а національне законодавство (наприклад, при розгляді справ про захист авторського права і (або) суміжних прав; при розгляді спорів про захист гідності, честі та ділової репутації за участю засобів масової інформації). При цьому не є зайвим посилання на наявність аналогічних норм міжнародного права»². Пункт 14 Постанови Пленуму № 13 передбачає, що «суди при здійсненні правосуддя можуть застосовувати норми міжнародних договорів безпосередньо як частину законодавства України, якщо вжиття відповідних заходів належить до компетенції суду або якщо вони сформульовані в міжнародному договорі як норми прямої дії... Як норми прямої дії підлягають застосуванню судом, зокрема, норми міжнародних договорів України, які закріплюють права людини та основоположні свободи»³. Відсутність визначення або ознак норми прямої дії, а лише наведення одиничного прикладу (закріплення прав і свобод людини) може спричинити неоднаковість судової практики в частині застосування норм міжнародних договорів. Більше того, у Постанові Пленуму № 13 деталізовано, що, «застосовуючи міжнародні договори України під час здійснення правосуддя, суди повинні враховувати, що при тлумаченні міжнародного договору застосовуються правила статей 31, 32, 33 Віденської конвенції»⁴. Окрім цього, під час тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних

¹ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

² Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

³ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

⁴ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

свобод 1950 р. (зі змінами) «застосування судами цієї Конвенції має здійснюватись з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини не тільки щодо України, а й щодо інших держав»¹.

Незважаючи на свою революційність, Постанова Пленуму № 13 породила безліч питань. Наприклад, невідомо, чи інші вищі спеціалізовані суди (Вищий господарський суд та Вищий адміністративний суд) та Верховний Суд України займуть таку ж позицію, як Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Постанова пленуму вищих спеціалізованих судів України слугують орієнтиром для судової системи, проте не обов'язкові для застосування органами державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно, постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду не є оптимальним інструментом для деталізації механізму імплементації міжнародних договорів. Варто зазначити й те, що деякі положення Постанови Пленуму № 13 можуть спричинити істотні організаційні труднощі в їх реалізації. Це, наприклад, можливі різночитання між офіційним перекладом тексту міжнародного договору та текстом міжнародного договору офіційною мовою, складність моніторингу міжнародної правозастосовної практики, яка створюється іноземними мовами та постійно оновлюється тощо. Причиною такої ситуації, на думку Ю. Барабаша, є відсутність чіткої конституційної політики з питань імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему².

Проаналізувавши положення законодавства України та судової практики, можна зробити висновок, що пряме застосування використовується у випадку забезпечення нормам міжнародного договору прямої дії, а непряме застосування – в протилежному випадку. Отже, висновуємо, що Україна використовує такі форми національного імплементаційного правозастосування: пряме застосування та непряме застосування. Втім, виявлено, що проблемним моментом у використанні форм національного імплементаційного правозастосування є невизначеність характеру дії міжнародного договору на конституційному рівні.

¹ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

² Барабаш Ю. Г. Конституційна політика України у сфері імплементації міжнародних стандартів прав людини / Ю. Г. Барабаш // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – Вип. 100. – С. 52.

Для формулювання пропозицій щодо вирішення вищевказаної проблеми варто звернути увагу на європейський досвід з цього питання. Так, забезпечення можливості прямої дії нормам міжнародних договорів на конституційному рівні трапляється нечасто, а точніше, відповідні норми містяться лише в конституціях таких держав, як Албанія, Казахстан, Ліхтенштейн, Португалія, Сербія, Словенія. Деякі держави регламентують це питання на законодавчому рівні (наприклад, Білорусь). Питання прямої дії міжнародних договорів, які не підлягають ратифікації, неодноразово було предметом розгляду судами та іншими державними органами в європейських державах. Державна рада Франції у липні 1965 р. ухвалила рішення, що договори у спрощеній формі не підлягають застосуванню судами¹. Це питання розглядалося і міжнародними судовими інстанціями. Зокрема, у консультативному рішенні щодо юрисдикції судів Данцига Постійна палата міжнародного правосуддя 1928 р. зазначила, що «відповідно до усталеного принципу міжнародного права міжвідомчі договори, які є міжнародними договорами, не можуть самі по собі безпосередньо створювати права й обов'язки для приватних осіб»².

На основі європейського досвіду вважаємо за доцільне внести зміни до статті 9 Конституції України для уточнення характеру дії міжнародних договорів. Пропонуємо доповнити статтю 9 Конституції України положенням про те, що «чинні міжнародні договори України застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Разом із запропонованими у попередніх розділах змінами до статті 9 Конституції України таке положення забезпечило б пряму дію та чіткий статус для норм чинних міжнародних договорів. Окрім цього, як було з'ясовано під час дослідження напрямів удосконалення формальної інтеграції в Україні, внесення змін до Закону «Про міжнародні договори України» та прийняття спеціальних законів, які стосувалися б імплементації лише певного міжнародного договору, не

¹ Лукашук И. И. Современное право международных договоров : в 2 т. Т. 2. Действие международных договоров / Игорь Иванович Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 40.

² Jurisdiction of the Courts of Danzig (Pecuniary Claims of Danzig Railway Officials who have Passed into the Polish Service, against the Polish Railways Administration), Advisory Opinion, (1928) PCIJ Series B no 15, ICGJ 282 (PCIJ 1928), 3rd March 192 [Електронний ресурс] // World Courts. International Case Law Database. – Режим доступу : http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.03.03_danzig.html.

видаються оптимальними варіантами для закріплення прямої дії норм міжнародних договорів.

Варто зауважити, що пряма дія реалізується шляхом правозастосування, а тому на суди покладена важлива функція із забезпечення нормам міжнародних договорів прямої дії. Відповідно, від ефективності функціонування судової системи залежатиме ефективність реалізації норм міжнародних договорів на національному рівні. При цьому варто зауважити, що в багатьох європейських державах саме на суди покладена функція визначення можливості прямої дії норм міжнародних договорів (Польща, Нідерланди тощо). Тому можливим варіантом удосконалення використання Україною прямого застосування є уніфікація правозастосовної практики.

В. Денисов та А. Мельник зазначають, що 2004 р. Верховний Суд України готував Постанову Пленуму «Про застосування судами загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України»¹, проте ця Постанова так і не була прийнята. Як видається, прийняття Верховним Судом України акта, який містив би рекомендації судам щодо забезпечення єдності судової практики при застосуванні міжнародних договорів, сприяло б уніфікації та єдності правозастосовної практики всіма ланками судової системи України. Власне відповідно до прийнятого законопроекту № 4734 від 30 травня 2016 р. згідно зі статтею 36 Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Відповідно до статті 45 згаданого законопроекту Велика Палата Верховного суду здійснює узагальнення судової практики. Саме в таких узагальненнях можна відобразити певні підходи до застосування міжнародних договорів судами України.

Підсумовуючи відзначимо, уніфікація судової практики може розглядатися як додатковий захід до чіткої регламентації статусу й характеру дії міжнародного договору на конституційному рівні.

Отже, використання Україною форм національної імплементації міжнародних договорів потребує удосконалення і на нормативному рівні (внесення змін до законодавства), і в правозастосовній площині (узагальнення та уніфікація судової практики).

¹ Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстиніан, 2006. – С. 22.

5.2 Особливості імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС

З ратифікацією та початком тимчасового застосування Угоди про асоціацію між ЄС і Україною (надалі – Угода про асоціацію) розпочався активний процес інтеграції України в європейський правовий простір. Така інтеграція відбувається в силу зобов'язань України відповідно до Угоди про асоціацію щодо імплементації¹ права ЄС та положень самої Угоди.

Угода про асоціацію вирізняється серед усіх інших міжнародних договорів, укладених Україною. **По-перше**, як слушно зауважує Р. Петров, Угода про асоціацію є «найбільш об'ємним та амбітним міжнародним договором серед усіх Угод про асоціацію між ЄС та третіми країнами», а саме, «вона налічує 2,140 сторінок в Офіційному журналі (офіційне видання, в якому публікуються акти права ЄС)»². **По-друге**, Угода про асоціацію є для України чи не наймасштабнішим міжнародним договором, як з правової так і з політичної сторони. Такий обсяг міжнародного договору зумовлений глибокою деталізацією зобов'язань сторін. Так, Угода про асоціацію містить чіткі зобов'язання щодо імплементації права ЄС у багатьох галузях з чіткими строками і вказівками на конкретні акти права ЄС. Тому виникає потреба в наявності такого національного імплементаційного механізму, який забезпечив би своєчасну і повну імплементацію зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію, а також моніторинг проектів нормативно-правових актів на відповідність положенням Угоди про асоціацію.

Окрім цього, Угода про асоціацію передбачає існування двосто-

¹ Зауважимо, що в тексті Угоди про асоціацію вжито різні терміни: гармонізація, імплементація, транспозиція, приведення у відповідність, застосування. Для зручності, пропонується використовувати поняття «імплементація» як загальне щодо всіх названих вище понять, проте в подальшому частково торкнемся питання про відмінності між цими поняттями.

² What does the Association Agreement mean for Ukraine, the EU and its Member States? A Legal appraisal Roman Petrov and Peter Van Elsuwege https://www.academia.edu/25317444/What_does_the_Association_Agreement_mean_for_Ukraine_the_EU_and_its_Member_States_A_Legal_appraisal

ронніх органів, а саме: Рада асоціації, Комітет асоціації, підкомітети асоціації, Парламентський комітет асоціації, які **ухвалюють рішення та рекомендації, що є обов'язковими для Сторін**. Скажімо, стаття 463 Угоди про асоціацію передбачає, що «для досягнення цілей цієї Угоди Рада асоціації має повноваження приймати рішення в рамках сфери дії цієї Угоди у випадках, передбачених нею. Такі рішення є обов'язковими для Сторін, які вживають необхідних заходів, у тому числі, у разі необхідності, заходів в рамках спеціальних органів, створених відповідно до цієї Угоди, для виконання прийнятих рішень». Окрім цього, стаття 463 Угоди про асоціацію передбачає, що «Рада асоціації може актуалізувати або вносити поправки до Додатків до цієї Угоди, враховуючи розвиток права ЄС і застосовних стандартів, які визначені у міжнародних документах та, на думку Сторін, безпосередньо стосуються цього, без шкоди для будь-яких конкретних положень, включених до Розділу IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди». Також досить широкі повноваження має Комітет асоціації, а саме, згідно зі статтею 465 Угоди про асоціацію «Комітет асоціації має повноваження приймати рішення у випадках, передбачених у цій Угоді, та у сферах, в яких Рада асоціації делегувала йому свої повноваження. Такі рішення є обов'язковими для Сторін, які вживають необхідних заходів для їх виконання». Наявність таких положень підвищує важливість існування двосторонніх органів та, певною мірою, їх діяльність може впливати на національне право України. **Відповідно, виникає потреба у визначенні статусу таких рішень і рекомендацій відносно до національного права України.**

По-третє, Угода про асоціацію є важливим зовнішньополітичним міжнародним договором, який опосередковує політичний курс України на приєднання до ЄС. Відповідно, ефективна імплементация його положень є необхідною складовою для процесу європейської інтеграції.

З огляду на вищенаведене, Україні потрібно мати такий національний імплементацийний механізм, який забезпечив би своєчасну та повну імплементацию Угоди про асоціацію.

Як зазначалося у попередніх розділах, форми національної імплементации міжнародних договорів потреують певних удосконалень. Проте національна імплементация Угоди про асоціацію буде мати свої особливості, що можна простежити в розмірі форм національної імплементацийної правотворчості. Стосовно форм національного імплементацийного правотлумачення та форм національного імплементацийного

правозастосування, то всі висновки з попереднього розділу, є актуальними. В майбутньому, в процесі застосування положень Угоди про асоціацію ймовірно виникатимуть і щодо цих форм також певні особливості.

Стосовно форм національної імплементаційної правотворчості, то варто зазначити наступне. Угода про асоціацію передбачає чіткі строки та чіткий перелік актів права ЄС (інколи навіть із вказівками статей), які Україна повинна імплементувати. При цьому використовується різна термінологія, як от «транспозиція», «гармонізація», «адаптація», «приведення у відповідність». Звичайно, існують певні термінологічні розбіжності між названими вище поняттями, проте результат гармонізації, адаптації, приведення у відповідність, транспозиції мав би бути той самий – наявність в законодавстві України норми, яка міститься в Угоді про асоціацію, праві ЄС чи в міжнародно-правових актах, на які посилається Угода про асоціацію. Тут важливо зробити застереження, що нормативно-правовий припис (тобо конкретна стаття закону України) може бути текстуально відмінна від нормативно-правового припису права ЄС, проте змістовна складова норми мала би бути збережена. Власне в цьому полягає сутність імплементації норм Угоди про асоціацію. Тепер постає питання щодо вибору форми національної імплементації норм Угоди про асоціацію. Як видається, **формальна інтеграція** може застосовуватися лише до тих положень Угоди про асоціацію, які не потребують подальшого уточнення і конкретизації. У зв'язку із цим цікавим видається Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» щодо удосконалення механізму наближення законодавства України до права ЄС», за яким передбачається покладення обов'язку на суб'єкта законодавчої ініціативи щодо подання висновку про відповідність проекту акта міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС. Такий висновок готує суб'єкт права законодавчої ініціативи з урахуванням Методичних рекомендацій з наближення законодавства України до права ЄС, затверджених Головою Верховної Ради України. Висновок, у разі потреби, може бути поданий окремо від пояснювальної записки до законопроекту. Згаданий Проект Закону передбачає також контроль Комітету з питань європейської інтеграції на всіх стадіях законотворчості на предмет відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС¹. Також важливим є напрацювання ефективних процедур і

¹ Про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»

щодо прийняття підзаконних нормативно-правових актів, котрі би забезпечували аналіз та відсіювання тих проектів нормативно-правових актів, що не відповідають Угоді про асоціацію.

В той же час **формальна інтеграція не буде оптимальною формою для значної частини положень Угоди про асоціацію**, зокрема тих, що містять посилання на акти права ЄС чи на міжнародно-правові інструменти, оскільки такі положення Угоди про асоціацію навряд чи є самовиконуваними, тобто, зможуть бути безпосередньо застосовані національними суб'єктами права. Відповідно, використовуватиметься змістовна інтеграція, яка полягає у «перетворенні» норми акта, що імплементується, на норму законодавства України. У зв'язку з цим можуть виникнути такі питання: а в який спосіб перетворювати ці норми: відтворювати текстуально чи змістовно? Чи є допустимі межі змістовного відхилення від норм, що імплементуються? Наскільки детальними повинні бути норми, що імплементуються? Чиї інтереси можна і треба враховувати в цьому процесі?

Варто відзначити, що питання імплементации Угоди про асоціацію частково врегульоване. Так, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» в редакції від 1 жовтня 2011 р. містить загальні засади адаптації законодавства України до права ЄС. Зокрема, розділ VI згаданого Закону визначає таку послідовність адаптації законодавства України:

- 1) визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері;
- 2) переклад визначених актів на українську мову;
- 3) здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в Європейському Союзі;
- 4) розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire*;
- 5) проведення економічного, соціального та політичного аналізу наслідків реалізації рекомендацій;
- 6) визначення переліку законопроектних робіт;
- 7) підготовка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, які є в переліку законопроектних робіт, та їх прийняття;

щодо удосконалення механізму наближення законодавства України до права ЄС : Проект Закону від 9 червня 2015 р. № 2046а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55532.

8) моніторинг імплементації актів законодавства України.

Елементом адаптації законодавства має стати перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis communautaire* з метою недопущення прийняття актів, які суперечать *acquis* Європейського Союзу. Для деталізації положень вищезгаданого Закону Кабінет Міністрів України 15 жовтня 2004 р. прийняв Постанову № 1365, якою затверджено Порядок підготовки та реалізації плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Вже після ратифікації Угоди про асоціацію було утворено Урядовий офіс з питань європейської інтеграції, а також викладено в новій редакції § 35 Регламенту Кабінету Міністрів України¹, що містить процедуру опрацювання актів на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis EC*). Ця процедура виглядає так:

1. Проект постанови Кабінету Міністрів, а також проект розпорядження Кабінету Міністрів про схвалення концепції реалізації державної політики у відповідній сфері, концепції державної цільової програми та концепції закону підлягає опрацюванню на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, зокрема міжнародно-правовим, та з урахуванням права Європейського Союзу (*acquis EC*).

2. Під час опрацювання проекту акта Кабінету Міністрів розробник:

1) визначає: джерела права Європейського Союзу (*acquis EC*), що регулюють правовідносини, аналогічні тим, що планується врегулювати проектом акта; наявність зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правових, щодо предмета правового регулювання проекту акта; наявність програмних документів у сфері європейської інтеграції з предмета, що регулюється проектом акта;

2) проводить порівняльний та/або порівняльно-правовий аналіз;

3) наводить обґрунтування в разі невідповідності проекту акта праву Європейського Союзу (*acquis EC*), міжнародним домовленостям у сфері європейської інтеграції, передбачає строк його дії.

3. Результати опрацювання проекту акта Кабінету Міністрів на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis EC*) відображаються розробником у довідці, зразок якої міститься в додатку.

¹ Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950.

Згадані нормативно-правові акти не дають відповіді на питання **у який спосіб, як саме**, здійснювати перетворення приписів актів права ЄС на приписи законодавства України, тому таке правове регулювання видається неповним.

З огляду на політичну важливість Угоди про асоціацію, як один з варіантів можна було би розглядати прийняття спеціального імплементаційного закону, що стосувався би національної імплементації винятково Угоди про асоціацію. Проте прийняття спеціальних законів України має той же недолік, що і внесення змін до Закону «Про міжнародні договори України», а саме, положення пізніше прийнятих законів можуть переважати над положеннями таких спеціальних законів у разі виникнення колізії. Окрім цього, це було б казуальним вирішенням питання статусу і характеру дії міжнародних договорів у національній правовій системі і могло б потенційно призвести до неоднакової практики застосування норм різних міжнародних договорів. Також така практика може свідчити про те, що частина міжнародних договорів має більшу вагу, ніж решта, оскільки для їх імплементації приймається спеціальний закон.

Аби зрозуміти яким чином найкраще виробити механізм, що забезпечував би ефективну національну імплементації положень Угоди про асоціацію, варто дослідити досвід членів ЄС з цього питання.

Насамперед, зазначимо, що Європейська Комісія, яка здійснює моніторинг процесу імплементації права ЄС державами-членами ЄС, розробила низку правил та підходів, які закріплені в рекомендаційних актах, що спрямовані на підвищення якості правового регулювання. Так, Інструкція з правового регулювання (Better Regulation Guidelines) та Комплекс заходів з правового регулювання (Better Regulation «Toolbox») містять перелік рекомендацій з розробки актів права ЄС, їх імплементації та моніторингу їх дотримання. Інструкція з правового регулювання пояснює, що якісне правове регулювання означає формування політик та права ЄС так, щоб вони досягали своїх цілей мінімальним коштом. Якісне правове регулювання не обов'язково означає регулювання чи дерегулювання. Цей підхід забезпечує, аби політичні рішення готувалися відкрито та прозоро, а також була наявна повна і достовірна інформація і таке рішення опирається на істотне залучення стейкхолдерів. Якісне правове регулювання охоплює повний цикл формування політики – визначення політики та її підготування, прийняття, імплементація (транспозиція, додаткові нерегуляторні заходи). **Як**

видається, позитивний досвід Європейської Комісії був би корисний і для вироблення практики імплементації Угоди про асоціацію Україною.

Проте деякі держави-члени ЄС додатково напрацьовують власні практики та рекомендації щодо здійснення транспозиції права ЄС в національному правову систему. Одним з таких яскравих прикладів є британська **Інструкція з транспозиції** (переклад витягу з цієї Інструкції міститься в **Додатку “А”**). Зокрема, що при транспозиції права ЄС британський уряд повинен:

а) забезпечити (окрім виняткових обставин), що Великобританія не буде застосовувати більше за мінімальні вимоги акта, що транспонується;

б) де можливо, імплементувати політики ЄС та юридичні зобов'язання альтернативними способами (іншими, ніж правове регулювання);

с) докласти всіх зусиль для забезпечення того, щоб британський бізнес не опинився у менш сприятливому становищі, ніж його європейські партнери;

д) завжди точно копіювати з метою транспозиції, де прийнятно, окрім випадку, коли такий підхід негативно вплине на інтереси Великобританії, наприклад, поставить британський бізнес у менш сприятливе становище порівняно з європейським бізнесом або це призведе до застосування заходів, що перевищують мінімально необхідні. Якщо департаменти не застосовують точного копіювання, їм потрібно буде пояснити Комітету зі зменшення регулювання («Комітет») причини такого вибору;

е) забезпечити, щоб необхідні імплементаційні заходи набували чинності в (ніж перед) кінцевий термін транспозиції, що визначена в директиві, окрім випадку, коли є необхідні причини для ранньої імплементації;

ф) внести статутний обов'язок щодо перегляду кожні 5 років.

Згадана Інструкція містить чіткі і детальні правила щодо того, яким чином здійснювати транспозицію права ЄС. Навіть містяться наступні застереження: під час розгляду найкращого способу транспозиції положення, коли виконуються мінімально необхідні умови (окрім виняткових обставин), службовці повинні надати міністрам детальні пояснення щодо юридичних ризиків. Враховуючи, що Великобританія зобов'язана

повністю транспонувати всі положення права ЄС, щодо яких в неї виникають обов'язки, той факт, що транспонування у певний спосіб породжує певні ризики процесів щодо порушення, не означає, що цей варіант має бути відкинтий. Натомість службовці повинні надати міністерствам повний огляд природи й обсягу потенційних ризиків, аби було прийнято справедливе рішення щодо оптимальної транспозиції в конкретному випадку.

Також згадана Інструкція розглядає різні небажані варіанти здійснення транспозиції, як-от, наприклад, голд-плейтинг: Голд-плейтинг – це коли імплементация виходить за рамки мінімуму, необхідного для дотримання директиви, шляхом:

- розширення сфери, додаючи різними способами основні вимоги, або заміни ширших британських правових термінів тими, що використовуються в директиві;
- або не враховуючи всіх переваг обмежень, які зводять вимоги до мінімуму (наприклад, для деяких шкал операцій або конкретних заходів);
- або зберігаючи вже наявні стандарти Великобританії, де вони вищі, ніж передбачені в директиві;
- або передбачаючи санкції, правоохоронні механізми і такі питання, як тягар доведення, які не відповідають принципам ефективного регулювання;
- або імплементации до дати, зазначеної в директиві.

Іншою цікавою нормою згаданої Інструкції є положення щодо дублювання. Дублювання відбувається тоді, коли європейське законодавство охоплює ту ж сферу, що й чинне національне законодавство, хоча, можливо, різними способами і в різному ступені. Термін «сфера» варто тлумачити широко, він охоплює:

- ризикові питання, які законодавство прагне забезпечити, наприклад, пожежна безпека;
- напрямки діяльності, на які законодавство має вплив, наприклад, споживчий кредит;
- питання контрольного характеру, наприклад, оцінка ризику.

Завдання полягає в досягненні максимальної раціоналізації між новим та наявним режимами, а також в уможливленні незастосування внутрішніх правил і рекомендацій, які меншою мірою стосуються нової мети. Мета полягає в досягненні максимальної консолідації, наскільки можливо, шляхом злиття всіх відповідних правил в одне.

Надаючи такі інструкції, британський уряд забезпечує єдність та уніфікованість практики органів державної влади, що стосується транспозиції права ЄС.

Як видається, такий підхід міг би бути запозичений Україною при здійсненні національної імплементації положень Угоди про асоціацію шляхом розробки подібних рекомендацій у формі підзаконного нормативно-правового акта. Перевагою такого підходу є наявність єдиної для всіх органів методологічної основи здійснення національної імплементації, єдиної послідовності дій та однакових підходів. Окрім цього, під час парламентського розгляду урядових ініціатив, що спрямовані на національну імплементацію Угоди про асоціацію, для народних депутатів була би більш зрозуміла позиція уряду та спрямованість його дій. Окрім цього, такий інструмент, навіть якщо він не буде законом, був би потужним інструментом в руках громадськості для оцінки євроінтеграційних законодавчих ініціатив, що подаються народними депутатами України.

Підсумовуючи, національна імплементація Угоди про асоціацію – копіткий та непростий процес, який задля його ефективності потребує уніфікації підходів, чіткості в інструкціях та злагодженості в діях органів державної влади.

Додаток “А”

Переклад з англійської на українську¹

**Інструкція з транспозиції:
як правильно імплементувати європейські директиви**

© Crown copyright 2011

Використано у відповідності з вимогами Open Government License:
www.nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence.

¹ Переклад здійснено автором.

Частина 1

Як ефективно імплементувати європейські директиви

Для кого призначена ця інструкція?

1.1. На 15 грудня 2010 р. Уряд проголосив Керівні принципи права ЄС. Цей посібник підготовлено для урядових політиків і юристів. У ньому надано пояснення, що потрібно зробити, щоб імплементувати право ЄС відповідно до вимог цих Керівних принципів. Посібник можуть використовувати й посадові особи місцевих органів.

1.2. Керівні принципи права ЄС поширюються на впровадження всіх директив. Вимоги цієї інструкції не є самоціллю, вони існують для того, щоб забезпечити використання Керівних принципів для досягнення найкращого результату для Великобританії. При цьому можна застосовувати пропорційний підхід для забезпечення оптимального використання ресурсів того чи того розділу підручника. Хоча інструкція фокусується на транспозиції директив, Керівні принципи відображають хорошу практику, яка повинна бути застосована до імплементації всіх видів законодавства ЄС, де це можливо.

Яке значення мають Керівні принципи для транспозиції?

1.3. Керівні принципи спрямовані на забезпечення систематичної транспозиції Великобританією для мінімізації регуляторного тягаря та для того, щоб бізнес Великобританії не опинився в менш сприятливому становищі, порівняно зі своїми європейськими конкурентами. Принципи передбачають, зокрема, що при транспозиції права ЄС Уряд повинен:

а) забезпечити (окрім виняткових обставин), що Великобританія не буде застосовувати більше за мінімальні вимоги акта, що транспонується;

б) де можливо, імплементувати політики ЄС та юридичні зобов'язання альтернативними способами (іншими, ніж правове регулювання);

с) докласти всіх зусиль для забезпечення того, щоб британський бізнес не опинився у менш сприятливому становищі, ніж його європейські партнери;

д) завжди точно копіювати з метою транспозиції, де прийнятно, окрім випадку, коли такий підхід негативно вплине на інтереси Великобританії, наприклад, поставить британський бізнес у менш сприятливе становище порівняно з європейським бізнесом або це призведе до

застосування заходів, що перевищують мінімально необхідні. Якщо департаменти не застосовують точного копіювання, їм потрібно буде пояснити Комітету зі зменшення регулювання («Комітет») причини такого вибору;

е) забезпечити, щоб необхідні імплементаційні заходи набували чинності в (ніж перед) кінцевий термін транспозиції, що визначена в директиві, окрім випадку, коли є необхідні причини для ранньої імплементації;

ф) внести статутний обов'язок щодо перегляду кожні 5 років.

Повний текст Керівних принципів міститься наприкінці цієї інструкції.

Як Керівні принципи діють на практиці?

1.4. Перед стартом транспозиції департаменти повинні довести Комітету, що вони визначили цілі права ЄС та відповідних політик британського Уряду та як вони між собою будуть гармонійно поєднані, так щоб транспозиція (окрім виняткових обставин) не здійснювалася поза мінімально необхідними вимогами акта, що транспонується, уникала виникнення небажаних наслідків у Британії та не створювала ризику недотримання законодавства.

1.5. Під час розгляду найкращого способу транспозиції положення, коли виконуються мінімально необхідні умови (окрім виняткових обставин), службовці повинні надати міністрам детальні пояснення щодо юридичних ризиків. Враховуючи, що Великобританія зобов'язана повністю транспонувати всі положення права ЄС, щодо яких в неї виникають обов'язки, той факт, що транспонування у певний спосіб породжує певні ризики процесів щодо порушення, не означає, що цей варіант має бути відкинтий. Натомість службовці повинні надати міністерствам повний огляд природи й обсягу потенційних ризиків, аби було прийнято справедливе рішення щодо оптимальної транспозиції в конкретному випадку.

1.6. Юридичний текст для транспозиції має бути фіналізований, тільки тоді коли рамкова політика погоджена Комітетом.

1.7. Комітет має оцінити вплив по кожній пропозиції для транспозиції.

1.8. Комітет з європейських питань має бути проінформований.

1.9. Під час перегляду підходів департаментів щодо транспозиції та імплементації права ЄС Комітет очікує від департаментів застосування

таких принципів:

а) протягом 2 тижнів з моменту публікації в Офіційному журналі акта права ЄС Комітет має бути повідомлений, також має бути надісланий формуляр із заповненим планом зобов'язань, що набувають сили;

б) запропонована імплементація застосовує Керівні принципи та дотримується стандартів цієї інструкції;

с) запропонована імплементація доповнює національні законодавчі цілі;

д) запропонована імплементація надає результати, які вимагаються директивою, але здійснює це на мінімально необхідному рівні (окрім виняткових випадків), мінімізуючи в такий спосіб витрати для бізнесу. Це має бути підкріплено доказами.

Як слід імплементувати директиву?

1.10. Інструкція поділена на дві частини для того, щоб надати поради щодо застосування Керівних принципів та способів застосування для ефективною транспозиції.

1.11. Аби забезпечити міністрам більший контроль над транспозицією та підтримати краще планування проєктів, Комітет (а також інші органи, де необхідно) розглядає пропозиції із транспозиції. Комітет аналізує пропозиції щонайменше двічі: з інформаційною метою на стадії планування, а також для надання згоди – на стадії консультацій. Також пропозиції можуть бути переглянуті на фінальній або імплементаційній стадії, у випадку їх зміни на стадії консультацій. Також надається інформація для розгляду міністрами.

Які інші питання слід врахувати?

Окремі території (території з делегованими повноваженнями, Гібралтар, Острів Мен)

Парламентський розгляд

Питання, віднесені до відання юстиції та внутрішніх справ

Порушення

Частина 2

Які є керівні принципи впровадження законодавства ЄС і як їх застосовувати?

2.1. Далі передбачена інструкція з роботи з кожним із принципів для впровадження законодавства ЄС.

Керівний принцип: гарантувати, що Великобританія не виходить (за винятком особливих обставин) за рамки мінімальних вимог заходу, який впроваджується

2.2. Метою впровадження права ЄС має бути уникнення виходу за межі мінімальних вимог заходу, що впроваджується. Використання такого підходу гарантуватиме, що Великобританія не створюватиме непотрібних законодавчих тягарів і не поставить британський бізнес в не вигідне конкурентне становище.

2.3. Цей принцип може не застосовуватись, якщо існують виняткові обставини, які це виправдовують. Такі обставини можуть охоплювати умови, коли це буде в інтересах Великобританії, наприклад, зменшення нормативного тягаря, що накладається на бізнес.

2.4. Вибираючи найкращий спосіб впровадження, посадові особи зобов'язані забезпечити міністрів надійною консультативною підтримкою щодо правових ризиків. У той час як Великобританія повинна повністю перенести всі зобов'язання законодавства ЄС, якими вона пов'язана, те, що таке впровадження несе ризик порушення процедури розгляду, не означає, що ця опція повинна бути проігнорована. Чиновники з повним і неупередженим поглядом на природу і сферу правових ризиків повинні забезпечити повністю поінформовані заходи, які повинні бути прийняті для кращого перенесення в кожному конкретному випадку.

Як використовувати альтернативні підходи до законодавства?

Керівний принцип: усюди, де можливо, прагнути до імплементації політики ЄС і його юридичних зобов'язань за допомогою використання альтернативних підходів правового врегулювання

2.5. Уряд повинен вдаватись до правового врегулювання лише тоді, коли в тому є явна необхідність, і тільки продемонструвавши, що регулятивна опція краща, ніж будь-які інші альтернативні варіанти.

2.6. Підхід Уряду до права ЄС заснований на такій же філософії. Коли директива визначає цілі, які повинні бути досягнуті, залишаючи

«форму і методи» на розсуд кожної держави-члена, може бути потенціал для пошуку, щоб здійснити імплементацію за рахунок використання альтернатив для регулювання. Він може також передбачати, що Комісія пізніше може визначити відповідно до процедури певні рішення чи коло заходів, які потрібно вжити.

2.7. На практиці більшість директив не залишають розсуду щодо форми імплементації, зокрема за допомогою законодавства або іншого обов'язкового положення. Це одна з причин, чому від політиків і міністрів очікується взаємодія з Комісією, євродепутатами та іншими державами-членами якомога раніше на етапі процесу переговорів, з тим, щоб сформувати право ЄС так, щоб воно накладало найменший можливий регуляторний тягар. Проте існують випадки, коли директива може бути імплементована більш гнучко, ніж шляхом встановлення загальнообов'язкового правового регулювання, наприклад саморегулювання, спільне регулювання або юридично обов'язкова рекомендація.

2.8. Слід мати на увазі, що існують обмеження в праві ЄС щодо ситуацій альтернативних методів, які можуть бути використані замість регулювання. Тому ви повинні завжди прагнути до встановлення правових ризиків імплементації за допомогою не юридично обов'язкових засобів. Існування ступеня правового ризику не є, однак, підставою для ігнорування можливості уникнення регулювання під час введення норм. Натомість посадові особи повинні забезпечити міністрів надійними консультаціями щодо характеру й обсягу правових ризиків, аби дозволити повністю інформативному погляду бути прийнятим за основу щодо того, як краще вводити норми в кожному конкретному випадку.

2.9. Під час розгляду можливих варіантів транспозиції директиви ЄС вам слід здійснити такі кроки:

- почати з тієї позиції, що Великобританія не повинна виходити за рамки мінімальних вимог директиви;
- оцінити, чи формулювання директиви залишає місце для нерегламентаційної імплементації у Великобританії або на певних її територіях;
- якщо немає такого місця, так і зазначити (в оцінці впливу);
- якщо є – дослідити нерегламентаційні варіанти як для внутрішніх заходів і записати аналіз в оцінці впливу (див. Зразок зниження регуляції для подальших інструкцій та інформації про альтернативи регулювання¹).

¹ Див. англійською мовою: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/31626/10-1155-reducing-regulation-made-simple.pdf.

Як уникнути надлишкової імплементації або голд-плейтингу?

Керівний принцип: прагнути того, щоб британські компанії не ставились в невідгідне конкурентне становище порівняно з їх європейськими колегами

2.10. Політика Уряду в тому, що ви не повинні виходити за рамки **мінімальних вимог** європейських директив, за винятком обставин, виправданих на підставі аналізу витрат і вигод та консультації із зацікавленими сторонами. Будь-який голд-плейтинг, як зазначено нижче, повинен бути пояснений у вашій оцінці впливу і повинен бути роз'яснений Комісією із зниження регулювання.

Що таке голд-плейтинг?

Голд-плейтинг – це коли імплементація виходить за рамки мінімуму, необхідного для дотримання директиви, шляхом:

- розширення сфери, додаючи різними способами основні вимоги, або заміни ширших британських правових термінів тими, що використовуються в директиві;
- або не враховуючи всіх переваг обмежень, які зводять вимоги до мінімуму (наприклад, для деяких шкал операцій або конкретних заходів);
- або зберігаючи вже наявні стандарти Великобританії, де вони вищі, ніж передбачені в директиві;
- або передбачаючи санкції, правоохоронні механізми і такі питання, як тягар доведення, які не відповідають принципам ефективного регулювання;
- або імплементації до дати, зазначеної в директиві.

2.11. Оцінка впливу, що додається до законодавства, повинна чітко вказувати наявність будь-якого голд-плейтингу, що пропонується.

Голд-плейтинг та Принцип «Один Всередині, Два – За Межами» (One-In, Two-Out (OITO))

2.12. Чинний процес OITO буде використовуватися, щоб сконцентрувати зусилля на тому, де дерегулювання може мати місце. Там, де є можливість для значного дерегулювання в результаті нових директив ЄС, міністри повинні будуть гарантувати, що наявне у Великобританії повністю відповідне праву ЄС законодавство, тобто вже існуюче законодавство Великобританії, яке встановлює вищі стандарти, ніж мінімальні стандарти ЄС, розглядається у світлі того, чи може воно бути приведене на рівень

з мінімальними стандартами ЄС, особливо там, де нездатність зробити це поставить підприємства Великобританії в невідгідне становище в порівнянні з європейськими колегами. Департаменти мають дослідити можливість зниження витрат бізнесу завдяки зниженню адміністративних бар'єрів, перш ніж отримувати погодження на залишення в силі у Великобританії законодавства з вищими вимогами, ніж вимоги права ЄС.

Як привести законодавство ЄС в гармонію з наявним законодавством Великобританії?

2.13. Урядові комітети захочуть побачити, як ви зрівняли цілі законодавства ЄС з пріоритетами внутрішньої політики, щоб транспозиція не мала ні непередбачених наслідків для Великобританії, ні ризиків порушення. Юридичний текст для транспозиції у Великобританії також повинен бути фіналізованим тільки після узгодження рамкової політики Кабінетом Міністрів.

Що таке дублювання (double banking)?

Дублювання відбувається тоді, коли європейське законодавство охоплює ту ж сферу, що й чинне національне законодавство, хоча, можливо, різними способами і в різному ступені. Термін «сфера» варто тлумачити широко, він охоплює:

- ризикові питання, які законодавство прагне забезпечити, наприклад, пожежна безпека;
- напрямки діяльності, на які законодавство має вплив, наприклад, споживчий кредит;
- питання контрольного характеру, наприклад, оцінка ризику.

Завдання полягає в досягненні максимальної раціоналізації між новим та наявним режимами, а також в уможливленні незастосування внутрішніх правил і рекомендацій, які меншою мірою стосуються нової мети. Мета полягає в досягненні максимальної консолідації, наскільки можливо, шляхом злиття всіх відповідних правил в одне.

2.14. Щоб уникнути дублювання, потрібно скористатись радикальним поглядом на всю множину актів законодавства, на яку впливає директива. Тому ви повинні ґрунтовно опрацювати все пов'язане чинне законодавство Великобританії до транспозиції. Подумайте, як найкраще здійснити імплементацію, щоб не було дублювання і протиріч із чинним

законодавством. Найкращий спосіб уникнути такої пастки полягає – не розглядати право ЄС як доповнення, а замість того створити один чіткий регуляторний режим, де це можливо, або шляхом внесення змін до чинного законодавства чи скасування/відкликання його і стартувати з нового режиму.

Створення цілісного регуляторного режиму

Директива про недобросовісну комерційну практику (Директива 2005/29/ЄС) збігається з чинним законодавством про захист прав споживачів у Великобританії. При імplementації Директиви колишній Департамент торгівлі та промисловості здійснив велике завдання, переглянувши понад 200 законодавчих актів, щоб встановити, де є можливості для спрощення. Він прийшов до висновку, що положення 29 законодавчих актів потребують внесення змін або скасування на виконання Директиви (і її положень з максимальною гармонізацією). У грудні 2006 р. Департамент оголосив про своє рішення щодо скасування положень у 23 актах продубльованого законодавства, оскільки вони були замінені Директивою про недобросовісну комерційну практику.

Як порівняти плани Великобританії щодо транспозиції з колегами з ЄС?

2.15. На додаток до вищесказаного, Комітет із зменшення нормативного навантаження здійснюватиме порівняння імplementації у Великобританії та в інших державах-членах ЄС. Мета такого порівняння – допомогти ідентифікувати найкращу практику і гарантувати, що плани для транспозиції будуть (за винятком особливих обставин) уникати виходу за рамки мінімальних вимог директиви, забезпечуючи тим самим, що Великобританія не ставиться в невідгідне становище порівняно зі своїми колегами з ЄС.

2.16. Є кілька способів, за допомогою яких ви зможете проконсультуватися з іншими державами-членами, і вони, поряд з державами-членами, які найбільше підходять для порівняння, будуть змінюватися залежно від обсягу і змісту директиви.

2.17. Деякі ідеї, які ви, можливо, забажаєте розглянути, передбачають:

- створення Комітету з представників держав-членів;
- взаємодію з транспозиційними групами Комісії, характерними для вашої директиви;

- керівництво внутрішньою групою представників промисловості;
- неофіційні контакти з нашими колегами в інших державах-членах.

Співпраця з іншими державами-членами ЄС

Великобританія активно брала участь в розгляді та переробці Директиви про промислові викиди, яка була прийнята в листопаді 2010 р. Директива встановлює правила щодо запобігання, обмеження і скорочення забруднення внаслідок промислової діяльності з метою досягнення високого рівня захисту для навколишнього середовища загалом.

Директива передбачає заснування Комітету, що складається з представників держав-членів, через який будуть вирішувати різні аспекти імплементації. Крім того, вона продовжує і підсилює процес обміну інформацією між державами-членами, завдяки чому одержують висновки про найкращі доступні технології (НДТ) для боротьби із забрудненням.

До того ж Defra очолює угруповання представників промисловості Великобританії, які показали, що вони в змозі ідентифікувати будь-яку сприйнятну нерівність в межах ЄС щодо контролю промислового забруднення. Цими методами разом з неформальними контактами можна порівняти імплементаційні практики держав-членів.

Як використовувати копіювання?

Керівний принцип: завжди використовувати копіювання для транспозиції, де вона доступна, за винятком випадків, коли це може негативно позначитися на інтересах Великобританії, наприклад, поставивши підприємства Великобританії в невігідне положення в порівнянні зі своїми європейськими колегами. Якщо відомства не використовують копіювання, то вони повинні будуть пояснити Комітету із зменшення нормативного навантаження причини їх вибору

2.18. Юристи і політики повинні працювати разом, щоб окреслити законодавство, що імплементується. Є два основні підходи до транспозиції директиви – копіювання та переформулювання.

- **Копіювання**, як, зрештою, вказує і сама назва, відбувається, коли в імплементаційному законодавстві міститься таке саме формулювання, як і в директиві, або відсилка до положень директиви.

- **Переформулювання** означає імплементацію в такий спосіб, коли використовується мова, яка відрізняється від формулювання

директиви задля уточнення її значення з юридичних або внутрішньополітичних причин.

2.19. Міністри визнають, що директиви часто встановлюють завдання, які залишаються на розсуд держав-членів, як їх досягнути. Комітети вивчатимуть підходи копіювання в кожному конкретному випадку.

2.20. У деяких випадках департаменти можуть відходити від копіювання, щоб скористатися гнучкістю в директиві. Яскравим прикладом цього буде випадок, коли відхилення від копіювання дозволить Великобританії здійснити транспозицію так, що це зменшить регуляторний тягар на бізнес.

2.21. Можливості використання копіювання обмежуються певними юридичними правилами. Імплементация шляхом копіювання є достатньою, якщо таке копіювання гарантує повне застосування директиви. Чи копіювання може бути використано, залежить від змісту директиви, отже, міністри ухвалюють рішення в кожному конкретному випадку.

2.22. Ви повинні проконсультуватися з юристами і звертати особливу увагу на такі чотири випадки:

- **Коли положення директиви призначене для створення прав для фізичних осіб**, правова позиція повинна бути досить точна і чітка, щоб фізичні особи могли визначити повною мірою свої права.

- **Коли положення директиви призначене для створення зобов'язань, які повинні бути дотримані**. У цих випадках, зобов'язання повинні бути досить чіткими, щоб вони могли бути зрозумілі.

- **Коли транспозиція директиви вимагає криміналізації певних діянь**, копіювання навряд чи забезпечуватиме достатню правову визначеність та існуватиме ризик, що правопорушення будуть не застосовані.

- **Коли вимоги директиви застосовуються адміністративними органами**, аби уникнути порушення правила про передоручення. Правило про передоручення є припущенням у загальному праві, що коли парламент дає повноваження зазначеній особі, ця людина не повинна делегувати здійснення повноважень кому-небудь ще.

2.23. Як зазначено вище, будь-які відхилення від копіювання повинні бути чітко визначені, їхній вплив має бути оцінений та врахований в оцінці впливу, також про нього повідомляють внутрішньому урядовому комітету і Комітету із зменшення нормативного навантаження. Вико-

ристання таблиці транспозиції пропонується як одного з можливих способів демонстрації того, як було застосоване копіювання і забезпечується пояснення, де копіювання не було застосоване.

2.24. Ви також повинні мати на увазі, що Об'єднаний комітет нормативних інструментів розглядає підзаконні нормативно-правові акти перед розглядом парламентом, частково, щоб запевнити, що підготовка не є дефектною. Комітет розглядає, чи відповідає копіювання положенням директиви.

Об'єднаний комітет нормативних інструментів

Цей комітет розглядає технічні аспекти складання підзаконних нормативно-правових актів, щоб перевірити, що директиви були належно перенесені. Він звітує кожній палаті в будь-якому випадку, коли сила первинного закону була перевищена або коли законодавчий акт був погано підготовлений, і може подати запит до державних службовців надати письмові або усні докази як додаткове пояснення.

Комітет Лордів з якості нормативних інструментів

Цей комітет розглядає політику якості підзаконних нормативно-правових актів і повідомляє Палату щодо того, що підзаконні нормативно-правові акти неправильно імплементовані у право ЄС. Комітет особливо зацікавлений, чи сторони консультувались у складанні законодавства, як воно буде імплементовано, цікавить й обґрунтування для будь-якого голд-плейтингу. Міністр, відповідальний за нормативний інструмент, може бути притягнутий до відповідальності щодо будь-яких застережень Комітету. Ви можете знайти посібник про те, що Комітет вважає доброю Пояснювальною запискою і як вона повинна виглядати на своєму сайті за посиланням:

<http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/merits-of-statutory-instruments-committee>

Яка правильна дата імплементації?

Керівний принцип: забезпечити необхідні заходи щодо набуття чинності імплементованих положень у визначений термін, вказаний у директиві, а не наперед, якщо немає вагомих причин для більш ранньої імплементації

2.25. Є дві дати вступу британських законів в силу щороку (6 квітня і 1 жовтня)¹, коли представляють нове внутрішнє законодавство Великобританії. Вони забезпечують бізнес та інші зацікавлені сторони більшою ясністю й обізнаністю про майбутні нормативні зміни, допомагаючи їм планувати і розраховувати бюджет для нових заходів і зниження витрат.

2.26. Ці дати **не застосовуються** до британського законодавства з імплементації директиви. Проте іноді можливе пришвидшення імплементації у Великобританії за кілька тижнів, скажімо, у випадку збігу з датами, і це буде виправдано, якщо буде доведено, що користь від більш ранньої імплементації переважає вартість. Представники зацікавлених осіб під час консультацій можуть також надати аргументи для пришвидшеної імплементації в такі дати.

2.27. Якщо положення, передбачені директивою, однозначно є вигідними для бізнесу, їх впровадження можна здійснити якомога раніше. Це не буде вважатися IN для цілей One-In, One-Out. Для директив, які містять змішані заходи, – деякі з яких є вигідними для бізнесу, а деякі є тягарем або економічно нейтральними – нормативні акти повинні бути складені так, щоб транспонувати вигідні положення якомога швидше і стримувати обтяжливі або економічно нейтральні до граничного терміну транспозиції.

Як провести міністерський перегляд?

Керівний принцип: включайте нормативний обов'язок для міністерського перегляду кожні п'ять років

2.28. Переглядаючи вплив законодавства про імплементацію директиви кожні 5 років, забезпечується істотна перевірка щодо того, чи досягаються початкові цілі політики (зокрема очікуваних вигод і витрат), і чи є потреба в будь-яких змінах або поліпшеннях. Це також корисно для створення бази фактичних даних з метою впливу на майбутній процес творення політики в ЄС.

2.29. Законодавчий перегляд актів має спиратися на післяімплементаційний перегляд. Основну увагу потрібно приділяти виявленню сфер, у яких імплементація та застосування можуть бути покращені, щоб знизити навантаження або збільшити ефективність, опираючись на досвід

¹ Див. детальніше за посиланням: <https://www.gov.uk/government/publications/common-commencement-dates-a-guide-for-policy-makers>.

і у Великобританії, і в інших державах-членах. Там, де інші держави-члени імплементували право ЄС, потрібно розглянути питання про імплементацію у Великобританії, щоб британський бізнес не ставився в невідгідне конкурентне положення. Тим не менше, ви повинні також звернути увагу, чи є докази або потенціал для союзу з іншими країнами ЄС, що забезпечило б підтримку прийняття запиту широкого перегляду цілей базової директиви Європейською комісією.

2.30. Перегляди мають здійснюватися так, щоб бути співмірними, враховуючи, зокрема, масштаби очікуваних (і фактичних) витрат, пов'язаних з цією директивою. Ви повинні також розглянути питання, чи наявні несподівані витрати, як незапланований наслідок первинного законодавства. Якщо заплановано перегляд директиви Комісією, встановлений законом перегляд повинен бути складений так, щоб дозволити результатам підживити і вплинути на цей процес.

2.31. Звіт статутного перегляду, де викладаються висновки, ще до публікації мають висвітлити Комітет із зменшення нормативного навантаження і Комітет з європейських справ. Коли отримано пояснення, звіт повинен бути опублікований в поданні і представлений перед парламентом. Плануючи перегляд, потрібно забезпечити достатньо часу для того, щоб він міг бути складений протягом встановленого терміну для публікації.

2.32. Більш детальну інформацію, зокрема матриці для відповідних правових положень, можна знайти в інструкції щодо правил перегляду¹ в розділі про оціночний вплив, що стосується післяімплементаційного перегляду².

¹ Див. детальніше англійською мовою: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/31635/11-682-sunseting-regulations-guidance.pdf.

² Див. детальніше англійською мовою: <https://www.gov.uk/government/publications/impact-assessments-how-to-guide>.

Частина 3

Як імплементувати директиву?

3.1. Щоб забезпечити більший міністерський нагляд за транспозицією, Керівні принципи для законодавства ЄС стверджують, що Комітет із зменшення нормативного навантаження повинен побачити пропозиції на ключових етапах транспозиції. Нормативний обов'язок для перегляду є вимогою відразу, як тільки вимоги набули чинності.

Що робити, якщо моя директива щойно була опублікована в Офіційному віснику ЄС?

3.2. Успішна транспозиція директиви починається з якісного опрацювання первинної пропозиції Комісії і належно розглянутої переговорної позиції та стратегії. Дуже важливо враховувати на ранній стадії, як пропонується директива буде імплементована у Великобританії, зокрема в децентралізованих адміністраціях. Це допоможе гарантувати, що імплементация у Великобританії здійснюється найбільш ефективно та найменш обтяжливо. Департаменти повинні, зокрема, розглянути на ранній стадії, як Великобританія може найкраще здійснити транспозицію, щоб уникнути виходу за рамки мінімальних вимог цього заходу; тим самим знижуючи регуляторне навантаження на бізнес.

3.3. Переконайтеся, що ви комунікуєте з Урядом, щоб мати певну роль в імплементации від найранніших етапів. Повний розгляд питань практичної імплементации, наприклад, хто забезпечуватиме виконання вимог, може запобігти проблемам, які виникають під час транспозиції.

3.4. Упродовж двох тижнів, як директива з'являється в Офіційному віснику ЄС, потрібно звернутися до Комітету із зменшення нормативного навантаження для інформації та державних секретарів інших відділів, на які вплине імплементация, а також надіслати виклад свого підходу до транспозиції. Ви повинні заповнити і скласти **план транспозиції проекту** (див. с. 24), що встановлює, як ви збираєтеся використовувати Керівні принципи імплементации для права ЄС, і вказати ваш графік та етапи імплементации. Ви також можете вирішити ввести в перший проект таблицю перестановок на цьому етапі. Це первісне повідомлення Комітету із зменшення нормативного навантаження не є офіційним, але забезпечує міністрам можливість прокоментувати або вимагати зміни, які повинні бути внесені в план імплементации.

3.5. Для забезпечення своєчасного повідомлення Комітету із зменшення нормативного навантаження Ви повинні консультиватися і працювати з призначеними юристами, командою з права ЄС або Підрозділом із вдосконалення регулювання по завершенні плану проекту напередодні або відразу після того, як директиву погоджено в Раді ЄС.

3.6. План проекту повинен бути складений, починаючи з кінцевого терміну транспозиції, зазначеного в праві ЄС, та містити основні етапи. На цьому етапі вам не потрібно надавати оцінку впливу. Проте оцінка впливу очікується на наступній стадії (тобто консультації та/або остаточному оформленні).

3.7. При заповненні плану проекту ви не можете бути впевнені в точних термінах проведення деяких етапів. Наприклад, ви не можете точно знати, коли будете проводити громадські консультації або підготуєте чи представите акти на розгляд парламенту. Тому ви повинні надати свою оцінку. Ви можете оновити план з більш точними деталями в міру проходження транспозиції.

3.8. Такий підхід повинен забезпечити, щоб:

- політичні групи думали про транспозицію на ранній стадії і розглядали необхідний графік, перш ніж Комісія прийме пропозицію;
- рання оцінка могла бути зроблена з ресурсів, необхідних для проведення імплементації;
- залучені сторони (зокрема регіональні органи влади, інші державні відомства, юристи та інші відповідні фахівці) мали залучення до плану проекту та, зокрема, до графіку і його етапів для транспозиції на ранній стадії;
- міністри мали чіткіший огляд планів транспозиції і більше можливостей для взаємодії з процесом транспозиції.

Чи потрібно мені консультиватися?

3.9. При транспозиції права ЄС часто бажано буде проводити формальну письмову консультацію, щоб ознайомлюватись з думками зацікавлених сторін про можливі варіанти транспозиції. У деяких випадках, однак, офіційна письмова консультація не може бути найбільш ефективним або пропорційним шляхом отримання інформації від зацікавлених сторін, наприклад, коли обсяг дій дуже вузький і рівень інтересу є вузькоспеціалізований. Детальні рекомендації можна знайти в інструкції урядового офісу про консультаційні принципи.

3.10. Під час проведення офіційної письмової консультації, де розглядають плани для транспозиції у вашому проекті консультаційного документа, вам потрібно буде відображати зауваження Комітету із зменшення нормативного навантаження щодо плану вашого проекту, отримані при первісному повідомленні. Консультаційний документ має містити оцінку впливу і ви можете додати транспозиційну таблицю (більш детально див. на с. 26).

3.11. Комітет регуляторної політики повинен прокоментувати оцінку впливу для всіх пропозицій транспозиції; тільки ті, оцінені як «придатні для цілей», можуть перейти до погодження комітетом Уряду. Ви повинні переконатися, що план проекту передбачає достатнього часу для коментарів Комітету регуляторної політики щодо оцінки впливу до їх введення в консультаційні документи. Комітет регуляторної політики, як правило, вимагає мінімум 30 робочих днів, щоб видати висновок про якість оцінки впливу. У разі негативного висновку ви повинні дати час на повторне опрацювання і представити його цьому Комітету для нового висновку. Комітетський висновок повинен бути прикріплений до листа до Комітету із зменшення нормативного навантаження.

3.12. Перегляд урядовим комітетом має бути здійснений перед тим, як документ офіційної письмової консультації буде опублікований. Відповідний міністр повинен вимагати згоду від Комітету із зменшення нормативного навантаження, а також відповідного внутрішнього урядового комітету(-ів) і будь-яких інших пов'язаних відділів.

Що робити після консультації?

3.13. Після завершення консультацій із зацікавленими сторонами (неофіційно або за допомогою офіційної письмової консультації (в разі потреби)), міністр, відповідальний за імплементацію, повинен розглянути відповіді, отримані під час консультацій і відповідь Уряду, які будуть опубліковані. Вам потрібно буде проконсультувати міністра щодо цих відповідей і переглянути плани з імплементації відповідно.

3.14. Документи, необхідні для підтримки імплементації директиви, мають містити оцінку впливу, думку Комітету регуляторної політики і будь-які інші документи, які вимагають погодження до вступу в силу (наприклад, транспозиційна таблиця або будь-які інші відповідні документи, які будуть надані в парламент).

3.15. Вам потрібне буде погодження урядового комітету всіх вищевказаних документів від Комітету із зменшення нормативного навантаження, плюс відповідного внутрішнього урядового комітету(-ів) і державних секретарів будь-яких інших пов'язаних відділів, якщо ці пропозиції мають зміни, починаючи зі стадії узгодження.

3.16. Після отримання погодження у підтверджувальні документи, можливо, потрібно буде внести поправки, що відображають умови, викладені в листі на видачу дозволу. Для отримання додаткової інформації див. Інструкцію для урядового комітету¹.

3.17. Тепер ви готові завершити свої плани транспозиції. Тут важливо дотримуватися парламентських і внутрішньовідомчих процедур прийняття й укладання нормативних актів, гарантуючи, що, якщо не передбачено іншого, дата імплементації включена (а не випереджає) в терміни, зазначені в праві ЄС (більш детально в пункті 2.21).

3.18. Ви повинні переконатися, що кожен з перерахованих вище кроків завершується до закінчення терміну, встановленого у праві ЄС. Це також допоможе уникнути ризику висловлення зауваження Європейською комісією і, можливо, штрафу від Суду ЄС.

3.19. Вам потрібно буде повідомити Європейську комісію в електронному вигляді при завершенні транспозиції. Ви повинні використовувати електронну систему повідомлень, щоб повідомити про транспозицію і ваш відомчий координатор із транспозиції повинен бути в змозі надати допомогу. Провідний підрозділ Whitehall також відповідає за повідомлення транспозиції Гібралтару. Зверніть увагу, що там, де є зобов'язання прийняти й опублікувати до певної дати заходи, необхідні для виконання зобов'язання ЄС (часто задовго до дати реалізації), може бути двоступеневий процес повідомлення: перший крок – коли ви прийняли й опублікували заходи, другий – коли вони вступають в силу.

3.20. Існує обов'язок публікувати рекомендації принаймні за 12 тижнів до того, як законодавство набуває юридичної сили (більш докладно в пункті 4.20). Зрозумілі практичні рекомендації допоможуть бізнесу та іншим сферам діяти за новим законодавством. Ви повинні звернутися до Кодексу практики під час складання інструкцій² для під-

¹ Див. детальніше англійською мовою за посиланням: <http://www.cabinetoffice.gov.uk/sites/default/files/resources/cabinet-committees.pdf>.

² Див. детальніше англійською мовою за посиланням: <http://www.bis.gov.uk/files/file53268.pdf>.

приємств та організацій громадянського суспільства.

Як мені успішно підготуватись для розгляду в міністерстві?

3.21. Все нове внутрішнє законодавство, яке імплементує європейські зобов'язання, має передбачати обов'язок перегляду (більш докладно в пункті 2.24). Метою положення про перегляд є зобов'язати проводити і публікувати його протягом п'яти років з моменту вступу в силу, і кожні наступні п'ять років. Більш детальну інформацію, зокрема шаблони для відповідних правових положень, можна знайти в Інструкції про перегляд актів¹. По змозі відомства повинні координувати цей перегляд відповідно до будь-яких переглядів права ЄС Європейською комісією і їх впроваджувати.

Транспозиційний перелік

Підготовка до транспозиції
(див. п. 3.2)

- Розгляд на найбільш ранній стадії, як будуть здійснюватися і застосовуватися заходи у Великобританії, зокрема децентралізованими адміністраціями
- Фіксація відповідних ресурсів для проведення транспозиції
- Обговорення директиви з переговорною командою і юристами, щоб забезпечити адекватний зв'язок між переговорами і транспозицією
- Будь-які питання, які можуть вплинути на транспозицію, повинні бути відображені в плані проекту транспозиції
- Розгляд питання, як здійснити транспозицію, щоб уникнути виходу за рамки мінімальних вимог директиви
- Будь-які питання, які можуть вплинути на транспозицію, повинні бути відображені у вашому плані проекту транспозиції
- Використовувати методи управління проектами для забезпечення своєчасної імплементатії й ефективної взаємодії із зацікавленими сторонами на ключових етапах

¹ Див. детальніше англійською мовою за посиланням: <http://www.bis.gov.uk/assets/biscore/better-regulation/docs/s/11-682-sunsetting-regulations-guidance.pdf>.

<p>Попередній перегляд Комітетом із зменшення нормативного навантаження (див. п. 3.3)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Написати в Комітет із зменшення нормативного навантаження (тільки для інформації) протягом 2 тижнів з моменту оприлюднення законодавства в Офіційному віснику ЄС, зокрема супровідного листа, плану проекту транспозиції і транспозиційної таблиці, якщо така є • Переконайтеся, що ваш супровідний лист містить положення про те, як запропонований підхід до імплементації звертається до Керівних принципів – урядовий комітет видав шаблон, який потрібно наслідувати під час розробки цього супровідного листа
<p>Консультація (див. п. 3.8)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Підготуйте оцінку впливу • Отримайте думку від Комітету регуляторної політики щодо вашої оцінки впливу. Переконайтеся, що ви передбачили достатньо часу в плані проекту для переробки вашої оцінки впливу у випадку отримання негативного висновку від Комітету регуляторної політики • Звернутися до Комітету із зменшення нормативного навантаження (і відповідного урядового комітету з внутрішньої політики) і проконсультуватися, наголошуючи на тому, як керівні принципи були застосовані. Варто дотримуватися шаблону урядового офісу під час розробки цього супровідного листа. Переконайтеся, що ви долучили консультаційний документ, оцінку впливу з позитивним висновком Комітету регуляторної політики
<p>Остаточна консультація (див. п. 3.12)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Виділіть час, щоб проконсультуватися з Комітетом із зменшення нормативного навантаження (і відповідним внутрішнім комітетом уряду(-ів)) стосовно остаточного запропонованого правового тексту – в разі, якщо це потрібно. Посилайтесь у вашому листі на Керівні принципи. Переконайтеся, що ви додали остаточну оцінку впливу з позитивним висновком Комітету регуляторної політики й оновлену таблицю транспозиції • Зробіть інструкцію, яка встановлює юридичні обов'язки для тих, кого стосується, принаймні за 12 тижнів до того, як законодавство набуде чинності • Повідомте Комісію про реалізацію • Проведіть транспозиційне ознайомлення для парламенту Великої Британії
<p>Перегляд (див. п. 3.20)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розглянути вплив законодавства про імплементацію директиви кожні 5 років, спираючись на процес після-імплементаційного перегляду

Блок-схема транспозиції права ЄС [...].

Частина 4

Яка роль Комітету із зменшення нормативного навантаження?

4.1. З моменту свого створення у травні 2010 р. Комітет із зменшення нормативного навантаження набув повноважень щодо регулювання правил імплементації зобов'язань в рамках ЄС. Як транспозиція є внутрішньою імплементацією зобов'язань ЄС, Комітет із зменшення нормативного навантаження і відповідальний внутрішній урядовий комітет є відповідальними за ретельні плани транспозиції і будуть нести відповідальність за видачу дозволу на кожному відповідному етапі.

4.2. Щоб дати міністрам кращий погляд на транспозицію і стимулювати сильніше управління проектами, Керівні принципи для законодавства ЄС стверджують, що Комітет із зменшення нормативного навантаження повинен побачити пропозиції на ключових етапах протягом транспозиції: планування, консультації й остаточне рішення Комітету в міру необхідності (більш докладно в транспозиційній блок-схемі).

4.3. Урядові комітети зазвичай вимагають шість робочих днів, щоб розглянути пропозиції (9 під час перерви), а ще через 2-3 дні для голови, щоб надати справі повного опрацювання. Рекомендується враховувати це у ваших термінах від самого початку.

4.4. Комітет зі зменшення нормативного навантаження може відхилити запропонований підхід до транспозиції на консультації і/або остаточному перегляді. Отже, ви повинні врахувати достатню кількість часу у свій план проекту, щоб забезпечити можливість з метою гарантування, що остаточне оформлення буде надано до досягнення встановленого законом терміну для транспозиції. Невиконання в термін може привести до накладення стягнень і штрафу на Великобританію (більш докладно в пункті 4.17). Уряд за законом зобов'язаний вкластися у відповідні терміни.

Яка роль посадових осіб?

4.5. Це вимога права ЄС, що національне законодавство держав-членів імплементує директиви ефективно і своєчасно. Ваш підхід до транспозиції потрібно обговорити заздалегідь з юристом, призначеним в команду транспозиції, вашою відомчою одиницею ЄС, вашою відомчою одиницею із вдосконалення регулювання і, в разі потреби, з виконавчим органом з поліпшенням регулювання.

4.6. Незалежний комітет з питань регуляторної політики¹ (далі – КРП) повинен прокоментувати оцінку впливу для всіх пропозицій транспозиції до проведення консультацій та/або остаточного перегляду Урядом; тільки ті оцінки впливу, оцінені як «придатні для втілення мети», можуть перейти до урядового перегляду. Вам потрібно буде вбудувати у ваш план проекту достатньо часу для КРП, щоб прокоментувати оцінку впливу до включення в порядок денний Уряду, а також планування для можливого отримання негативної думки і подальшої необхідності повторно відправити оцінку впливу цьому комітету. КРП вимагає як мінімум 10 робочих днів, щоб надати висновок на оцінку впливу. На висновки КРП потрібно буде посилатися і вони мають додаватись до копії листа в Комітет із зменшення нормативного навантаження.

4.7. Вкрай важливо, щоб ви забезпечили достатньо часу для проведення консультацій в разі потреби і забезпечення Комітетом із зменшення нормативного навантаження перегляду (включаючи вивченості КРП оцінки впливу). Ви повинні також дати час, щоб розробити інший підхід до транспозиції, якщо урядовий комітет/Комітет із зменшення нормативного навантаження відкине ваші плани і вимагатиме переробки. Терміни у плані проекту повинні передбачати ці можливості, тому не має бути жодного ризику викликати порушення, в результаті відсутності встановленого законом терміну транспозиції, якщо КРП або урядові комітети не дають вам позитивної відповіді з першої спроби.

Як щодо регіональних органів влади і Гібралтару?

4.8. Зв'язок між переговорами і транспозицією матиме важливе значення під час розгляду регіональними органами влади, Нормандськими островами, островами Мен і Гібралтар. Ви повинні дотримуватися *Конкордату з питань координації політики Європейського Союзу*², який визначає, як департаменти Уайтхолу і децентралізованих адміністрацій повинні працювати разом на переговорах і під час імплементації європейського законодавства. Важливо тримати тісний контакт з регіональними органами влади протягом усього законодавчого процесу, щоб вони

¹ Див. детальніше англійською мовою за посиланням: <https://www.gov.uk/government/organisations/regulatory-policy-committee>.

² Див. детальніше англійською мовою за посиланням: http://www.ofmdfmi.gov.uk/memorandum_of_understanding_and_concordate_on_co-ordination_of_eu_issues_-_march_2010.pdf.

також могли підготуватися до будь-якої імплементації вчасно.

4.9. Ви повинні офіційно повідомити автономні адміністрації якомога раніше про будь-яке нове зобов'язання ЄС, яке повинно бути імплементоване. Для питань, що відносяться до їх відповідальності, децентралізовані адміністрації повинні розглянути, разом з департаментами Уайтхоллу й іншими регіональними органами влади (в разі потреби), як зобов'язання повинно бути реалізовано і виконано в межах необхідного часу, зокрема, чи варто автономним адміністраціям імплементувати окремо або впровадити британське законодавство.

4.10. Якщо делегована адміністрація вирішить імплементувати окремо, вона зможе проконсультуватися з відділом Уайтхолу та іншими відомствами в разі необхідності, за його пропозиціями щодо імплементації, щоб гарантувати, що будь-які відмінності в підходах все-таки забезпечують узгодженість ефекту і, за потреби, терміни.

4.11. Якщо пропозиція поширюється на Гібралтар, ви повинні підтримувати зв'язок з бюро ЄС-Гібралтар Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності, яке може гарантувати, що уряд Гібралтару повідомляється. Ви повинні надавати Міністерству закордонних справ та у справах Співдружності оновлену інформацію про прогрес та інформувати їх про будь-яке чинне законодавство, як тільки угода в Раді була отримана, і не пізніше, ніж через два тижні після того, як вона з'являється в Офіційному віснику ЄС. Великобританія несе відповідальність, як держава-член, за відповідність Гібралтару праву ЄС.

4.12. Договори ЄС поширюються на Гібралтар в силу ст. 355 (3) Договору про функціонування Європейського Союзу. Хоча в принципі Договір застосовується до Гібралтару, відповідно до Закону Сполученого Королівства про приєднання 1972 року, деякі положення Договору не застосовуються до Гібралтару. Вони передбачають:

- вільне переміщення товарів (ст. 28–37 Договору про функціонування Європейського Союзу (ТФЕУ), разом з директивами, прийнятими відповідно до ст. 114 ДФЄС, які мають на меті усунення бар'єрів на шляху вільного переміщення товарів);
- загальну торговельну політику (ст. 206–207 ДФЄС);
- спільну сільськогосподарську політику і загальну політику в галузі рибальства;
- усі правила спільноти, що стосуються податку на додану вартість та інших податків з обороту;

- всі режими, чий доходи сприяють фінансуванню ЄС, враховуючи Загальну сільськогосподарську політику, Єдиний митний тариф, податок на додану вартість і «четвертий ресурс», внесок до бюджету ЄС на основі валового національного продукту.

4.13. Гібралтар є також за межами єдиної митної території (і, як наслідок, митних правил ЄС).

4.14. Якщо у вас є які-небудь питання з приводу, чи буде застосовуватися законодавство в Гібралтарі, будь ласка, зверніться за консультацією юридичних консультантів. Ви також можете зв'язатися з бюро ЄС-Гібралтар за телефонами: 020 7008 2502 і 020 7008 4395.

Як щодо парламентського контролю?

4.15. Вам потрібно буде переконатися, що ви забезпечите достатньо часу для належного парламентського контролю заходів транспозиції, беручи до уваги правила 21-го дня, де це доречно зробити. Більшість пропозицій транспозиції ретельно вивчаються з використанням негативної дії, що означає, що законодавство про імплементацію вступає в силу, відсутня резолюція, прийнята в будь-якій Палаті, що передбачає анулювання такого законодавства. Іноді, однак, процедура підтвердження повторюється, що означає, що законодавчий акт не може бути прийнято, якщо він не отримує позитивного схвалення від кожної Палати або рідше залишається в силі, якщо тільки твердження не буде отримано протягом певного періоду часу, як правило, 28 або 40 днів. Детальну інструкцію з підготовки нормативних актів і парламентської процедури можна знайти в *Інструкції статутних інструментів*¹.

Як стосовно юстиції та внутрішніх справ?

4.16. У питаннях юстиції і внутрішніх справ ЄС підхід Великобританії регулюється Неавтоматичним протоколом з юстиції і внутрішніх справ в Лісабонському договорі. Це має важливе політичне значення. Політичні лідери всіх відділів повинні бути готові до будь-яких елементів політики юстиції і внутрішніх справ, що є в їх компетенції (таких як міграція, цивільне, кримінальне, судове і поліцейське співробітництво, як зазначено в розділі V ДФЄС), з тим, що положення Неавтоматичного протоколу залишаються захищеними.

¹ Останню версію можна знайти за посиланням: <http://www.opsi.gov.uk/si/sip-circulars/sip-circ02-2010.pdf>.

Що можна сказати про ризик порушення?

4.17. Оцінка правових ризиків, поруч з методами і формами, за допомогою яких директива впроваджується, є життєво важливою частиною процесу транспозиції. Однак той факт, що певні форми транспозиції несуть ризик розгляду щодо порушень, не є підставою для ігнорування конкретної форми транспонування. При цьому міністрам надаються надійні рекомендації щодо характеру й обсягу правового ризику для ухвалення повністю обґрунтованого рішення щодо транспозиції.

4.18. Там, де розпочаті провадження щодо порушення, вкрай важливо, щоб виправні процедури дотримувалися.

4.19. Комітет з європейських справ повинен бути проінформований якомога швидше, де існує ризик порушення через пізню імplementацію.

4.20. Якщо запропонована відповідь на порушення передбачає прийняття внутрішнього законодавства, захід часто повинен бути відправлений до Комітету з нормативного регулювання для отримання висновку щодо оцінки впливу, а потім переглянутий Комітетом із зменшення нормативного навантаження. Це може спричинити більш чітке приведення у відповідність, ніж просто підпорядкування Комітету з європейських справ. Якщо ви працюєте з порушенням, яке передбачає прийняття внутрішнього законодавства, ви повинні переконатися, що вирішуєте цю проблему у вашій попередній оцінці порушення, відповідно до керівництва урядового офісу про порушення.

Проект планів транспозиції і таблиці транспозиції

Заголовок	<i>[Вставте назву законодавства і посилання ЄС на юридичний текст ЄС]</i>
Посилання на законодавство ЄС	<i>[Номер акта, на який посилаються]</i>
Провідний відділ	<i>[Назва відділу]</i>
Провідний міністр	<i>[Ім'я міністра]</i>
Проект планів транспозиції / Результати	
[Дата]	Дата прийняття законодавства ЄС

[Дата]	Опублікування в Офіційному журналі ЄС [включити посилання на законодавство]
Залежності і питання	<i>[Будь-які вимоги реалізації, які залежать від подальших дій, наприклад, підтвердження Європейської комісії з інформаційної потреби, створення національного адміністративного органу]</i>
Метод транспозиції	Чинне законодавство, нове первинне законодавство, нове вторинне законодавство, інше / Адміністративний акт (будь ласка, виділіть)
[Дата]	Попередня консультація з Комітетом із зменшення нормативного навантаження <i>[Якщо офіційна консультація задовільна, забезпечити достатній час для надання висновку КРП про оцінку впливу (думку КРП і потрібно внести оцінку впливу), передбачати час на випадок надзвичайних ситуацій для будь-яких необхідних змін]</i>
[Дата]	Консультація <i>[Консультації повинні, як правило, тривати протягом принаймні 12 тижнів]</i>
[Дата]	Остаточний перегляд Комітетом із зменшення нормативного навантаження <i>[Надати достатньо часу для висновку КРП (яке потрібно буде ввести), супроводжуючи надзвичайним випадком для необхідних змін]</i>
[Дата]	Тимчасові правила <i>[Будь ласка, зверніть увагу, чи є які-небудь обмеження на цю дату, наприклад, перерва в роботі великобританського Парламенту, будь-які обмеження децентралізованих адміністрацій або Гібралтару можуть зіткнутися при імплементації власного законодавства або, як наслідок, законодавства Великобританії]</i>
[Дата]	Очікувана дата для транспозиції в Північній Ірландії/Шотландії/Уельсі <i>(якщо потрібно) [Вам потрібно буде зв'язатися з регіональними органами влади, щоб завчасно обговорити терміни імплементації. Уряду Асамблеї Уельсу, можливо, буде потрібен час, щоб перекласти законодавство]</i>
[Дата]	Очікувана дата для транспозиції в Гібралтарі <i>(якщо це можливо)</i>

[Дата]	Очікувана дата публікації інструкції <i>[Це повинно бути принаймні за 12 тижнів до того, як законодавство набуде чинності]</i>
[Дата]	Запланований термін для повідомлення Комісії з транспозиції
[Дата]	Законодавство Великобританії вступає в силу
[Дата]	Остаточний термін транспозиції (від законодавства ЄС)

[Дата(-и)]	Інші етапи після імплементації [Ви повинні визначити тут будь-які інші ключові етапи, пов'язані з реалізацією директиви/регуляції, наприклад, призначення органу виконавчої влади або підзвітного Комісії]		
[Дата]	Передбачувана дата міністерського перегляду		
Урядовий голова:		Номер контакту:	
Головний юрист:		Номер контакту:	

Частина 5

Що таке таблиця транспозиції?

5.1. У Керівних принципах зазначено, що ви завжди повинні використовувати копіювання для транспозиції, де це можливо, за винятком випадків, коли це може негативно позначитись на британських інтересах. Роль Комітету із зменшення нормативного навантаження матиме важливе значення в забезпеченні того, що принцип копіювання дотримується. Задля забезпечення прозорості та інформування комітетів кабінету, одним з методів демонстрації того, як був застосований принцип копіювання, є використання таблиці транспозиції у ваших звітах. Структуру таблиці транспозиції і як вона може бути застосована для кожного кроку транспозиції наведено нижче.

5.2. Таблиця транспозиції забезпечує Комітет із зменшення нормативного навантаження оглядом статті за статтею, демонструючи, де копіювання застосовувалося, а де ні, і роз'яснення з приводу необхідності переформулювання, яке потім може бути вивчене. Члени урядових комітетів можуть звернутися за такою таблицею, якщо їх немає у ваших висновках.

Як створити таблицю транспозиції?

5.3. Таблиці транспозиції можуть виявитися цінним інструментом, щоб додати ясність у ваші плани. Ви повинні включити їх при подачі Комітету із зменшення нормативного навантаження та інші відповідні внутрішні урядові комітети на кожному етапі його повідомлення і/або оформлення. Розробка таблиці транспозиції буде багатократною – вам потрібно буде заповнити або оновити таблицю з різним ступенем деталізації, залежно від стадії оформлення і рівня зворотного зв'язку від міністрів і зацікавлених сторін. Таблиці транспозиції також можуть бути легко перетворені на транспозиційні замітки для внутрішніх цілей парламенту.

5.4. При первинному повідомленні Комітету із зменшення нормативного навантаження (протягом двох тижнів після оприлюднення нового права ЄС в Офіційному віснику), наприклад, таблиця транспозиції міститиме обмежену інформацію. Ви можете включити таблицю транспонування, якщо проводите формальну письмову консультацію (або в рамках неофіційних консультацій у відповідних випадках) з метою

інформування зацікавлених сторін, де і як перепис був застосований, та визначити відповідну статтю директиви і національне положення в запропонованому законодавстві Великобританії. Це може слугувати корисним інструментом для забезпечення інтересів зацікавлених осіб в підході до транспозиції. Під час остаточного оформлення таблиці забезпечать всебічний огляд підходу перепису, його обґрунтування, якщо воно не використовувалося і відповідало національним положенням.

5.5. Таблиці транспозиції спрямовані передовсім на інформування урядових комітетів і Комітету із зменшення нормативного навантаження про ваші плани для копіювання. Проте пізніше в транспозиції, якщо ви вирішите внести таблицю в документ для консультації, аудиторія охоплюватиме всіх, хто потрапив під вплив законодавства – фізичних осіб, підприємців та інші організації. Важливо, щоб таблицю транспозиції розуміли всі. Тому вона повинна бути у форматі і з використанням мови, зрозумілої і для влади, і для адресата, зокрема тих, хто є у сфері дії законодавства. Таблиця має бути, наскільки це можливо, простою і без складної термінології.

**Первинне повідомлення Комітету
із зменшення нормативного навантаження**

Стаття	Перепис (так/ні)	Якщо ні - причина відмови	Національне положення
Стаття 1 [включає опис]	[Зазначити, чи використовуєте перепис: так/ні]	[не заповнюєте, якщо так, або причина невикористання, якщо ні]	[не заповнюєте для цього положення]
Стаття 2 [включає опис]	Аналогічно	Аналогічно	

Попередня консультація – подальші подробиці

Стаття	Перепис (так/ні)	Якщо ні - причина відмови	Національне положення
Стаття 1 [включає опис]	[Зазначити, чи використовуєте ви перепис: так/ні]	[не заповнюєте, якщо так, або причина невикористання, якщо ні]	[відповідний номер регуляції і опис, якщо підготовлено до консультації]
Стаття 2 [включає опис]	Аналогічно	Аналогічно	Аналогічно

Остаточний перегляд - порівняння статей

Стаття	Перепис (так/ні)	Національне положення	Якщо ні - причина відмови
Стаття 1 [включає опис]	[Зазначити, чи використовуєте ви перепис: так/ні]	[відповідний номер Регуляції і опис, якщо підготовлено до консультації]	[не заповнюєте, якщо так, або причина невикористання, якщо ні]
Стаття 2 [включає опис]	Аналогічно	Аналогічно	Аналогічно

Керівні принципи права ЄС

Загальні принципи

1. Підхід Уряду полягає в тому, щоб розглянути кумулятивний вплив нових заходів ЄС.
2. Скрізь, де це можливо, Уряд затвердить альтернативи регулювання на європейському рівні, спираючись на ідеї науки про поведінку.
3. Уряд буде співпрацювати з Європейською комісією, перш ніж вона прийме пропозиції щодо підвищення впливу Великобританії на розробку законодавчих пропозицій.
4. Уряд створюватиме альянси з іншими державами-членами, відповідними членами Європарламенту та іншими зацікавленими сторонами на рівні ЄС з метою підвищення ефективності Великобританії в ході переговорів.

Щодо міністрів, то

- a. вони мають бути добре ознайомлені з усіма заходами ЄС, що мають стосунок до їх відділу, від первинної пропозиції Комісії до транспозиції та імплементації;
 - b. і їх відділ оцінює з початку вплив на Великобританію пропонуваного законодавства й ефективно управляє процесом від переговорів до транспозиції.
5. Під час транспозиції права ЄС Уряд буде:
- a. гарантувати, що (за винятком особливих обставин) Великобританія не виходить за рамки мінімальних вимог заходів, які транспонуються;
 - b. по змозі прагнути до здійснення політики ЄС і правових зобов'язань шляхом використання альтернатив правового регулювання;
 - c. прагнути до того, щоб британські підприємства не були поставлені в невідгідне становище порівняно з їх європейськими колегами;
 - d. завжди використовувати копіювання для транспозиції, де це можливо, за винятком випадків, коли це негативно позначиться на британських інтересах, наприклад, поставить підприємства Великобританії в невідгідне становище порівняно з європейськими колегами;
 - e. якщо відомства не використовують копіювання, вони повинні будуть пояснювати Комітету із зменшення нормативного навантаження причини їх вибору;

f. забезпечити необхідні заходи із введення в силу в (а не до) передбачений термін, зазначений в директиві, якщо немає переконливих причин для більш ранньої реалізації;

g. передбачати в актах законний обов'язок перегляду для міністрів кожні 5 років.

Принципи роботи

1. Двічі на рік міністри звітуватимуть перед Міністром закордонних справ щодо ранніх пріоритетів свого відділу і стратегій залучення аудиторії, показуючи, як вони прагнуть і впливають на порядок денний Комісії та забезпечують, щоб важливі майбутні заходи ЄС (законодавчі та незаконодавчі) були виправдані, щоб політичні цілі нормативних пропозицій не могли бути досягнуті за допомогою нерегламентованих засобів і пропозиції були розроблені для того, щоб максимізувати вигоди і мінімізувати ризики для Великобританії. Комітет у справах ЄС після консультацій з Комітетом із зменшення нормативного навантаження може потім погодитись на міжурядовий ранній вплив на пріоритети для спільного лобювання.

2. Відділи прагнуть знаходити обґрунтування для їх пропонованої позиції на переговорах Великобританії в найкоротші терміни. Департаменти повинні проаналізувати порядок ймовірних наслідків різних варіантів переговорів, щоб допомогти міністрам ухвалити обґрунтовані рішення. Аналіз повинен бути пропорційний до пропозиції і наявного часу і бути представлений лаконічно.

3. Уряд працюватиме з партнерами з ЄС, щоб інститути ЄС були в курсі щодо відповіді питань, які вони вирішили на консультації, оцінки впливу, принципу «починай з дрібниць» і поглядів щодо поліпшення якості регулювання ЄС.

4. Перед початком транспозиції відділи повинні задовольнити Комітет із зменшення нормативного навантаження, що вони визначили цілі права ЄС і відповідну політику уряду Великобританії, а також як вони будуть приведені у відповідність до того, що транспозиція не має ні непередбачених наслідків у Великобританії, ні ризиків порушення.

5. Юридичний текст для великобританської транспозиції повинен бути підсумований тільки після того, як політичні рамки були узгоджені з Комітетом із зменшення нормативного навантаження.

6. Комітет з регуляторної політики повинен прояснити оцінки впливу для всіх пропозицій транспозиції.

7. Європейський комітет у справах повинен бути проінформований.

8. Під час розгляду підходу відомств до транспозиції й імплементації законодавства ЄС Комітет із зменшення нормативного навантаження чекатиме від відділів застосування таких принципів:

a. протягом двох тижнів з моменту публікації в Офіційному віснику Комітет із зменшення нормативного навантаження має бути повідомлений і забезпечений проформою, враховуючи план проекту вступу в силу зобов'язань;

b. пропонована імплементація застосовує керівні принципи і відповідає стандартам Інструкції для уряду з європейської політики;

c. пропонована імплементація доповнює внутрішню законодавчу мету;

d. пропонована імплементація забезпечує результати, передбачені в директиві, але робить це так, що (крім виняткових обставин) не дозволяє вийти за рамки мінімальних вимог; тим самим зводячи до мінімуму витрати бізнесу. Це повинно бути підкріплено доказами.

© Crown copyright 2011

Використано відповідно до вимог Open Government License: www.nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence.

Додаток “Б”

**Витяги з конституцій
європейських держав, що стосуються статусу та характеру дії
міжнародних договорів у національних правових системах**

Назва держави	Витяг з конституції
Австрія	<p>Конституція Австрії від 1 жовтня 1920 р. зі змінами: Стаття 9 1. Загальновизнані норми міжнародного права розглядаються як невід’ємна частина федерального закону. Стаття 49 2. Державні договори відповідно до ст. 50 п. 1, повинні бути опубліковані Федеральним канцлером в офіційному виданні федеральних законів. Національна рада з приводу затвердження державних договорів, відповідно до ст. 50 п. 1, може вирішувати, в який інший спосіб, ніж в офіційному виданні федеральних законів, може бути опубліковано державний договір чи окремі конкретно визначені його частини. Такі рішення Ради Федерації мають бути опубліковані Федеральним канцлером в офіційному виданні федеральних законів. Якщо явно не передбачено іншого, державні договори відповідно до ст. 50 п. 1 набувають чинності після закінчення дня їх опублікування, у разі третьої фрази – після закінчення дати проголошення рішення Національної ради, і поширюється на всю федеральну територію; це не відноситься до державних договорів, які будуть реалізовані шляхом прийняття законів (ст. 50 п. 2).</p>
Албанія	<p>Конституція Албанії від 28 листопада 1998 р. Стаття 122 1. Будь-який ратифікований міжнародний договір є частиною внутрішньої правової системи після його опублікування в Офіційному журналі Республіки Албанії. Він безпосередньо застосовується, крім випадків, коли він немає прямої дії і його застосування вимагає прийняття закону. Внесення змін та скасування законів, схвалених більшістю від усіх членів Асамблеї, здійснюється тією ж більшістю, що й для цілей ратифікації міжнародного договору. 2. Міжнародна угода ратифікована законом, має пріоритет над законами країни, які несумісні з нею.</p>

	3. Норми, видані міжнародною організацією, мають пріоритет у разі конфлікту, над законом країни, коли пряме застосування норм, виданих організацією, спеціально передбачено в договорі, ратифікованому Республікою Албанія для участі в ньому.
Андорра	Конституція Королівства Андорра від 2 лютого 1993 р. Стаття 3 (4) Договори і міжнародні угоди набувають чинності у правовій системі з моменту їх опублікування в Офіційному віснику Князівства Андорра і не можуть бути змінені або скасовані законом.
Азербайджан	Конституція Республіки Азербайджан від 12 листопада 1995 р. Стаття 151. Правовий статус міжнародних договорів Коли виникають конфлікти між нормативно-правовими актами, які є частиною правової системи Азербайджанської Республіки (за винятком Конституції Азербайджанської Республіки та актів, прийнятих шляхом референдуму) та міжнародними договорами, стороною яких є Азербайджанська Республіка, застосовуються міжнародні договори.
Білорусь	Конституція Республіки Білорусь від 1994 р. Стаття 8 Республіка Білорусь визнаватиме пріоритет загальноєвропейських принципів міжнародного права і забезпечуватиме відповідність національного законодавства таким принципам. Республіка Білорусь відповідно до принципів міжнародного права може на добровільній основі входити в міждержавні утворення та виходити з них. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, не допускається.
Бельгія	Глава IV Конституції Бельгії від 1831 р. з подальшими змінами Стаття 167 § 1. Король визначає напрям міжнародних відносин, незважаючи на компетентність громад та регіонів у регулюванні міжнародного співробітництва, зокрема укладення договорів з тих питань, які випливають з їх компетенції відповідно до або в силу Конституції. Король командує збройними силами; він проголошує стан війни чи його припинення. Він повідомляє Палати Парламенту відповідними додатковими повідомленнями, як тільки інтереси і безпека держави це дозволяють. Цесія, обмін або розширення території можливе тільки в силу закону.

	<p>§ 2. Король укладає договори, за винятком тих питань, що стосуються описаних в § 3. Ці договори набувають чинності лише після того, як їх схвалить Палата представників.</p> <p>§ 3. Уряди громади і регіону, зазначені у статті 121, укладають в межах своїх повноважень договори з питань, що входять до компетенції їх Парламентів. Ці договори вступають в дію тільки після отримання згоди Парламенту.</p> <p>§ 4. Закон, прийнятий більшістю, передбаченим останнім абзацом статті 4, визначає порядок укладення договорів, зазначених у параграфі 3 і договорів з питань, що не входять до виключної компетенції громад або регіонів в силу або на підставі Конституції.</p> <p>§ 5. Король може денонсувати договори, укладені до 18 травня 1993 року з питань, зазначених у параграфі 3, за згодою відповідних урядів громад і регіонів.</p> <p>Король денонсує ці договори, якщо уряди відповідних громад та регіонів на цьому наполягають. Закон, прийнятий більшістю, передбаченою останнім абзацом статті 4, регулює процедурні питання в разі незгоди між відповідними урядами громад і регіонів.</p>
<p>Боснія і Герцеговина</p>	<p>Конституція Боснії і Герцеговини від 14 грудня 1995 р. ДОДАТОК І. ДОДАТКОВІ УГОДИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ, що застосовуються в Боснії і Герцеговині</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Конвенція про запобігання і покарання за злочини геноциду 1948 р. 2. Женевські конвенції 1949 р. I-IV про захист жертв війни і Женевські Протоколи I-II 1977 р. 3. Конвенція про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1966 р. 4. Конвенція про громадянство заміжніх жінок 1957 р. 5. Конвенція про скорочення без громадянства 1961 р. 6. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. 7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та Додаткові протоколи до них 1966 р. і 1989 р. 8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. 9. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. 10. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання 1984 р.

	<p>11. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводження чи покарання 1987 р.</p> <p>12. Конвенція про права дитини 1989 р.</p> <p>13. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р.</p> <p>14. Європейська хартія регіональних мов та мов меншин 1992 р.</p> <p>15. Рамкова конвенція із захисту національних меншин 1994 р.</p>
Болгарія	<p>Конституція Болгарії від 13 липня 1991 р. Частина 4 статті 5 Міжнародні договори, що ратифіковані у відповідності з конституційною процедурою, оприлюднені і набули чинності стосовно Республіки Болгарії, є частиною законодавства держави. Вони повинні мати пріоритет над будь-якими суперечливими положеннями внутрішнього законодавства.</p>
Вірменія	<p>Конституція Вірменії від 5 липня 1995 р. зі змінами Стаття 6 Укладені міжнародні угоди набувають чинності тільки після їх ратифікації або затвердження. Міжнародні договори є складовою частиною правової системи Республіки Вірменія. Якщо ратифікований міжнародний договір передбачає інші норми, ніж ті, що передбачені в законах, норми міжнародного договору мають переважну силу. Міжнародні угоди, які не відповідають Конституції, не можуть бути ратифіковані.</p>
Греція	<p>Конституція Греції від 1975 р. Стаття 28 1. Загальновизнані норми міжнародного права, а також міжнародних конвенцій, на момент ратифікації законом і набуття оперативності відповідно до їх умов, повинні бути невід'ємною частиною внутрішнього грецького права і мати переважну силу над будь-яким положенням закону, що їм суперечить. Норми міжнародного права і міжнародних конвенцій застосовуються до іноземців тільки за умови взаємності. 2. Повноваження, передбачені Конституцією, можуть за договором або угодою покладатися на органи міжнародних організацій, коли це відповідає важливому національному інтересу і сприяє співпраці з іншими державами. Більшості в три п'ятих від загальної кількості членів Парламенту потрібно проголосувати за закон про ратифікацію договору, угоди.</p>

	<p>3. Греція приймає обмеження щодо національного суверенітету шляхом прийняття законів абсолютною більшістю голосів від загальної кількості членів Парламенту, якщо це зумовлюється важливим національним інтересом та не обмежує прав людини і основ демократичного уряду та здійснюється на основі принципів рівності і за умови взаємності.</p>
Грузія	<p>Конституція Грузії від 24 серпня 1995 р. Стаття 6 1. Конституція Грузії повинна бути вищим законом держави. Всі інші правові акти повинні відповідати Конституції. 2. Законодавство Грузії повинно відповідати загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права. Договір або міжнародна угода Грузії, якщо вони не вступають в конфлікт з Конституцією та Конституційною угодою Грузії, мають переважну силу над внутрішніми нормативними актами.</p>
Естонія	<p>Конституція Республіки Естонія від 28 червня 1992 р. Стаття 123 Естонська Республіка не вступає в міжнародні договори, які суперечать її Конституції. Якщо закони чи інші законодавчі акти Естонії не відповідають міжнародним договорам, ратифікованим Парламентом, застосовуються положення міжнародного договору.</p>
Ісландія	<p>Конституція Ісландії від 17 червня 1944 р. Стаття 21 Президент Республіки укладає договори з іншими державами. Поки договір не буде затверджений Парламентом, Президент не може укладати такі договори, якщо вони тягнуть за собою відмову або сервітут на території або територіальних водах, або якщо вони вимагають зміни в державній системі.</p>
Ірландія	<p>Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. з подальшими змінами Стаття 29 1. Ірландія підтверджує свою відданість ідеалам миру і дружнього співробітництва між народами, які засновуються на міжнародній справедливості і моралі. 2. Ірландія підтверджує свою прихильність принципу мирного вирішення міжнародних суперечок між народами за допомогою арбітражу або судових постанов. 3. Ірландія визнає загальноновизнані принципи міжнародного права як свої норми поведінки у відносинах з іншими державами.</p>

4.1. Виконавча влада держави, що відноситься до міжнародних відносин або пов'язана з ними, повинна, відповідно до статті 28 Конституції, здійснюватися Урядом або за його уповноваженням.

4.2. З метою здійснення будь-яких виконавчих функцій держави або у зв'язку із зовнішніми відносинами Уряд може в межах і на умовах, визначених законом, використовувати або застосовувати будь-який орган, інструмент або процедуру, що використовуються або схвалені для цих цілей членами будь-якої групи або союзом народів, з якими держава об'єднується або буде об'єднуватися з метою міжнародного співробітництва з питань, що становлять взаємний інтерес.

[...]

5.1. Кожен міжнародний договір, стороною якого стає держава, має бути укладений Парламентом.

5.2. Держава не повинна бути пов'язана будь-яким міжнародним договором, що передбачає внесок з громадських фондів, якщо тільки умови угоди будуть схвалені Парламентом.

5.3. Цей розділ не застосовується до угод і конвенцій технічного та адміністративного характеру.

6. Жоден міжнародний договір не повинен бути частиною внутрішнього законодавства держави.

7.1. Держава може дати згоду на обов'язковість британо-ірландського договору, укладеного в Белфасті 10 квітня 1998 р., надалі іменованій Угодою.

7.2. Будь-яка установа, створена Угодою або відповідно до Угоди, може здійснювати повноваження та функції, покладені на неї з поваги до всіх або будь-якої частини острова Ірландія, незважаючи на будь-які інші положення цієї Конституції, наділяючи владою або функцією будь-яку особу чи державний орган, призначений відповідно до або створений чи заснований Конституцією. Будь-яка влада або функція, покладена на таку установу відносно врегулювання або вирішення спорів чи розбіжностей, може бути додатковою або замінити будь-яку владу, як і функції, надані цією Конституцією щодо будь-якої такої особи або державного органу, згаданого вище.

8. Держава може здійснювати екстериторіальну юрисдикцію за загальновизнаними принципами міжнародного права.

Іспанія	<p>Конституція Іспанії від 6 грудня 1978 р. Розділ 96 1. Чинність укладених міжнародних договорів, якщо вони офіційно опубліковані в Іспанії, повинна бути частиною внутрішньої правової системи. Їх положення можуть бути скасовані, змінені або припинені лише в порядку, передбаченому в самих договорах або відповідно до загальних норм міжнародного права. 2. Процедура, передбачена в розділі 94, для введення міжнародних договорів і угод, повинна використовуватись і для їх денонсації.</p>
Італія	<p>Конституція Італії від 22 грудня 1947 р. Стаття 10 Італійська правова система відповідає загальноновизнаним принципам міжнародного права. Правовий статус іноземців регулюється законом відповідно до міжнародних положень і договорів. Іноземець, якому у своїй країні походження відмовлено у фактичному здійсненні демократичних свобод, гарантованих Конституцією Італії, має право на право притулку у відповідності з умовами, встановленими законом. Іноземець не може бути виданий за політичний злочин.</p>
Казахстан	<p>Конституція Казахстану від 30 серпня 1995 р. Стаття 4 1. Положення Конституції, закони, що їй відповідають, інші нормативні-правові акти, міжнародні договори та інші зобов'язання Республіки, а також нормативні постанови Конституційної Ради та Верховного Суду Республіки повинні бути чинним законодавством в Республіці Казахстан. 2. Конституція повинна мати вищу юридичну силу і пряму дію на всій території Республіки. 3. Міжнародні договори, ратифіковані Республікою, мають пріоритет перед її законами і застосовуються безпосередньо, крім випадків, коли для застосування міжнародного договору потрібне видання закону. 4. Усі закони, міжнародні договори, учасницею яких є Республіка, повинні бути опубліковані. Офіційне опублікування нормативно-правових актів, що стосуються прав, свобод та обов'язків громадян, повинні бути необхідною умовою для їх застосування.</p>

Кіпр	<p>Конституція Кіпру від 16 серпня 1960 р. Стаття 169</p> <p>Відповідно до положень статті 50 та пункту 3 статті 57:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Кожна міжнародна угода з іноземною державою або будь-якою міжнародною організацією щодо комерційних питань, економічного співробітництва (зокрема платежів і кредитів) і <i>modus vivendi</i> має бути укладена за рішенням Ради Міністрів.2. Будь-який інший договір, конвенція або міжнародний договір повинен бути узгоджений і підписаний за рішенням Ради Міністрів і повинен бути дійсним та обов'язковим в Республіці тільки в разі затвердження закону Палатою представників, після чого він повинен бути укладений.3. Договори, конвенції та угоди, що укладаються відповідно до вищезазначених положень цієї статті, повинні мати, з моменту їх публікації в офіційному виданні Республіки, переважачу силу над будь-яким муніципальним законом, за умови, що такі договори, конвенції та угоди застосовуються іншою стороною.4. Республіка може здійснювати кожне право вибору і дискреційне повноваження, передбачене відповідно до Договорів про створення Європейських співтовариств і Договору про Європейський Союз та будь-яких договорів про внесення до них змін або їх заміни, укладених Республікою.
Ліхтенштейн	<p>Конституція Королівства Ліхтенштейн («Ліхтенштейн») від 5 жовтня 1921 р. Стаття 92</p> <ol style="list-style-type: none">1. Уряд повинен нести відповідальність за виконання всіх законів і всіх тих завдань, які можуть бути на законних підставах покладені на нього Князем царюючих або Сеймом. Для втілення в життя законів він повинен видати необхідні правила реалізації, які, однак, мають залишатися в межах зазначених законів.2. Для втілення в життя законів і безпосередньо застосовуваних договорів він повинен видавати необхідні правила реалізації, які, однак, повинні залишатися в межах зазначених законів і безпосередньо застосованих договорів.3. Для задоволення інших договірних зобов'язань уряд може видати необхідні укази за умови, що ніяких нових законів не потрібно.4. Всі органи національної адміністрації можуть діяти тільки в рамках Конституції, законів і положень договорів. Навіть у питаннях, де закон дозволяє адміністративним органам свободу

	суджень, обмеження, що накладаються на них законом, повинні неухильно дотримуватися.
Литва	<p>Конституції Республіки Литви від 25 жовтня 1992 р. з подальшими змінами Стаття 138 Сейм може ратифікувати або денонсувати такі міжнародні договори Литовської Республіки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) про зміну державних кордонів Литовської Республіки; 2) про політичне співробітництво з іноземними державами, взаємну допомогу, а також договори оборонного характеру, пов'язані з обороною держави; 3) про відмову від застосування сили або загрози силою, а також мирні договори; 4) про наявність і стан збройних сил Литовської Республіки на територіях іноземних держав; 5) про участь Литовської Республіки у світових та регіональних міжнародних організаціях; 6) багатосторонні або довгострокові економічні договори. <p>Закони, а також міжнародні договори можуть бути застосовані і в інших випадках, коли Сейм ратифікує міжнародні договори Литовської Республіки. Міжнародні договори, ратифіковані Сеймом Литовської Республіки, є складовою частиною правової системи Литовської Республіки.</p>
Люксембург	<p>Конституція Королівства Люксембург («Люксембург») від 17 жовтня 1868 р. Стаття 37 Великий князь укладає договори. Договори не матимуть силу доти, доки вони не затверджені законом та не опубліковані у виданнях, встановлених для публікації законів. Договори, згадані в главі III, §4 і статті 49, затверджуються законом, за який проголосували відповідно до статті 114, пункту 2. Секретні договори скасовані. Великий князь приймає регламенти і накази, обов'язкові для виконання договорів у формах, які регулюють заходи виконання законів, а також з наслідками, які прикріплені до цих заходів, без преюдиції щодо питань, які захищені Конституцією. Цесія, обмін для збільшення території може мати місце тільки в силу закону. Великий князь командує збройними силами; він оголошує воєнний стан та його припинення після того, як буде уповноважений на такі дії голосуванням палати, прийнятим відповідно до умов статті 114, пункту 2 Конституції.</p>

Македонія	<p>Конституція Македонії від 17 листопада 1991 р. Стаття 118 Міжнародні договори, ратифіковані відповідно до Конституції, є частиною внутрішнього правопорядку і не можуть бути змінені на підставі закону.</p>
Молдова	<p>Конституція Республіки Молдова («Молдова») від 29 липня 1994 р. Стаття 8 Республіка Молдова зобов'язується дотримуватися Статуту ООН і договорів, стороною яких вона є, будувати свої відносини з іншими державами на загальноєвропейських засадах і нормах міжнародного права. Перегляд Конституції повинен передувати набуттю чинності міжнародним договором, який містить положення, що суперечать Конституції.</p>
Нідерланди	<p>Конституція Королівства Нідерландів від 1815 р. з подальшими змінами Стаття 93 Положення договорів і резолюцій міжнародних установ, які можуть бути обов'язковими для всіх осіб відповідно до їх змісту, стають обов'язковими після їх опублікування. Стаття 94 Чинні нормативні положення в межах Королівства не застосовуються, якщо таке застосування суперечить положенням договорів, які є обов'язковими для всіх осіб, або резолюціям міжнародних інститутів.</p>
Норвегія	<p>Конституція Королівства Норвегії від 17 травня 1814 р. Стаття 26 Договори з питань особливої важливості і, у всіх випадках, договори, реалізація яких, відповідно до Конституції, вимагає нового закону або рішення Парламенту, не є обов'язковими, поки Парламент не дав своєї згоди. Стаття 92 Влада держави повинна поважати й охороняти права людини, як вони наведені в цій Конституції і в міжнародних договорах у галузі прав людини, які обов'язкові для Норвегії.</p>
Польща	<p>Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. Стаття 91 1. Після оприлюднення у Журналі законів Республіки Польща (Законодавчий вісник) ратифікований міжнародний договір стає складовою частиною внутрішнього правового порядку і повинен застосовуватись безпосередньо, якщо його застосування не залежить від прийняття закону.</p>

	<p>2. Міжнародна угода, ратифікована за попередньою згодою, наданою законом, повинна мати пріоритет над законами, якщо така угода не може бути узгоджена з положеннями таких законів.</p> <p>3. Якщо угодою, ратифікованою Республікою Польща, про заснування міжнародної організації таке передбачено, закони, встановлені нею, застосовуються безпосередньо і мають перевагу в разі конфлікту законів.</p>
<p>Португалія</p>	<p>Конституція Португалії від 1976 р. Стаття 8. Міжнародне право</p> <p>1. Правила і принципи загального або звичайного міжнародного права є невід’ємною частиною португальського права.</p> <p>2. Правила, викладені в ратифікованих або поданих міжнародних договорах, повинні набути чинності в Португальському внутрішньому праві, коли вони були офіційно опубліковані, і повинні залишатися такими доти, доки вони є обов’язковими на міжнародному рівні для португальської держави.</p> <p>3. Правила, видані компетентними органами міжнародних організацій, до яких належить Португалія, повинні безпосередньо вступити в силу в Португальському внутрішньому праві, за умови, що це передбачено у відповідних установчих договорах.</p> <p>4. Положення договорів, які регулюють Європейський Союз, і правила, видані його інститутами у здійсненні своїх відповідних обов’язків, повинні застосовуватися в Португальському внутрішньому праві відповідно до права Союзу та поваги основних засад демократичної держави, заснованих на верховенстві закону.</p>
<p>Румунія</p>	<p>Конституція Румунії від 21 листопада 1991 р. Стаття 11. Міжнародне та внутрішнє право</p> <p>1. Румунія ручається відповідно і сумлінно виконувати зобов’язання, що випливають з договорів, в яких вона є стороною.</p> <p>2. Договори, ратифіковані Парламентом відповідно до закону, є частиною внутрішнього правопорядку.</p> <p>3. Якщо договір, в якому Румунія планує стати стороною, містить положення, які суперечать Конституції, його ратифікація здійснюється тільки після перегляду Конституції.</p>

Росія	Конституція Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. Частина 4 статті 15 4. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також міжнародні договори Російської Федерації повинні бути невід'ємною частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором Російської Федерації встановлені інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору.
Сербія	Конституція Республіки Сербія від 2006 р. Стаття 16. Міжнародні відносини Зовнішня політика Республіки Сербія повинна бути заснована на загальноприйнятих принципах і нормах міжнародного права. Загальноприйняті норми міжнародного права і ратифікованих міжнародних договорів повинні бути невід'ємною частиною правової системи в Республіці Сербія та застосовуватися безпосередньо. Ратифіковані міжнародні договори мають відповідати Конституції.
Словацька	Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. Стаття 7 2. Словацька Республіка може на основі міжнародної угоди, ратифікованої й опублікованої в порядку, встановленому конституційним законом або на підставі такої угоди, делегувати реалізацію частини своїх прав Європейському співтовариству і Європейському Союзу. Юридично обов'язкові акти Європейського співтовариства та Європейського союзу мають пріоритет над законами Словацької Республіки. Делегація юридично зобов'язуючих актів, що вимагають реалізації, залежить від закону чи директиви уряду відповідно до статті 119, пункту 2. 3. Словацька Республіка з метою збереження миру, безпеки та демократичного порядку може зайняти місце в організаціях, які представляють взаємну колективну безпеку, відповідно до умов, зазначених в міжнародному договорі. 4. Для введення в дію міжнародних договорів з прав людини та основних свобод, міжнародних політичних угод, міжнародних договорів військового характеру, міжнародних договорів щодо членства Словацької Республіки в міжнародних організаціях, міжнародних господарських договорів загального характеру, міжнародних договорів, що вимагають імплементації закону і міжнародних договорів, що безпосередньо визначають права й

	<p>й обов'язки фізичних або юридичних осіб, ратифікація повинна бути предметом угоди Національної ради Словацької Республіки.</p> <p>5. Міжнародні угоди з прав людини та основних свобод, міжнародні угоди, які не вимагають прийняття закону для їх імплементації, та міжнародні угоди, які прямо визначають права й обов'язки фізичних або юридичних осіб і які були ратифіковані й опубліковані шляхом, встановленим законодавством, мають пріоритет перед законами.</p>
Словенія	<p>Конституція Словенії від 23 грудня 1991 р. Стаття 8 Закони та нормативні акти мають відповідати загальноприйнятим принципам міжнародного права і договорів, які є обов'язковими для Словенії. Ратифіковані й опубліковані міжнародні договори застосовуються безпосередньо.</p>
Угорщина	<p>Конституція Угорщини від 18 квітня 2011 р. Стаття Q 1. Для того щоб створювати і підтримувати мир і безпеку та для досягнення сталого розвитку людства, Угорщина повинна прагнути до співпраці з усіма країнами і народами світу. 2. Для того щоб виконати свої зобов'язання за міжнародним правом, Угорщина повинна гарантувати, що її законодавство відповідає міжнародному праву. 3. Угорщина приймає загальновизнані норми міжнародного права. Інші джерела міжнародного права мають стати частиною угорської правової системи шляхом оприлюднення в правових актах.</p>

Туреччи- на	<p>Конституція Республіки Туреччина від 1982 р. D. Ратифікація міжнародних договорів Стаття 90</p> <p>Ратифікація договорів, укладених з іноземними державами та міжнародними організаціями від імені Республіки Туреччини, підлягає прийняттю Великими Національними Зборами Туреччини за законом про затвердження ратифікації.</p> <p>Договори, що регулюють економічні, комерційні або технічні відносини й охоплюють період не більше одного року, можуть бути введені в дію через оприлюднення, за умов, що вони не потягнуть за собою будь-яких фінансових зобов'язань з боку держави і не будуть втручатись у питання, пов'язані зі статусом особи або з правами власності громадян Туреччини за кордоном. У таких випадках ці договори повинні бути доведені до відома Національних Зборів Туреччини протягом двох місяців з моменту їх оприлюднення.</p> <p>Реалізація угоди, заснованої на міжнародному договорі, та економічні, комерційні, технічні, адміністративні угоди, що укладені в залежності від дозволу, як зазначено в законі, не вимагають схвалення Великих Національних Зборів Туреччини. Тим не менше, економічні і комерційні угоди або угоди, що стосуються прав особи, укладені відповідно до положень цього пункту, не повинні бути введені в дію, якщо вони не оприлюднені.</p> <p>Договори, що спричинили внесення змін до законів Туреччини, підпадають під положення першого абзацу.</p> <p>Міжнародні угоди, належно введені в дію, мають силу закону. Жодне звернення до Конституційного Суду не може бути зроблено стосовно цих угод на підставі, що вони є неконституційними. У разі конфлікту між міжнародними угодами, належно введеними в дію, що стосуються основоположних прав і свобод, та законів, через відмінності в положеннях з того ж питання, пріоритет мають положення міжнародних договорів.</p>
Україна	<p>Конституції України від 28 червня 1996 р. Стаття 9</p> <p>Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.</p>

Німеччина	<p>Конституція Федеративної Республіки Німеччина від 8 травня 1949 р. Стаття 25 Примат міжнародного права Загальні норми міжнародного права є складовою частиною федерального законодавства. Вони повинні мати пріоритет над законами і безпосередньо породжують права та обов'язки для жителів федеральної території.</p>
Хорватія	<p>Конституція Хорватії від 22 грудня 1990 р. Стаття 141 Міжнародні угоди, які укладені і ратифіковані відповідно до Конституції, оприлюднені і набули чинності, повинні бути частиною внутрішнього правопорядку Республіки Хорватії і вище від закону з погляду правових наслідків. Їх положення можуть бути змінені або скасовані тільки на умовах і в порядку, визначених в них або відповідно до загальних норм міжнародного права.</p>
Чехія	<p>Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 р. Стаття 10 Опубліковані міжнародні договори, на ратифікацію яких Парламентом надано згоду і які є обов'язковими для Чеської Республіки, є частиною внутрішнього законодавства держави і переважають над нормами внутрішнього законодавства.</p>
Чорногорія	<p>Конституція Чорногорії від 19 жовтня 2007 р. Стаття 118 Суд є автономним і незалежним. Суд діє на основі Конституції, законів і підтверджених та опублікованих міжнародних договорів. Створення судового пристава і надзвичайних судів не допускається. Стаття 145 Закон повинен відповідати Конституції і бути підтверджений міжнародними угодами, а інші нормативні акти мають відповідати Конституції та законам.</p>
Фінляндія	<p>Конституція Фінляндії від 11 червня 1999 р. Секція 95 Положення договорів та інших міжнародних зобов'язань по мірі їх законодавчої природи набувають чинності на підставі закону. В іншому випадку міжнародні зобов'язання набувають чинності згідно з Указом (1112/2011, набуття чинності 01.03.2012). Урядовий законопроект для введення в дію міжнародного зобов'язання розглядається відповідно до звичайної законодавчої процедури, передбаченої законом. Тим не менше, якщо</p>

	<p>проект стосується Конституції або зміни національної території, або передачі повноважень Європейському Союзу, міжнародній організації або міжнародному органу і має значення для суверенітету Фінляндії, Парламент має ухвалити його, не залишивши його бездіяльним, за рішенням, підтриманим принаймні двома третинами голосів (1112/2011, набуття чинності 01.03.2012).</p> <p>Законом може бути передбачено, що для введення в дію міжнародного зобов'язання набуття ним чинності передбачається Указом. Загальні положення про публікацію договорів та інших міжнародних зобов'язань передбачені Законом.</p>
Франція	<p>Конституція Франції від 4 жовтня 1958 р. Стаття 55</p> <p>Договори або угоди, належно ратифіковані або схвалені, повинні після публікації мати перевагу над актами Парламенту за умови, що кожна угода або договір застосовується іншою стороною.</p>

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. М. Антонович. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 262 с.
2. Анцилотти Д. Курс міжнародного права / Д. Анцилотти ; пер. с 4-го итал. изд. А. Л. Сакетти и Э. М. Фабрикова ; под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук Д. Б. Левина. – М. : Иностран. лит., 1961. – Т. 1. – 447 с.
3. Барабаш Ю. Г. Конституційна політика України у сфері імплементації міжнародних стандартів прав людини / Ю. Г. Барабаш // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – Вип. 100. – С. 71–83.
4. Барбук А. Имплементация международного права в Республике Беларусь / А. Барбук // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. – № 4. – С. 32–48.
5. Блищенко И. П. Международное и внутригосударственное право / И. П. Блищенко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 238 с.
6. Броунли Я. Международное право / Я. Броунли. – М. : Прогресс, 1977. – 535 с.
7. Бурлай Е. В. К вопросу о возможном семантикоэтимологическом значении слова «право» / Е. В. Бурлай // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Юридические науки». – 2006. – Т. 19 (58), № 2. – С. 14–28.
8. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
9. Буткевич В. Г. Соотношение международного и внутригосударственного права / В. Г. Буткевич. – К. : Вища шк., 1981. – 311 с.
10. Буткевич В. Г. Теоретические основы взаимодействия международного и внутригосударственного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Международное право» / В. Г. Буткевич. – К., 1980. – 42 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : Перун, 2001. – 1440 с.
12. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстиніан, 2006. – 627 с.

13. Висновок № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

14. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : за станом на 14 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

15. Войченко С. В. Договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та їх імплементація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / С. В. Войченко. – Одеса, 2010. – 20 с.

16. Войченко С. В. Поняття та форми імплементації в сучасному міжнародному праві / С. В. Войченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – 2009. – № 46. – С. 363–369.

17. Волохов О. С. Порядок укладення та імплементації міжнародних договорів державами-учасниками СНД / О. С. Волохов // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 312–316.

18. Волошин Ю. О. Концепція «трансформації» як засіб реалізації норм міжнародного права у національному правопорядку держав: змістовна та видова характеристика / Ю. О. Волошин // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 272–275.

19. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – Киев : Вища шк., 1980. – 320 с.

20. Гаврилов В. В. Теории трансформации и имплементации норм международного права в отечественной правовой доктрине / В. В. Гаврилов // Московский журнал международного права. – 2001. – № 2. – С. 39–61.

21. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) // Офіційний вісник України. – 2010. – 12 листоп. – № 84. – Ст. 2989. – С. 562.

22. Глобализация и развитие законодательства: очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М. : Изд. дом «Городец», 2004. – 464 с.

23. Гнатовський М. М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Гнатовський Микола Миколайович. – К., 2002. – 22 с.

24. Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : МНИМП, 1998. – 600 с.

25. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жофре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.

26. Данильян О. Г. Основи філософії : навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Таряненко. – Х. : Право, 2003. – 352 с.

27. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1990. – № 31. – Ст. 429.

28. Джебрин Д. Імплементация норм международного права во внутригосударственном законодательстве (на примере арабских стран) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право» / Дж. Джебрин. – К., 1984. – 22 с.

29. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування : пер. з англ. / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : АртЕк, 1997. – 583 с.

30. Діке У. К. Міжнародні договори у Конституціях федеративних держав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / У. К. Діке. – К., 1998.

31. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.

32. Дмитрієв А. І. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національному законодавстві України / Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом / А. І. Дмитрієв. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – 446 с.

33. Добрянський С. Міжнародний захист прав людини в Європейському Союзі та Раді Європи [Електронний ресурс] (порівняльний аспект) / С. Добрянський // Конвенія 50. – Режим доступу : <http://www.c50.com.ua/article/dobryanskyi-s-mizhнародnyi-zakhyst-prav-lyudyny-v-yevropeiskomu-soyuzi-ta-radi-yevropy-poriv>.

34. Драчов О. В. Імплементация міжнародних зобов'язань в правовій системі Польщі та України (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. В. Драчов. – К., 2013. – 20 с.

35. Дудко И. Г. Влияние европейского права на конституционное право государств Центральной и Восточной Европы / И. Г. Дудко,

Е. А. Гагаева. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 280 с.

36. Євінтов В. Прямє застосування міжнародних стандартів прав людини: (Коментар до ст. 9 Конституції України) / В. Євінтов // Український часопис прав людини. – 1998. – № 1. – С. 26–27.

37. Європейське право: право Європейського Союзу : підруч. : у 3 кн. Кн. 1 : Інституційне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. – К. : Ін Юре, 2015. – 312 с.

38. Загальна теорія держави і права / за ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

39. Задорожній О. Міжнародне право у Конституції України [Електронний ресурс] / О. Задорожній. – Режим доступу : http://espresso.tv/blogs/2015/06/15/mizhнародне_pravo_u_konstytuciyi_ukrayiny_regulyuvannya_vidnosyn_iz_inshymu_derzhavamy_vyklyuchno_normamy_mizhнародного_prava.

40. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. О. Зверев. – К., 2015. – 16 с.

41. Зыбайло А. К вопросу о соотношении международного и национального права (теоретические аспекты) [Електронний ресурс] / А. Зыбайло // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – Режим доступу : <http://evolutio.info/content/view/144/49>.

42. Зивс С. Л. О методе сравнительного исследования в науке о государстве и праве / С. Л. Зивс // Советское государство и право. – 1964. – № 3. – С. 23–35.

43. Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть : курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – 416 с.

44. Зіняк Л. В. Міжнародно-правові засади військового співробітництва України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Л. В. Зіняк ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 21 с.

45. Игнатенко Г. В. Международное право и внутригосударственное право: проблемы сопряженности и взаимодействия : сб. науч. публикаций за сорок лет (1972–2011 годы) / Г. В. Игнатенко. – М., 2012. – 416 с.

46. Іванченко О. Узгодження норм національного та міжнародного права: юридико-технічний аспект / О. Іванченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 125–132.

47. Іванченко О. М. Співвідношення норм міжнародного і національного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іванченко Ольга Миколаївна. – [Б. в.], 2011. – 24 с.

48. Іванченко О. Способи узгодження норм національного права з нормами міжнародного права / О. Іванченко // Юридичний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 178–182.

49. Карандашов И. И. Непосредственное действие норм международных договоров в правовой системе Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / И. И. Карандашов. – СПб., 2013. – 26 с.

50. Карташкин В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве / В. А. Карташкин. – М. : ИГПАН, 1993. – 333 с.

51. Кириловская Н. Н. Система международного права в отечественной международно-правовой доктрине / Н. Н. Кириловская. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 224 с.

52. Кияница І. П. Імплементація норм міжнародного права в правовій системі ФРН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / І. П. Кияница / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 17 с.

53. Козюбра М. Місце Європейської конвенції з прав людини у правовій системі України / М. Козюбра // Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі : матер. наук.-практ. конф. (Львів, 12–13 листопада 2004 р.). – Львів, 2004. – С. 15–21.

54. Конституция Азербайджана [Електронний ресурс] // 38. Официальный сайт Президента Азербайджана. – Режим доступа : <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.

55. Конституция Республики Беларусь [Електронний ресурс] // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.

56. Конституция Республики Казахстан [Електронний ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – Режим доступа : <http://www.akorda.kz/ru/category/konstituciya>.

57. Конституция РФ [Електронний ресурс] // Конституция Российской Федерации. – Режим доступа : <http://www.constitution.ru>.

58. Конституция Черногории [Електронний ресурс] // World Intellectual Property Organization. – 19. – Режим доступа : <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=6920>.

59. Конституція України від 28 червня 1996: за станом на 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 11. – Ст. 143.

60. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій, В. М. Литвин, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.

61. Курашвили А. Ю. Заключение и имплементация международных договоров по Венской конвенции о праве международных договоров и законодательству государств-участников СНГ. Сравнительно-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / А. Ю. Курашвили. – СПб., 2007. – 28 с.

62. Левин Д. Б. Актуальные проблемы теории международного права / Д. Б. Левин. – М. : Наука, 1974. – 264 с.

63. Лукашук И. И. Конституции государств и международное право / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 1998. – 124 с.

64. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть / И. И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

65. Лукашук И. И. Международное право в судах государств / И. И. Лукашук. – СПб. : СКФ «Россия – Нева», 1993. – 301 с.

66. Лукашук И. И. Современное право международных договоров : в 2 т. Т. 2. Действие международных договоров / Игорь Иванович Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 496 с.

67. Лукашук И. И. Соотношение внутригосударственного и международного права в свете новой Конституции СССР / И. И. Лукашук // Весник Киевского университета. Международные отношения и международное право. – 1979. – № 8. – С. 3–13.

68. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – 412 с.

69. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посіб. / Л. А. Луць. – Львів : Юрид. фак-т ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 247 с.

70. Луць Л. А. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом / Л. А. Луць // Віче. – 2006. – Вип. 7/8. – С. 54–55.

71. Марочкин С. Ю. Действие и реализация норм международного права в правовой системе Российской Федерации / С. Ю. Марочкин. – М. : Норма, Инфра-М, 2011. – 288 с.

72. Мартиненко П. Місце і роль Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в конституційно-правовому механізмі

України / П. Мартиненко // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 64–72.

73. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2001. – 400 с.

74. Махефамана Р. А. Судебные органы государства в национально-правовом механизме имплементации норм международного права (на примере Французской Республики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Міжнародне право» / Расуаманара Альфонсин Махефамана. – Киев, 1989. – 18 с.

75. Медведєв Ю. Л. Імплементація норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації [Електронний ресурс] / Ю. Л. Медведєв // Публічне право. – 2014. – № 1. – С. 129–135. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pp_2014_1_19.pdf.

76. Международное право : учеб. / А. Н. Талалаев, Г. И. Тункин, Л. Н. Шестаков и др. – М. : Юрид. лит., 1999. – 560 с.

77. Международное право = Voelkerrecht / Вольфганг Граф Вицтум [и др.] ; пер. с нем. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – 992 с.

78. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мельник Зоя Петрівна. – К., 2009. – 18 с.

79. Мережко О. О. Співвідношення міжнародного і національного права [Електронний ресурс] / О. О. Мережко // Юридичний журнал. – 2009. – № 2. – Режим доступу : <https://www.justinian.com.ua>.

80. Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права / Ленарис Харисович Мингазов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 207 с.

81. Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 83–90.

82. Муравйов В. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / В. Муравйов. – К. : Академ-Прес, 2002. – 429 с.

83. Мюллерсон Р. А. Национально-правовая имплементация международных договоров / Р. А. Мюллерсон. – М. : Наука, 1980. – 108 с.

84. Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Междунар. отношения, 1982. – 136 с.

85. Национальное собрание республики Армения. Конституция Республики Армения (с изменениями) от 5 июля 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus>.

86. Ничка Ю. В. Межі національної та міжнародної правотворчості: загальнотеоретичні аспекти (на матеріалах європейської практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. В. Ничка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 16 с.

87. Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправ. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

88. Оксфордські словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com>.

89. О международных договорах Российской Федерации: Федеральный Закон от 16 июня 1995 г. № 101-ФЗ [Электронный ресурс] // 47. Официальный сайт Министерства иностранных дел РФ. – Режим доступа : <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dp.nsf/0/FB5460C2D8D017BAC3257460003DE2EC>.

90. О применении судами общей юрисдикции общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров Российской Федерации : Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 10 октября 2003 г. № 5 [Электронный ресурс] // Верховный Суд РФ. – 2003. – Режим доступа : http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=1177.

91. Осакке К. Сравнительное правоведение: схематический комментарий / К. Осакке. – М. : Юристь, 2008. – 830 с.

92. Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право / Б. И. Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – 400 с.

93. Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. П. Паліюк. – К. : Фенікс, 2004. – 264 с.

94. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України міжнародних договорів про права людини [Електронний ресурс] / В. П. Паліюк // Європейські студії і право. – 2013. – № 1. – С. 35–48. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esp_2013_1_7.pdf.

95. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види / Н. М. Пархомен-

ко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 338–342.

96. Плавич В. П. Імплементація норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно-правові аспекти) / В. П. Плавич // Держава і право. – 2013. – Вип. 60. – С. 20–28.

97. Плавич В. П. Проблемы воздействия процессов конвергенции на современное право и государство / В. П. Плавич // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2014. – Т. 19, вип. 1 (22). – С. 7–20.

98. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Юрид. думка, 2006. – Т. 1. – 544 с.

99. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка ; упор. О. В. Кресін. – К. : Логос, 2010. – 520 с.

100. Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України / за ред. Є. Б. Кубка. – К. : Юрид. практика, 2013. – 608 с.

101. Про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» щодо удосконалення механізму наближення законодавства України до права ЄС : Проект Закону від 9 червня 2015 р. № 2046а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55532.

102. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – 16 лип. – № 29. – Ст. 367.

103. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1996. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

104. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

105. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Росій-

ської Федерації»: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 12. – Ст. 77.

106. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо забезпечення приведення положень розроблюваних проектів нормативно-правових актів з питань оподаткування акцизним збором у відповідність до законодавства Європейського Союзу та вимог положень угод ГАТТ-СОТ : Наказ Державної податкової адміністрації від 26 грудня 2003 р. № 631 (втратив чинність) [Електронний ресурс] // ЛІГА ЗАКОН – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM023136.html.

107. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16 березня 2005 р. № 62 : за станом на 16 березня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – 13 трав. – № 17. – Ст. 926. – С. 163.

108. Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – 2 лип. – № 24. – Ст. 870. – С. 3.

109. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р // Офіційний вісник України. – 2014. – 3 жовт. – № 77. – Ст. 2197. – С. 178.

110. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

111. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. : за станом на 20 липня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.

112. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. : за станом на 16 вересня 2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 40. – Ст. 2021.

113. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матер. наук.-практ. конф. (жовтень 1998 р.). – К., 1998. – 446 с.

114. Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: про-

блеми національної імплементації / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – 164 с.

115. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 3-тє вид., зі змін. й допов. – К. : ІСДО, 1995. – 156 с.

116. Раскалей М. Імплементація як засіб узгодження норм міжнародного та внутрішньодержавного права України / М. Раскалей // Віче. – 2010. – № 24. – С. 12–13.

117. Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України / М. Раскалей // Віче. – 2009. – С. 25–28.

118. Репецький В. М. Міжнародне публічне право / В. М. Репецький. – К. : Знання, 2011. – 437 с.

119. Рыбаков В. А. Трансформация и имплементация способа развития национального права / В. А. Рыбаков // Вестник Омского университета. Сер. Право. – 2010. – № 3. – С. 34–41.

120. Рыхтикова Л. Ю. Конституционно-правовые основы имплементации норм международного права в Российской Федерации / Л. Ю. Рыхтикова. – М. : Грааль, 2004. – 88 с.

121. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – 27 серп. – № 32. – Ст. 1209. – С. 59.

122. Рішення Конституційного суду від 12 липня 2000 р. № 9-рп/2000 (справа про ратифікацію Харгії про мови, 1992 р.) // Офіційний вісник України. – 2000. – 4 серп. – № 29. – Ст. 1232. – С. 195.

123. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – 26 листоп. – № 45. – Ст. 2975. – С. 41.

124. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – 27 лип. – № 52. – Ст. 2132. – С. 138.

125. Савенко М. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 71–77.

126. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учеб. / А. Х. Саидов ; отв. ред. В. А. Туманов. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Юрист, 2009. – 510 с.

127. Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Сергієнко Наталія Миколаївна. – К., 2004. – 20 с.

128. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

129. Скомороха В. Окремі питання імплементації норм міжнародного права і конституційна юрисдикція України / В. Скомороха // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 6–11.

130. Скомороха В. Практика Конституційного Суду України як засіб імплементації європейських стандартів прав і свобод людини в Україні / В. Скомороха // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 5. – С. 61–88.

131. Слінько Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України / Т. М. Слінько // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 596–601.

132. Соловйов О. В. Відсилка та трансформація як основні юридичні інструменти національної імплементації норм міжнародного права / О. В. Соловйов // Держава і право. – 2010. – № 47. – С. 72–77.

133. Соловйов О. В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Соловйов Олексій Володимирович. – Львів : [Б. в.], 2011. – 16 с.

134. Статут Ради Європи // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 5. – Кн. 2. – Ст. 1270. – С. 435.

135. Стеценко С. Г. Глобалізація і право: національний вимір / С. Г. Стеценко, Л. О. Васечко. – К. : Атіка, 2012. – 312 с.

136. Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа) / В. Я. Суворова // Советское государство и право. – 1991. – № 9. – С. 116–122.

137. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Действие и применение договоров / А. Н. Талалаев. – М. : Наука, 1985. – 294 с.

138. Тацій В. Я. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національні і процесуальні процедури (До 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основних свобод) / В. Я. Тацій, Ю. М. Groшевий // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 4 (19). – С. 4–10.

139. Терлецький Д. До питання конституційної імплементації між-

народних договорів / Д. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 172–174.

140. Терлецький Д. С. Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції та міжнародне право / Д. С. Терлецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 61. – С. 85–95.

141. Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы / Л. Б. Тиунова // О понятии правовой системы. – 1985. – № 1. – С. 27–32.

142. Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2002. – № 11. – С. 3–12.

143. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы / Александр Деонисович Тихомиров. – Киев: Знання, 2005. – 334 с.

144. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / О. Д. Тихомиров / Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 35 с.

145. Третьяков Д. Ієрархія законів і принцип «*pacta sunt servanda*». До питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України / Д. Третьяков // Віче. – 2008. – С. 53–57.

146. Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. О. Трихліб ; наук. кер. О. В. Петришин ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 20 с.

147. Тункин Г. И. Межгосударственная система и международное право. Международное право : учеб. / под ред. Г. И. Тункина. – М., 1970. – 235 с.

148. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2010. – 12 листоп. – № 84. – Ст. 2989. – С. 503.

149. Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 16–21.

150. Фердросс А. Международное право / А. Фердросс. – М. : Иностран. лит., 1959. – 652 с.

151. Философия и методология познания / В. П. Сальников, В. Л. Обухов, Ю. Н. Солонин, В. В. Василькова // Учебник для магистров и аспирантов / С.-Петербург. ун-т МВД России ; Акад. права, экономики и безопасности жизнедеятельности ; СПбГУ ; СПбГАУ ;

ИпиП (СПб.). – СПб. : Фонд поддержки науки и образования в области правоохранительной деятельности «Университет», 2003. – 560 с.

152. Філатов В. М. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві / В. М. Філатов, С. А. Солоткий // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 7 (47). – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.ns.f/0/17FD5FDA6A1686CAC2256EF30046B659?OpenDocument>.

153. Хайд Ч. Международное право, его понимание и применение США / Ч. Хайд. – М. : Инostr. лит., 1950. – 523 с.

154. Хамзин А. Ш. Вопросы имплементации международно-правовых стандартов прав человека в законодательство Республики Казахстан [Электронный ресурс] / А. Ш. Хамзин // Новости научной мысли. Право. – 2009. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Pravo/53048.doc.html.

155. Ханнум Х. Статус Всеобщей декларации прав человека во внутреннем и международном праве [Электронный ресурс] / Х. Ханнум. – Режим доступу : <http://www.hrights.ru/text/b11/Chapter8.html>.

156. Хачатурян А. Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве / А. Г. Хачатурян. – К. : Наук. думка, 1993. – 126 с.

157. Цесарський Ф. А. Співвідношення норм національного трудового права й міжнародно-правових актів у регулюванні інституту трудового договору / Ф. А. Цесарський // Проблеми законності. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 102–109.

158. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. І. Цись. – К., 1994. – 23 с.

159. Черниченко С. В. Теория международного права: современные теоретические проблемы : в 2 т. / С. В. Черниченко. – М. : НИМП, 1999. – Т. 1. – 336 с.

160. Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение : учеб. для магистратуры / В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2012. – 336 с.

161. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення в контексті сучасного українського праворозуміння / С. Шевчук // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2. – С. 96–106.

162. Шевчук П. Поспішайте повільно, або чи є можливість скористатися правом звернення до міжнародних судів / П. Шевчук // Голос України. – 1997. – № 159. – С. 9.

163. Шиб Т. Стівідношення міжнародного та національного права України / Т. Шиб // Віче. – 2011. – № 4. – С. 30–32.

164. Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм / Ольга Шпакович // Віче. – 2010. – № 17. – С. 23–25.

165. Шпакович О. М. Розвиток правових механізмів реалізації актів органів міжнародних організацій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. М. Шпакович. – К., 2013. – 36 с.

166. Шпакович О. М. Теоретичні засади стівідношення міжнародного та внутрішнього права держав / О. М. Шпакович // Віче. – 2010. – С. 30–32.

167. Штрайнци Р. Європейське право : підруч. / Рудольф Штрайнци ; пер. з нім. Катерина Котюк ; наук. ред. укр. вид. Михайло Микієвич. – Львів : Астролябія, 2009. – XL, 479 с.

168. Экономидес К. Взаимоотношения между международным правом и внутренним законодательством / Константин Экономидес. – Страсбург : CEDEX, 1994. – 30 с.

169. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 6 : Т–Я. – 2004. – 768 с.

170. Adamovich L. Implementing Legal Obligations: Dilemmas for National Constitutional Law [Електронний ресурс] / L. Adamovich // Конституционное Правосудие. – 2001. – Режим доступу : http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/2.12-2001/adamovich_eng.html.

171. Accession Treaty: Treaty concerning the accession of the Republic of Croatia [Електронний ресурс] // Hrvatska Narodna Banka. – Режим доступу : http://www.hnb.hr/medjunarodna_suradnja/dokumenti/e-ugovor-o-pristupanju-rh-europskoj-uniji.pdf.

172. Borchardt K. D. The ABC of European Union law / K. D. Borchardt. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 131 p.

173. Bossuyt M. J. The Direct Applicability of International Instruments on Human Rights (with special reference to Belgian and U.S. law) / M. J. Bossuyt // Belgian Review of International Law. – 1980. – № 2. – P. 317–343.

174. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 403 p.

175. Constitute Project [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу : <https://www.constituteproject.org/search?lang=en&key=treat>.

176. Constitution of Austria. Bundes Verfassungsgesetz [Електронний ресурс] // Rechtsinformationssystem des Bundes. – Режим доступу : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf.

177. Constitution of Bosnia and Herzegovina. Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс] // Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. – Режим доступу : http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf.

178. Constitution of Bulgaria [Електронний ресурс] // National Assembly of the Republic of Bulgaria. – Режим доступу : <http://www.parliament.bg/en/const>.

179. Constitution of Croatia as of July 6, 2010 [Електронний ресурс] // Croatian Parliament. – Режим доступу : <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>.

180. Constitution of the Czech Republic of December 16, 1992 [Електронний ресурс] // Parliament of Czech Republic. – 2002. – Режим доступу : <http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/1993/1.html>.

181. Constitution of Cyprus [Електронний ресурс] // President of Cyprus. – Режим доступу : [http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$file/CY_Constitution.pdf](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$file/CY_Constitution.pdf).

182. Constitution of Ireland as of December 29, 1937 [Електронний ресурс] // Citizens Information. – Режим доступу : http://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/irish_constitution_1/constitution_introduction.html.

183. Constitution of the Italian Republic. Senato della Repubblica [Електронний ресурс] // Senato della Repubblica. – Режим доступу : https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

184. Constitution of Georgia as of 24 August 1995 [Електронний ресурс] // Parliament of Georgia. – 27. – Режим доступу : http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf.

185. Constitution of Greece [Електронний ресурс] // Hellenic

Parliament. – Режим доступу : <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>.

186. Constitution of Lithuania as of November 2, 1992 [Електронний ресурс] // Seimas of the Republic of Lithuania. – Режим доступу : <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.html>.

187. Constitution of Luxembourg as of 17 October 1868 [Електронний ресурс] // 29. International Constitutional Law Project Information. – 5. – Режим доступу : http://www.servat.unibe.ch/icl/lu00000_.html.

188. Constitution of Macedonia [Електронний ресурс] // World Intellectual Property Organization. – Режим доступу : <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=10558>.

189. Constitution of Malta as of 21 September 1964 [Електронний ресурс] // Paliament of Malta. – Режим доступу : <http://www.parliament.mt/constitution-of-malta>.

190. Constitution of Moldova [Електронний ресурс] // President of Moldova. – Режим доступу : <http://www.presedinte.md/eng/constitution>.

191. Constitution of the Netherlands as of 2008 [Електронний ресурс] // Government of the Netherlands. – Режим доступу : <http://www.government.nl/documents-and-publications/regulations/2012/10/18/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008.html>.

192. Constitution of Norway 17 May 1814 [Електронний ресурс] // Parliament of Norway. – Режим доступу : <https://www.stortinget.no/en/Grunnlovsjubileet/In-English/The-Constitution---Complete-text>.

193. Constitution of Finland [Електронний ресурс] // Ministry of Justice, Finland. – Режим доступу : <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>.

194. Constitution of France [Електронний ресурс] // Constitutional Council. – Режим доступу : <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/constitution/constitution-of-4-october-1958.25742.html>.

195. Constitution of Portugal [Електронний ресурс] // Paliament of Portugal. – 2005. – Режим доступу : http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitution_VII_revisao_definitive.pdf.

196. Constitution of the Principality of Andorra [Електронний ресурс] // The General Council. – Режим доступу : <http://www.consellgeneral.ad/en/the-general-council/constitution-of-the-principality-of-andorra>.

197. Constitution of the Republic of Albania as of 2007 [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – 22. –

Режим доступу : <http://www.osce.org/albania/41888>.

198. Constitution of the Republic of Estonia as of June 28, 1992 [Електронний ресурс] // President of Estonia. – 2003. – Режим доступу : <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html#IX>.

199. Constitution of the Republic of Iceland. Government Offices of Iceland [Електронний ресурс] // Government Offices of Iceland. – Режим доступу : <http://www.government.is/constitution>.

200. Constitution of the Republic of Poland as of April 2, 1997 [Електронний ресурс] // Sejm. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.html>.

201. Constitution of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pf.uni-mb.si/datoteke/janja/Angleska%20PT/anglesko-slovenska_urs.pdf.

202. Constitution of the Republic of Turkey [Електронний ресурс] // UN Refugee Latvia. Legal Order [Електронний ресурс] // European Judicial Network in civil and commercial matters. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_order/legal_order_lat_en.htm. Agency. – Режим доступу : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b5be0.html>.

203. Constitution of Romania [Електронний ресурс] // Chamber of Deputies. – Режим доступу : <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>.

204. Constitution of Serbia [Електронний ресурс] // Government of the Republic of Serbia. – Режим доступу : http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php?change_lang=en.

205. Constitution of the Slovak Republic [Електронний ресурс] // Verejný ochrana práv. – Режим доступу : <http://www.vop.gov.sk/constitution-of-the-slovak-republic>.

206. Constitution of Spain as of October 31, 1978 [Електронний ресурс] // Parliament of Spain. – Режим доступу : http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

207. Craig P. EU Law. Text, Cases and Materials / P. Craig, G. De Burca. – New York : Oxford Univ. Press, 2011. – 1320 p.

208. Danilenko G. M. Implementation of International Law in CIS States: Theory and Practice / G. M. Danilenko // European Journal of International Law. – 1999. – № 10. – P. 51–69.

209. Deutscher Bundestag. Basic Law for the Federal Republic of Germany [Електронний ресурс] // Deutscher Bundestag. – Режим досту-

пу : <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.

210. Eisemann P. M. L'intégration du droit international et communautaire dans l'ordre juridique national. Étude de la pratique en Europe / Study of the Practice in Europe / P. M. Eisemann. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 1996. – 600 с.

211. European Communities Act [Електронний ресурс] // UK Parliament. – 1972. – Режим доступу : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68/contents>.

212. European Commission for Democracy through Law. The relationship between international and domestic law. – Strasbourg, France: Council of Europe Press, 1993. – 117 p.

213. Ginsburg T. Commitment and Diffusion: How and Why National Constitutions Incorporate International Law / T. Ginsburg, S. Chernykh, Z. Elkins // University of Illinois Law Review. – 2008. – P. 201–237.

214. Hage J. Comparative Law as Method and the Method of Comparative Law / Jaap Hage // Maastricht European Private Law Institute Working Paper. – 2014. – № 2014. – P. 1–14.

215. Human rights: common core document [Електронний ресурс] // UK Ministry of Justice. – 2014. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/418207/human-rights-common-core-document.pdf.

216. Implementation of International Humanitarian Law & International Human Rights Law. Hungary Country Report [Електронний ресурс] // British Institute of International and Comparative Law. – 2009. – Режим доступу : http://projetatlas.univ-paris1.fr/IMG/pdf/Hungary_Country_Report.pdf.

217. Jackson J. Status of Treaties in Domestic Legal Systems: A Policy Analysis / J. Jackson // American Journal of International Law. – 1992. – P. 310–340.

218. Jacobs F. G. The Effect of Treaties in Domestic Law / F. G. Jacobs, S. Roberts. – London : Sweet and Maxwell, 1987. – 250 p.

219. Judgment of European Court of Human Rights. Case of Ireland v. The United Kingdom as of 18 January 1978 Application No. 5310/71 [Електронний ресурс] // ECHR.HUDOC – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57506>.

220. Judgment of the European Court of Justice Van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration. Case No. 26/62 as of February 5, 1963 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European

Union Law. – Режим доступу :<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>.

221. Judgment of the European Court of Justice R. & V. Naegeman v. the Belgian State. Case No. 181/73 as of April 30, 1974 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61973CJ0181&from=EN>.

222. Judgment of the European Court of Justice Ursula Becker v. Finanzamt Munster-Innenstadt. Case No. 8/81 as of January 19, 1982 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61981CJ0008>.

223. Judgment of the European Court of Justice International Fruit Company NV and others v Produktschap voor Groenten en Fruit. Case No. 21 to 24-72 as of 12 December 1972 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61972CJ0021>.

224. Judgment of the European Court of Justice Flaminio Costa v E.N.E.L. Case No. 6-64 as of July 15, 1964 [Електронний ресурс] // EUR-LEX. Access to European Union Law. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>.

225. Jurisdiction of the Courts of Danzig (Pecuniary Claims of Danzig Railway Officials who have Passed into the Polish Service, against the Polish Railways Administration), Advisory Opinion, (1928) PCIJ Series B no 15, ICGJ 282 (PCIJ 1928), 3rd March 192 [Електронний ресурс] // World Courts. International Case Law Database. – Режим доступу : http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.03.03_danzig.html.

226. Kelsen H. Principles of International Law / H. Kelsen. – New York : Rinehart and Company, Inc., 1952. – 461 p.

227. Klimas T. Incorporation of International Agreements into the Law of Lithuania [Електронний ресурс] / T. Klimas, J. Vaiciukaite // Florida Coastal Law Journal. – 2003. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1272239.

228. Korenica F. The Relationship Between International Treaties and Domestic Law: A View from Albanian Constitutional Law and Practice [Електронний ресурс] / F. Korenica, D. Doli // Pace International Law Review. – 2012. – P. 25–43.

229. Koskenniemi M. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission [Електронний ресурс] / M. Koskenniemi // International Law Commission. – 2006. – Режим доступу : http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf.

230. La Pergola A. The Relationship between International and Domestic Law: Traditional Problems and New Trends [Електронний ресурс] / Antonio La Pergola // European Commission for Democracy through Law, Doc. No. CDL-STD(1993)005 (Sept. 15, 1993). – 1993. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-STD\(1993\)005-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-STD(1993)005-e).

231. Latvia. Legal Order [Електронний ресурс] // European Judicial Network in civil and commercial matters. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_order/legal_order_lat_en.html.

232. Lauterpacht H. International Law and Human Rights / H. Lauterpacht. – London : Stevens, 1950. – 475 с.

233. Mendez M. The Legal Effects of EU Agreements: Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques / M. Mendez. – UK : Oxford Univ. Press, 2013. – 399 p.

234. Mendez M. The Legal Effect of Community Agreements: Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques / M. Mendez // European Journal of International Law. – 2010. – P. 125–171.

235. Parliament of Danemark [Електронний ресурс] // Constitution of Danemark. – Режим доступу : http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx.

236. Paust J. J. Self-Executing Treaties / Jordan J. Paust // American Journal of International Law. – 1988. – № 82. – P. 760–783.

237. Peters A. Supremacy Lost: International Law Meets Domestic Constitutional Law / Anne Peters // Vienna Journal on International Constitutional Law. – 2009. – № 3. – P. 170–198.

238. Petrov R. Constitutional challenges for the implementation of association agreements between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia / Roman Petrov // European Public Law (Kluwer International). – 2015. – № 21. – P. 241–254.

239. Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States / Allan Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – P. 1304–1345.

240. Shelton D. International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation and Persuasion / Dinah Shelton. – United States : Oxford Univ. Press, 2011. – 676 p.

241. Sloss D. Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis. United States / David Sloss. – United States : Cambridge University Press, 2009. – 626 p.

242. The Swedish Constitution [Електронний ресурс] // Government Offices of Sweden. – Режим доступу : <http://www.government.se/sb/d/2707/a/15187>.

243. Transposition Guidance: How to implement European Directives effectively, UK. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/229763/bis-13-775-transposition-guidance-how-to-implement-european-directives-effectively-revised.pdf.

244. Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty. – Netherlands, Hague : Kluwer Law International, 2001. – 349 p.

245. Trone J. Federal Constitutions and International Relations / J. Trone. – Australia : Univ. of Queensland Press, 2001. – 164 p.

246. Vereshchetin V. S. New Constitutions and the Old Problem of the Relationship between International Law and National Law / Vladlen S. Vereshchetin // European Journal of International Law EJIL. – 1996. – № 7. – P. 29–41.

247. Wallace R. M. International Law. A Student Introduction / R. M. Wallace. – London : Sweet and Maxwell, 1997. – 329 p.

248. Zeldin W. Hungary: Constitutional Amendments Adopted / Wendy Zeldin [Електронний ресурс] // Library of Congress. Global Legal Monitor. – Режим доступу : http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205403520_text.

249. Zweigert K. An Introduction to Comparative Law / K. Zweigert, H. Koetz. – UK: Oxford University Press, 1998. – 714 p.

Наукове видання

ГАЛЕЦЬКА Наталія Богданівна

**ФОРМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У ЄВРОПІ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

Редагування: *Н. Галецька*
Комп'ютерне верстання
і відповідальний за випуск: *Г.Л. Кундельський*

Підписано до друку 10.12.2016 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 13,48.
Наклад 300 прим. Зам. №1024/8-12.

Видавництво “СПОЛОМ”. 79008 Україна,
м. Львів, вул. Краківська, 9. Тел. /факс: (380-32) 297-55-47.
E-mail: spolom_lviv@ukr.net. Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.

Друк: ФОП Кундельська В.О.
79037, м. Львів, вул. Студинського, 4.
Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10.2007 р.
Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.
e-mail: genaprint@gmail.com